

Evangelistul Luca

Din EVANGHELIARUL SLAVO-GREC, scris în 1429, la Mănăstirea Neamțu

859(09)

BIB. I. I. E. A.
C. C.
P. C. R.
Nr. _____

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE

EPOCA VECHĂ

DE

SEXTIL PUȘCARIU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

*

EDIȚIA A DOUA, REVĂZUTĂ ȘI ÎNTREGITĂ
CU 81 DE ILUSTRĂȚII, DINTRE CARE ȘASE PLANȘE ÎN COLORI
ÎN AFARĂ DE TEXT

4379/67

~~46/2093~~

TIPARUL ȘI EDITURA KRAFFT & DROTLEFF S. A.
SIBIIU, 1930

BIBLIOTECA CENTRALA

54007

B.C.U. Bucuresti

C20061233

Lui NICOLAE IORGA

prietenie și admirație

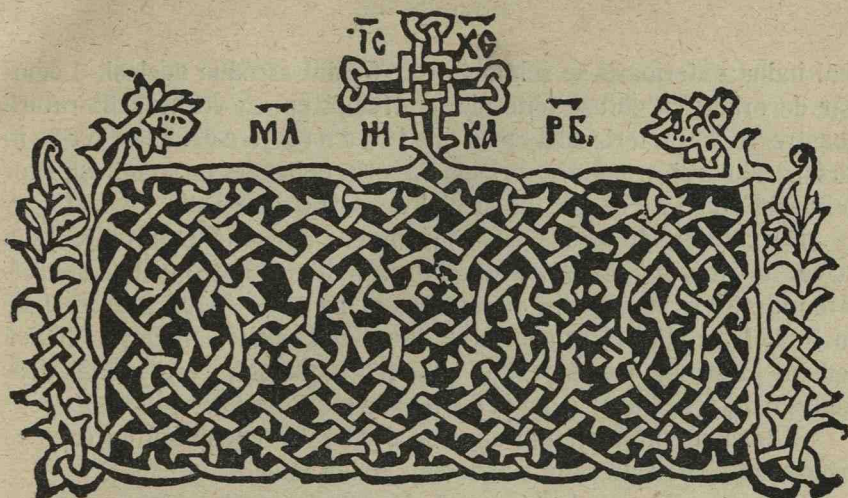
PREFATĂ

Cartea aceasta, scrisă pentru marele public, a fost întrebuințată în mare măsură de studenții universitari și de elevii clasei din urmă dela liceu, ceea ce explică epuizarea ei atât de repede. De acest fapt a trebuit să țin seama la pregătirea ediției a doua. Am încercat mai întâiu să-i întregesc lispurile, prelucrând mai ales unele capitole, care în ediția precedentă erau prea sumare, precum cele despre literatura populară și literatura profană și de imaginație. Cum în deceniul din urmă s'au făcut câteva descoperiri interesante și au apărut contribuții importante, datorite mai cu seamă D-lor N. Cartoian, N. Drăganu și P. P. Panaitescu, am căutat să pun cartea la curent cu cele din urmă cercetări. Mai ales partea bibliografică apare întregită aproape la dublu. Deoarece însă aceasta interesează numai pe cel ce caută informații de amănunt, am dat două ediții, una completă, cu bibliografie și indice, tipărită pe hârtie de lux, pentru amatori și cercetători, și alta mai ieftină, fără aceste adaosuri, pentru publicul mare și elevii de liceu. Ilustrațiile — al căror număr apare sporit — se dau toate și în ediția populară.

Țin, în sfârșit, să mulțumesc la acest loc colegilor miei, D-nii N. Drăganu și T. Naum, care, citind corecturile, m-au propus unele modificări și întregiri, precum și D-lor I. Bianu și N. Cartoian, care mi-au pus la dispoziție câteva clișee.

Cluj, Octomvrie 1929.

AUTORUL.

Frontispiciu din EVANGHELIARUL ROMÂNESC al lui Coresi (1561)

Introducere

Istoria literaturii române se împarte în patru epoci distincte: epoca veche, cea mai lungă, epoca nouă, care începe dela renașterea noastră ca popor romanic, epoca modernă, al cărei început datează dela întemeierea României unite și independente, și epoca contemporană, dela Unirea tuturor Românilor încoace.

Impăr-
țirea

Noi, aici, în răsăritul Europei, n'am luat parte directă la cele mai multe primeniri care au zguduit din temelii înfățișarea vestului european. Marile evenimente dela sfârșitul veacului al XV-lea, care fac pe istorici să încheie evul de mijloc și să vestească începutul unui ev nou, au avut la noi un ecou slab și întârziat. La orizontul țărilor române n'a răsărit soarele civilizației crescute pe ruinele antice: zarea vederilor noastre eră stăpânită de semiluna care a făcut ca la noi evul de mijloc să dăinuiască încă sute de ani.

Epoca
veche

Înainte ca neamul românesc să poată deveni un popor, vecinii noștri slavi ajunseseră la organizații puternice de stat și la o înflorire culturală atât de remarcabilă, încât ne-au silit și pe noi să ne dezvoltăm în umbra lor, au dat direcția pentru veacuri întregi nu numai vieții noastre de stat, ci și mai ales dezvoltării noastre culturale. La Slavii de sud înșiși, cultura aceasta eră de origine bizantină, astfel încât, mai târziu, când începe influența grecească în Țările române, nu-

mai haina exterioară se schimbă, dar fondul rămâne același. Legați dar de orient cu cătușe puternice, întregă epoca veche a literaturii noastre se caracterizează prin influența aceasta orientală, a cărei trăsătură principală eră dependența manifestărilor culturale de biserică, în special de ortodoxism.

De câteori, în epoca aceasta, putem constată o mișcare, sau măcar un început de mișcare cu urmări importante pentru dezvoltarea literaturii noastre în direcție națională, fie că avem a face cu întâiele traduceri sau cu cele dintâi tipărituri românești, fie că vedem înflorind istoriografia noastră națională, totdeauna descoperim la temelia ei o influență apuseană.

Epoca
nouă

Și tot unei influențe din apus se datorește renașterea cu care se începe, și pentru literatura noastră, epoca nouă.

E ceva mai mult decât o sută de ani, de când au început să se sape brazde adânci între aceste două răstimpuri, de când Dunărea a crescut par'că, formând un hotar firesc între noi și orient, și de când ni s'au deschis tot mai largi porțile spre vestul luminat, prin care pătrunseră obiceiurile europene, literatura apuseană și gustul pentru îndeletnicirile artistice. Iar când prin aceleași porți intrară, ca niște apostoli, în aureola unei puternice lumini, acei câțiva bărbați care veneau dela Roma și care, pe lângă știință, aveau și focul entuziasmului și căldura cuvântului, atunci au mijit și pentru noi zorile vremilor nouă.

Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Clain și tovarășii lor au săvârșit minunea resurecțiunii poporului român și au imprimat direcția în care aveă să se desvolte spiritul public în tot cursul deceniilor următoare. Ei spuneau, în definitiv, același lucru pe care-l mai spusese odată, cu un veac mai nainte, cronicarii. Dar îl prezentau altfel, îl propovăduiau cu puterea sufletului lor convins că spun un lucru important, și-l descopereau unor ascultători capabili să simtă fiorii mândriei naționale la singura rostire a cuvântului Traian. Oricât de exagerată a fost direcția aceasta „latinistă“, faptul în sine că mulțumită ei a luat ființă sentimentul nostru național și naționalizarea tuturor aspirațiilor, a culturii și a literaturii noastre, dovedește că prin ea s'a atins o coardă existentă, și cea mai puternică, a sufletului nostru, firea noastră romanică. Tot ce e romanic în sângele nostru, tot ce ne leagă de frații noștri din vestul Europei, fusese înnăbușit în noi în curs de veacuri, legăturile care ne-ar fi fost firești fuseseră tăiate și capetele lor fuseseră înnodate cu orientul strein de noi prin sânge și aspirațiuni. Și acum, deodată, rupându-se cătu-

sele, care, din cauza vechimei lor, nu mai păreau artificiale, zvâcnește iarăși avântul nostru înăscut și noi ajungem să ne iubim și să ne cultivăm limba, devenind mândri de ea.

De fapt renașterea noastră a fost mai mult r o m a n i c ă decât r o m a n ă. Dacă încrederea în viitor și optimismul generator de fapte mari se datorește apostolilor ardeleni și discipolilor lor din Principate, nu ei au imprimat aspectul pe care l-a primit civilizația noastră, ci cei care au introdus la noi cultura franceză. Aceasta a pătruns mai întâiu prin filiera rusească, apoi prin contactul direct cu Franța, adusă fiind deodată cu ideile generoase ale marii revoluții și cu curentul puternic al romantismului, care cucereă spiritul public acum o sută de ani.

Direcția latinistă neputându-se bizui la noi pe religia catolică, cu care Renașterea apuseană fusese atât de strâns legată, n'a putut cuceri masele, iar exagerările ei inevitabile au produs o reacțiune puternică. Față de cultul dus la extrem pentru „părintele Traian“ și de tendințele de purificare artificială a limbei de „sdrențele slavone“, s'au ridicat bărbați cu vederi largi ca M. Kogălniceanu și cu simț extraordinar de fin pentru frumos ca Alecsandri, pentruca să ne scape din niște curente devenite primejdioase; cel dintâiu accentuând, în cursul său de Istorie națională, că a fi Român este tot atât de mult un titlu de glorie ca și a se trage dela Romani, și legând, prin revistele sale și prin publicarea letopisetelor, aspirațiile noastre pentru viitor de trecutul nostru eroic; cel de-al doilea revelând lumii frumusețile poeziei noastre populare.

Când, pe terenul pregătit de generația dela 1840, s'a săvârșit Unirea celor două principate, și când, mai târziu, s'a sfințit cu sângele eroilor dela Plevna independența României, când influența binefăcătoare a poeziei și a limbei populare a dat scrisului literațiilor noștri caracterul specific românesc, când în locul romantismului, ce stăpâneă deopotrivă pe literații și pe erudiții generației trecute, urmă un spirit științific, preocupat de observarea realității și de descoperirea adevărului neînfrumusețat, când critica „Junimei“ dela Iași combătù cu izbândă fraza fără miez și declamația cu care se cucereau masele, când, în sfârșit, în literatura noastră apărù geniul lui Eminescu, — atunci s'a stabilit începutul epocii moderne în istoria noastră culturală și în literatura română: o epocă, a cărei caracteristică e maturitatea gândirii și ai cărei scriitori sânt cu mult superiori înaintașilor lor, ca artiști. Dar în același timp epoca aceasta se caracterizează printr'un criticism nefiresc la un popor

Epoca
modernă

tânăr, care nu-și ajunsese încă idealul național. Numai arareori scriitorii se fac ecoul aspirațiilor obștești și redesteptătorii tendințelor spre un viitor mai bun. Neavând în suflet căldura unui ideal mare românesc, cei mai mulți din ei s'au coborât de pe amvon, pentruca în bisericuțele lor să facă slujbe pentru câțiva credincioși aleși, la altarul artei pentru artă.

Pe la sfârșitul veacului trecut interesul tineretului eră încătușat de mișcarea socialistă, care însă pe nesimțite se schimbă într'o vie preocupare pentru soarta țaranului. Grija iubitoare pentru muncitorul gliei strămoșești, căruia i se dădu școală, grijă, care avă să culmineze în zilele noastre în cele două acte mari, reforma agrară și sufragiul universal, s'a resimțit și în literatură. „Semănătorul“, revista de îndrumare naționalistă și tradiționalistă, în jurul căreia se strâng scriitorii de talent, produce, sub conducerea lui N. Iorga, o „primăvară literară“, pregătind spiritele pentru Unirea definitivă a poporului român. Întregirea națională a produs o schimbare desăvârșită în preocupările artistice. Deși perspectiva ne lipsește încă, spre a putea distinge ceea ce e caracteristic pentru epoca contemporană, vedem totuși cum revoluția cea mare produsă de războiul mondial în mentalitatea obștească și în deprinderile omului ca element social, are repercusiuni și asupra scriitorilor, care disprețuesc cătușele formei exterioare, au înclinări spre misticism și sânt aproape obsedați de aflarea unor elemente nouă, care să satisfacă setea de senzațional a generațiilor moderne.

Epoca
contem-
porană

Continu-
tatea între
cele patru
epoci

Aceste patru epoci se deosebesc una de alta tot atât de mult ca și scrisul diaconului Coresi de al lui Eliade și al acestuia de al lui Maiorescu, ca și versurile mitropolitului Dosofteiu de ale lui Bolintineanu, iar ale acestuia de poeziile lui Goga sau Lucian Blaga. Dar ar fi greșit să credem că după apariția lui Goga avem dreptul să-l uităm pe Bolintineanu și că Dosofteiu nu ne mai poate interesa. Căci, dacă dela o epocă la alta întâmpinăm alte preocupări literare și alte influențe externe, dacă adesea moda ridică pe un scriitor și îndepărtează operele altora de interesul obștesc, dacă ideile conducătoare se schimbă de cele mai multe ori dela generație la generație, există totuși în tot scrisul românesc, dela începutul lui până astăzi, o continuitate, o evoluție firească, care trebuie cunoscută spre a putea înțelege pe scriitori. Astfel, vom vedeă la Iorga idei de ale lui Bălcescu și Kogălniceanu; la Titu Maiorescu vom întâlni principii de critică exprimate, mai puțin strălucitor, de tatăl său, care le avă din aceeași școală ca și Gheorghe Lazăr; la Petru Maior

vom găsi păreri emise odinioară de Dimitrie Cantemir ș. a. m. d., fie că urmașul primește dela înaintaș ideile acestea printr'o continuitate directă, fie că ele răsar, din recunoșterea acelorași ade-văruri, independent la unul și la celălalt. Strămoșii noștri luau pana în mână ascultând de aceleași șoapte lăuntrice ca și noi; în oficina lor de scriitori se făurea scrisul românesc din aceeași neobosită „osârdie“ de a află în graiul moștenit dela părinți expresia cea mai fericită pentru un gând, dictat de țesătura particulară a unei minți cu structură românească. Scriitorii celor patru epoci reprezintă zalele aceluiși lanț, încheiate în chip firesc una 'ntr'alta: cel ce caută să ridice veriga cea mai strălucitoare prin noutatea ei, va auzi zuruind întregul lanț al înaintașilor. Apropiindu-ne cu pricepere de scriitorii veacurilor trecute, căutând să pătrundem în felul lor de a fi, dându-ne silința să-i înțelegem în firea și în munca lor, nu vom face numai un act de pietate, ci vom câștiga înțelegerea pentru desvoltarea treptată a culturii noastre, vom învăța să stimăm și să iubim pe cei ce, în mijlocul celor mai sângeroase lupte pentru conservarea noastră etnică, au dat dovadă că sântem un neam cu nepotolită sete de cultură și cu cele mai strălucite aptitudini intelectuale.

Noi nu facem aici un curs de literatură, ci de istorie a literaturii. De aceea scopul nostru nu poate fi analiza unor opere literare scoase din timpul în care au fost produse, nici a unor scriitori, rupți din șirul de înaintași și de contemporani, nici nu putem imită pe cei ce cred că într'o istorie a literaturii diferitele capitole pot fi împărțite după genuri literare. Grija noastră va fi, dimpotrivă, să arătăm, în mod istoric, desvoltarea firească a literaturii, ca partea cea mai nobilă a culturii noastre, urmărind-o în evoluțiunea ei. Astfel, se poate întâmpla ca o scriere, care din punct de vedere curat literar să aibă o valoare mică, să fie de o însemnătate extraordinară din punctul de vedere al evoluțiunii istorico-literare. Așa bunăoară traducerea în românește a „Faptelor apostolilor“ sau a „Psaltirii“ nu poate fi socotită, de sigur, ca o operă artistică. Faptul însă că prin aceste traduceri din secolul al XV-lea se întrebuițează la noi pentru întâia oară limba română în scopuri literare, însemnează, în desvoltarea literaturii noastre, un eveniment de cea mai mare importanță; el constituie chiar condiția primordială pentru desvoltarea unei literaturi românești. Înțeleasă astfel istoria literaturii, e evident că măsura cu care va judecă istoricul literar opera unui scriitor se va schimbă neconținut; ea va fi alta dela o epocă la alta,

Metoda

va fi relativă. Astfel, la sfârșitul veacului al XVI-lea, vedem lucrând la Brașov pe diaconul Coresi. El a tipărit câteva cărți, dintre care o parte sânt traduceri românești de scrieri bisericești. Cercetările mai nouă au dovedit că, la tălmăcirea lor, Coresi a avut o parte neînsemnată, că el a tipărit mai mult traduceri de ale altora. Cu toate acestea, în istoria literaturii române, va trebui să se vorbească pe larg de activitatea acestui modest tipograf, căci ea însemnează a doua faptă importantă în dezvoltarea literaturii noastre: prin tipăriturile lui, cartea a ajuns în mâinile mulțimei, s'a stabilit o limbă literară și s'a dat îndemnul la o activitate bogată de traduceri și din alte ramuri literare. O sută și ceva de ani mai târziu lucrează la noi, tot pe teren bisericesc, un alt traducător și tipograf, dascălul Damaschin, cu mult mai cult decât Coresi. Activitatea lui e neasemănat mai vastă, limba lui incomparabil mai bogată, felul tălmăcirii lui fără îndoială mai potrivit, — cu toate acestea numele lui abiă va fi pomenit în treacăt. De ce? Pentrucă pe vremea lui Damaschin a traduce și a tipări în românește nu mai eră un eveniment literar; literatura noastră ajunsese la o dezvoltare atât de importantă prin scrierile originale ale cronicarilor, care vorbeau de originea noastră romană și de unitatea etnică a tuturor Românilor, încât activitatea harnicului tălmăcitor rămâne în umbră și va fi relevantă numai întru cât constituie și ea un pas în evoluțiunea literaturii noastre, însemnând stadiul din urmă al victoriei limbei române în biserică.

Aparatul
și mate-
rialul

După cele spuse, e evident că în tendința noastră de a caracteriza mai bine diferitele curente, care au stăpânit spiritul public în deosebite timpuri, dela o epocă la alta, nu se va schimba numai măsura cu care vom cumpăni valorile literare, ci și aparatul cu care vom lucra și materialul literar pe care-l vom supune cercetării noastre. Cel ce se ocupă cu istoria literaturii contemporane nu va înregistra de sigur un act public sau un ordin de zi publicat în Monitorul oficial, nici nu va avea să vorbească de edițiile de cărți de rugăciuni sau de calendare, ce apar cu scopuri mai mult mercantile, și cu greu îi vor țintui luarea aminte multele jurnale de provincie. Azi tipografiile moderne dau o producție cu atât mai mare și mai importantă decât „tiparnițele“ cu buchi de odinioară, încât noțiunea de „literatură“ se depărtează în mod fatal tot mai mult de legătura ei etimologică cu cuvântul „littera“. În vechime eră însă altfel. Cărțile bisericești formau lectura aproape exclusivă în școale și în familii, ele erau hrana sufletească a obștei românești; de aceea

ele vor trebui atrase în cadrul cercetărilor noastre și urmărite cu atențiune în dezvoltarea lor. Un zăpis românesc iscălit de Mihail Viteazul va fi important pentru noi, căci e cel dintâiu act oficial scris în românește, la 1600, tocmai în cancelaria acestui Domn, care a adunat pentru o clipă Românimea întreagă sub sceptrul său. N'a trecut mult, de când foi periodice tipărite în provincie formau lectura de predilecție a celor mai buni Români, și C. Negruzzi ne povestește că tatăl său aparțineă acelei rămășițe de „boieri ruginiți în românism, care . . . se uitau cu dor spre Buda sau Brașov, de unde veneau pe tot anul calendare cu povești la sfârșit și din când în când câte o broșură învățătoare meșteșugului de a face zahăr din ciocălăi de cucuruzi sau pâne și crohmală de cartofe“.

Din punct de vedere teoretic, cea mai potrivită metodă de a trata o literatură în mod istoric, ar fi cea cronologică, înregistrând an de an operele ce apar și arătând întrucât ele însemnează un pas înainte în evoluțiunea literară. Metoda aceasta însă e nepracticabilă pentru timpurile mai vechi, cu o producție literară săracă, despre care nu avem nici informații destul de precise. Dar pentru vremile mai nouă ea e și mai puțin practică, căci are marele desavantajiu de a sfârtică în părțile mici imaginea pe care trebuie s'o avem despre diferiți scriitori și grupări literare. O subîmpărțire a materiei, deși are mai mult însemnătatea practică a clarității, este însă necesară. Pentru epoca nouă, modernă și contemporană a literaturii române, subîmpărțirea în capitole se va putea face în cele mai multe cazuri după generații. Pentru epoca veche ea trebuie să cuprindă răstimpuri mai mari.

Epoca veche a literaturii noastre se caracterizează, precum am spus, prin dependența culturii românești de aceea a orientului european; totuși aproape toate manifestările literare mai importante au luat ființă în urma unei influențe venite din apus. Dar ar fi greșit, dacă, în urma acestei constatări, am imită pe cei ce împart literatura noastră veche în epoca influenței slavone și aceea a influenței grecești, sau pe cei ce deschid un capitol nou, de câteori constată ivirea unei influențe apusene, căci „nu după influențe culturale streine se pot determina perioadele în istoria unui popor cu civilizație proprie“ (D. Onciul). Literatura unui popor e ca râul, influențele streine ca munții, dealurile, văile și șesul prin care el curge. Acestea din urmă îi vor determina cursul, vor da matcei lui formațiuni diferite, vor putea chiar să silească apa limpede de munte să primească părțile din solul lor, care o

Subîmpărțirea

Influențele externe

pot tulburà un timp oarecare și într'o regiune anumită, dar creșterea râului nu poate fi determinată de ele, iar în ajungerea țintei lui finale, formațiunile terenului pot să-i pună în cale piedeci, să-l iezească sau să-i netezească drumul, niciodată să-l oprească. Influențele externe vor explică de multeori pentru ce literatura noastră a luat anume direcții, dar dezvoltarea ei iese din sine: râul crește prin apele ce se revarsă în el; creșterea unei literaturi o fac scriitorii ei însemnați, bărbații ei mari.

Scriitorii
mari

Și fiindcă fu vorba de „bărbații mari“, e locul să spunem că metoda evoluționistă pe care o urmăim nu ne va împiedecă să adoptăm într'o măsură oarecare și metoda biografică, care izvorăște dintr'o concepție individualistă a istoriei. Căci scriitorii mari sânt cei ce imprimă pecetea personalității lor literaturii unui popor, și, dacă ei sânt fiii epocii și ai țării lor și, prin urmare, sânt stăpâniți de ideile generale ale mediului în care trăesc, nu e mai puțin adevărat că ei sânt și semănătorii de idei, că originalitatea lor modelează felul de a gândi al generațiilor viitoare. De aceea lor le vom rezervă cele mai multe pagini, asupra operei lor ne vom concentra cu deosebire atenția și, întrucât este de folos spre a pricepe opera, și asupra vieții lor. Astfel, urmărind evoluția firească a literaturii noastre, ne vom opri pentru un timp pe loc, de câteori va apărea un scriitor nou în drumul nostru, căutând să-i fixăm personalitatea întreagă. Procedând în felul acesta, ne putem asemăna celui ce-și alunecă privirea pe un cer înstelat de vară, căutând să prindă pe retină spațiul întreg de deasupra sa; când însă un meteor întreprupe liniștea fixă a tăriei, ochiul îl va urmări pe cer până se stinge. Un fel de meteori sânt și scriitorii ce luminează câmpul literar, unii mai scilpitori, alții mai puțin strălucitori; e firesc că, zărindu-i, să nu-i pierzi din ochi până dispar. În schimb, asupra scriitorilor mici, asupra multelor condeie sânguincioase, care, fără să fi putut da vremii lor scânteia originalității, fără să fi deschis drumuri nouă de gândire, au bătătorit totuși și au lărgit, cu opera lor, mai mult sau mai puțin anonimă, calea pe care un neam întreg a putut înainta spre progres, vom putea vorbi numai în „privirile generale“ dela începutul capitolelor, în care vom încercă să subsumăm manifestările mărunte și factorii culturali, ca tiparul, școala, etc.

Iubirea
față de
subiectul
tratat

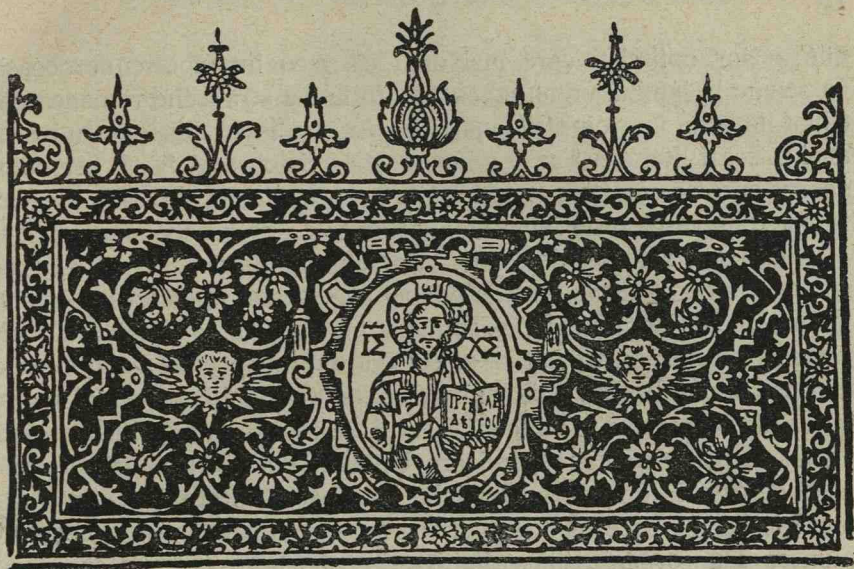
Un lucru aș vrea să mai accentuez aici: iubirea față de subiectul tratat. Din fericire, cercetările noastre istorico-literare, și cele istorice în general, au trecut de stadiul romantic al patriotismului rău înțeles, „care credeă că educația noastră națională

trebuie bazată pe neadevăruri sau reticențe“ (I. Bogdan), când orice traducere sau compilație a veacurilor trecute eră considerată ca o operă originală, iar criticii literari întrebunțau superlative și se extaziau în fața unor versuri mediocre. Pe cât de greșit și de copilăresc e acest procedeu, pe atât de eronat e cel ce crede că o istorie literară trebuie să fie o lungă listă de nume și de cărți, și pe atât de nesuferit cel ce are un vecinic surâs compătimitor față de naivitățile de gândire și stângăciile de formă ale scriitorilor din vremile trecute. Înainte de a lua pana în mână, ca să scrie despre literatura unui popor, cercetătorul literar trebuie să aibă în suflet iubirea pentru subiectul său, acea iubire care îl va face să urmărească cu atenție simpatică până și avânturile naive și greșelile grosolane de formă ale scriitorilor de tranziție. Dacă nu ne vom mulțumi numai să examinăm meticulos și să judecăm rece operele ce ne-au rămas dela înaintași, ci ne vom strădui să pătrundem și în sufletele celor ce le-au scris, să recunoaștem ideile pentru care au luptat și idealurile în jurul cărora s'au grupat, atunci, printre versuri șchioape și banale, vom avea satisfacția de a zări uneori icoanele mari, așa cum le adăposteă sufletul lor înainte de a fi încercat să le aștearnă pe hârtie; dacă, recetind vorbirea cutărui orator, împodobită cu fraze ce astăzi sânt banalizate și ne par declamatorii, vom cercă să punem în ele căldura convingerii cu care au fost rostite și să ne lepădăm de ucigătorul spirit zeflemist al zilelor noastre, — atunci vom putea și noi simți fiorii care cuprindeau pe cei ce o ascultau. Datoria istoricului literar este dar a se transpune în vremile cu care se ocupă; adesea, măsura cu care va judecă opera unui scriitor vechiu îi va fi dată de însuflețirea cu care o primeau contemporanii lui. Când această însuflețire îl va cuprinde și pe el și o va putea împărtăși și ascultătorilor sau cetitorilor săi, atunci scopul unei lucrări ca cea de față va fi atins în cea mai mare parte.

Căci scopul acestei cărți nu e de a da o operă pur științifică, ci de a răspândi cunoștințele despre istoria literaturii și culturii noastre în cercurile largi ale publicului românesc. Listele bibliografice, stabilirea de amănunte biografice, urmărirea atentă a influențelor externe asupra cutărui scriitor și deslegarea multelor probleme neelucidate încă, vor lipsi din textul acestei lucrări, care nu cuprinde cursurile făcute la Universitate, în fața unor elevi pregătiți, în care profesorul vrea să deștepte dorul de lucrări științifice independente, ci cursurile populare, ținute înaintea unui public cult, căruia am căutat să-i dau câteva cunoștințe, dar mai

Cursuri
populare

ales să-i deștept interesul pentru trecutul nostru literar, înaintea unor ascultători pe care doream să-i încălzesc și să-i îndemn a lua în mână cutare carte prăfuită, cărora voiam, prin caracterizări în linii mari, să le dau priceperea pentru preocupările literare ale înaintașilor. Cel ce-și dă seama că altul e stilul unei cărți menite a fi numai cetită și altul trebuie să fie stilul adoptat de un conferențiar, va înțelege și felul de a se prezenta al acestei lucrări, care a fost rostită înainte de a fi scrisă. Scoțând în relief anumite fapte, insistând mai cu dinadinsul asupra unor momente din care i se pare că se desfac mai limpede notele ce caracterizează o epocă sau activitatea unui scriitor, conferențiarul va fi nevoit să treacă peste alte părți, să lase la o parte amănunte pe care ascultătorul nu le poate grupă astfel, ca în mintea lui să se închege dintr'odată o imagine lămurită. Dând la tipar aceste cursuri populare, nu le-am schimbat decât foarte puțin, voind să păstrez caracterul lor de conferențe, ale căror proiecțiuni luminoase apar aici ca ilustrațiuni.

Frontispiciu din CAZANIILE lui Varlaam și din PRAVILA lui Vasile Lupu.

CAPITOLUL I

Înainte de întâia carte românească

1. STĂPÂNIREA CULTURII BISERICEȘTI ÎN HAINĂ SLAVONĂ

Începuturile literaturii române se pierd în negura deasă care învâluie, pentru cercetătorul de azi, trecutul neamului nostru. Dacă istoria poate totuși reconstrui din datele răslețe, păstrate prin documente streine, câteva capitole, nu totdeauna limpezi, dar adesea glorioase, din trecutul nostru, datele acestea nu pot spune aproape nimic, nici celei mai ingenioase minți reconstructive, asupra vieții culturale a celor mai vechi Români.

Începuturile

Conservarea în limba noastră a cuvintelor de origine latină *a scrie* și *carte*, sub forma corespunzătoare cu legile fonologiei românești, dovedește că noțiunile exprimate prin aceste cuvinte au fost în toate timpurile curențe la poporul nostru și ne îndreptățește să credem că, după stingerea culturii romane în regiunile dunărene, strămoșii noștri n'au uitat niciodată meșteșugul de a scrie și de a ceti cărți. A deduce însă din aceasta că, în veacurile zbuciumate din aproape întreg evul de mijloc, ar fi existat o literatură românească scrisă, este de sigur greșit, și cu greu se vor împlini vreodată nădej-

dile acelor optimiști care mai cred că vreo întâmplare norocoasă va scoate la lumină vreun manuscris în limba străveche românească. Chiar dacă, în împrejurările mai mult decât nefavorabile pentru ivirea unei mișcări literare, s'ar fi aflat pe acele timpuri un fiu al neamului nostru care să-și aștearnă gândurile pe pergament, scrisul său n'ar fi fost românesc, ci în limba modelelor sale, grecească sau slavonă.

Influența
slavonă

Influența slavonă datează la noi din timpuri vechi. Limba română păstrează urme atât de adânci ale acestei influențe, încât nu ne mai putem îndoii o clipă că comunitatea noastră cu Slavii a dăinuit veacuri întregi. Au trebuit să se scurgă mulți ani, până când masele mai compacte de Slavi din sudul Dunării au înghițit cele mai multe insule de Români din mijlocul lor, și s'a scurs vreme îndelungată până ce, printr'o desnaționalizare lentă, Slavii din ținuturile românești de astăzi, din nordul fluviului, au fost absorbiți de către strămoșii noștri. Procesul acesta de desnaționalizare a fost accelerat atuncia când organizațiile primitive de triburi din sudestul european se schimbă în organizații mai înaintate, transformându-se mai în urmă în state naționale. Slavii de sud ajunseră cu mult înaintea noastră la aceste organizații, silindu-ne să ne dezvoltăm sub înrăurirea lor. Influența aceasta n'a fost numai politică, ci și culturală, căci, fiind în nemijlocita apropiere a imperiului bizantin, care pe acest timp ducea facla culturii mondiale, popoarele slave din sud ajunseră în curând la o înflorire literară pe care n'au mai ajuns-o de atunci veacuri întregi. Hotărâtoare în privința aceasta a fost recunoașterea jurisdicțiunii patriarhului din Constantinopol (870) și introducerea (888) ritului slav în locul celui grecesc în biserică, pe la sfârșitul domniei întâiului domnitor creștin al Bulgariei, Boris Mihail.

Cu mult înainte de întemeierea Principatelor, Românii fură luați de vârtejul acesta puternic din nemijlocita lor apropiere, organizându-se în mare parte după modelul slav. Biserica noastră fiind din cele mai vechi timpuri strâns legată cu a vecinilor din sudul Dunării, se introduse și la noi ritul slav. Chiar după sfărmașia întâiului imperiu bulgar prin Vasile Bulgaroctonul, când biserica Bulgarilor fu grecizată, noi trăiam din tradiția mai veche. Va fi scăzut poate influența slavonă pentru câțva timp, dar preoții noștri, sfințiți de episcopii dela Silistra și Vidin, continuau a sluji bulgărește în bisericuțele noastre de lemn, până când, prin crearea imperiului româno-bulgar (1187—1257), episcopiile dunărene deveniră din nou răspânditoare de cultură slavonă, trimițând chiar vlădicii slavi pe pământ românesc.

Așezate la încrucișarea culturii occidentale cu cea bizantină — „romană ca tradiție, grecească în limbă și orientală în ceea ce privește coloritul ei“ (Iorga) — principatele române, îndată după întemeiere, au fost locul de întâlnire al celor două curente. Săpăturile dela Biserica domnească din Argeș au scos la iveală obiecte de artă care vădesc o puternică influență apuseană, pătrunsă la noi prin mijlocirea Angevinilor de pe tronul Ungariei, pe la sfârșitul veacului al XIII-lea și începutul celui de al XIV-lea. Unele din instituțiunile vechi românești trădează de-asemenea o legătură strânsă cu instituțiuni carolingiene. Vlaicu Vodă, patronul episcopiei catolice din Argeș, întrebuiță limba latină în cancelaria sa; latină eră și inscripția de pe pecetea sa. Dar nici în Țara Românească, nici în Moldova, unde se întemeiază episcopiile catolice de la Siret și Baia, influența apuseană nu putu prinde rădăcini mai adânci față de preponderanța din ce în ce mai accentuată a curentelor ce continuau să vină din sudul Dunării. Portretul de pe perețele mănăstirii Cozia ni-l arată pe Mircea cel Bătrân în hainele cavalerilor occidentali, dar pe capul său cu plete lungi e așezată o coroană așa cum purtau împărații din Constantinopol. Scutul și crinul casei de Anjou, pe care le găsim pe monede și pe pecețile domnești, n'au pătruns în pecețile boierești; splendorile curților ungare și polone, imitate de întâii domni din cele două principate, fură în curând înlocuite cu fastul exterior dela curtea din cetatea lui Constantin. „Între hrisoavele lui Strahimir, principele de Vidin, la mijlocul secolului al XIV-lea sau ale despotului Ștefan, și între primele acte ale voievozilor munteni nu e nici o deosebire: aceeași formă, același stil, aceleași înflorituri. Limba e pretutindeni cea paleoslavă“ (Iorga). Penetrația occidentală, cu tradiția feudală și propaganda catolică, n'a fost nici adâncă, nici de lungă durată. În lupta celor două biserici, cea ortodoxă răsăriteană, cu care dela început s'a identificat elementul românesc, a triumfat asupra bisericii catolice, care eră a streinilor.

Influența slavonă, în loc să scadă, crescù și mai mult, și limba întrebuițată în biserică deveni limba oficială de stat, precum, în apus, statul și biserica întrebuițau deopotrivă limba latină. În curând evenimentele istorice aveau să pregătească terenul pentru ca Țările române să devină chiar focarul culturii slavone.

Osmanii se răspândiră ca o furtună asupra Peninsulei Balcanice. Abiă la Dunăre se oprî furtunosul Baiazid, lovit în piept de toiagul moșneagului viteaz Mircea. Țările dunărene rezistară furtunii mult timp după ce popoarele balcanice fură subjugate și după ce pe turnul

Întâia influență apuseană

Ortodoxismul biruitor

Sf. Sofii din Constantinopol se ridicase semiluna turcească. Ca într'un loc de adăpost, veniră în Țările române emigranții dela miază-zi, aducând cu sine ce aveau mai scump și deci și tezaurele de cărți bisericești slavone. Mănăstirile din Țările române, al căror număr creștea din ce în ce, fură inundate de călugări streini. Pe vremile acestea, când sentimentul național nu există încă, criteriul care despărțea sufletește popor de popor nu eră limba: religiunea eră valul cel mare care acoperea cu apa sa pe toți cei de o „lege“. Călugării nu făceau deosebire între ortodocșii de aceeași limbă și cei streini, ci, venind la noi, ei intrau numai ca propovăduitori culturali, iar nu ca agenți slavi sau greci.

Domnii români se complăceau în rolul acesta de sprijinitori ai ortodoxismului, și chiar cu mult mai târziu, când cultura slavonă începuse să dispară și limba română se răspândise în literatură, vom vedea încă voievozi, ca Mateiu Basarab, tipărind în Țara Românească cărți pentru slujba slavonă.

Într'o vreme când orice mișcare culturală se reflectă prin biserică, ortodoxismul nostru a fost evenimentul cu cele mai grave urmări pentru dezvoltarea noastră culturală, căci el ne-a legat pentru veacuri întregi cu cultura orientului, formând un zid despărțitor față de catolicismul vecinilor noștri din vest și din nord.

Marea mișcare a Renașterii, care a cuprins — deși mai târziu decât pe alții — pe vecinii noștri Poloni și Unguri, e strâns legată de catolicismul acestora. Dacă ortodoxismul nostru a fost cea mai puternică pavăză pentru conservarea limbei și naționalității noastre, el a fost și o piedică puternică și continuă pentru curentele culturale apusene. Chiar ideea de latinitate, care în mod firesc trebuia să apară odată cu trecerea Românilor prin școalele umaniste ale vecinilor noștri, nu a avut multă vreme un răsunet covârșitor. În schimb însă, Orientul cu fantazia-i vie și cu nepotolita-i sete de forme nouă și colori îmbelșugate, lumea aceea inventivă de care ne legă religiunea, îmbinată cu predispozițiile etnice de origine mediterană ale firii noastre înzestrate înainte de toate cu un foarte pronunțat simț pentru măsură și armonie, a făcut ca în acest colț din sud-estul european stăpânit de Români să se nască o cultură proprie.

Mănăstirile, focare culturale

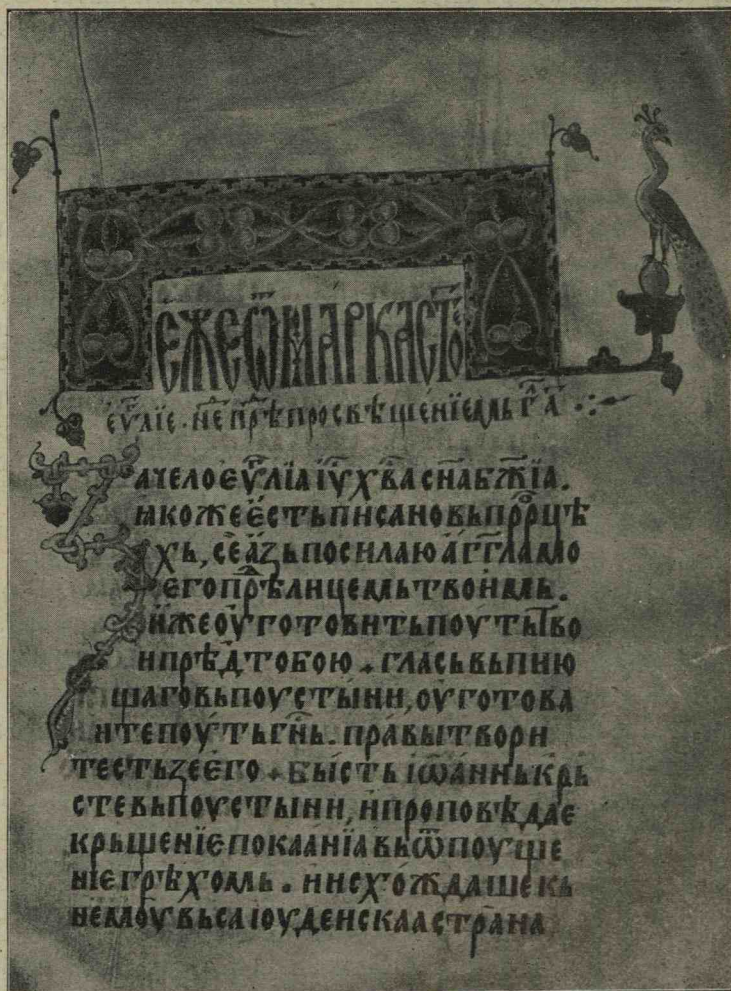
Ceea ce cu veacuri înainte se întâmplase în apus, se începe și pentru noi Români: mănăstirile devin focarele culturii; în ele se

concentrează aproape toată mișcarea literară a timpului, care-și păstrează caracterul religios și haina slavonă. Aici, în lăcașurile de reculegere sufletească, populate de emigranți fugiți dinaintea Turcilor, se continuă, pe teren românesc, literatura slavă. Cărțile sfinte se copiau în zeci și sute de exemplare, care se scriau cu slova caligrafică a maestrilor răbdurii, se împodobeau cu inițiale, vignete și miniaturi artistice și se legau în scoarțe pompoase de metal prețios. Lucrări originale nu par a se fi scris decât puține, precum e bunăoară panegiricul în slava sfântului Ioan-cel-nou, ale cărui moaște fură aduse la 1400—1401 la Suceava, scris de Grigore Tamblac. (Acest călugăr de origine bulgară a ajuns mai în urmă mitropolit la Chiev și a murit în Serbia, ce egumen de mănăstire, departe de Țările române, pentru care el n'a fost decât unul din mulții streini cu învățătură, adăpostiți o bucată de timp între zidurile ospitaliere ale mănăstirilor noastre). Nici traduceri nouă din grecește nu par a se fi făcut în mănăstirile noastre, căci prin activitatea anterioară a traducătorilor bulgari, mai ales a lui Eftimie și a școlii sale, cărțile mai importante erau traduse toate. În schimb s'a copiat mereu, mai ales la Homor, Voroneț și Putna, și ca o dovadă de măiestria și valoarea artistică a acestor copii, poate servi frumosul Evangheliar pe pergament rămas dela popa Nicodim, scris la 1404—1405, sau Evanghelia slavo-greacă, copiată la 1429 la Mănăstirea Neamțului, din care dăm și noi câteva reproduceri în colorii. Ici și colo ni s'au păstrat și numele copiștilor, precum: călugărul Gavril (între 1436 și 1443), smeritul Atanasie (1461), călugărul Paladie (sfârșitul sec. XV) sau călugărul Siluan din Neamț, care ferecă în argint scoarțele acestor manuscrise.

Tot pe lângă mănăstiri erau și școlile, puține câte vor fi existat, la început numai de slavonește. Mai ales cele alipite la sediul unei episcopii se bucurau de o deosebită îngrijire. Despre cea din Suceava știm că a fost ridicată de Alexandru cel Bun la rangul de școală domnească și pusă sub îngrijirea vestitului predicator Grigore Tamblac. Și Moise Filosoful, pomenit într'un document din a. 1423, pare a fi fost dascăl la această școală. Tradiția vorbește și de școala din satul Rădășeni în Moldova, pe la mijlocul veacului al XVI-lea, în care se spune că ar fi învățat Ștefan Tomșa. Ion Dascălul, care aveă doi frați, pe Coste și Toader Popovici, „pisari“ amândoi, e pomenit în acte din 1476 și 1483. Alți „dieci“ al căror nume curat românesc ni s'a păstrat în documente, sânt Mihai Oțel, Oanță, Vulpaș, Ne-

Școlile
mănăstiri
rești

grila ș, etc. Dintr'un uric dela 1563 aflăm de un Mic ul, care a învățat „în scaunul orașului București“. La aceste școli mănăstirești încă în sec. al XVII-lea se aduceau copii cu sila

Pagina întâia a evangheliei lui Marcu din EVANGHELIA RUL slav, scris de Nicodim la 1405 în mănăstirea Tismana (Muzeul de antichități din București)

la învățătură, spre a scoate din ei preoți. „Așa se fac oameni de treabă; dintre aceia sânt vlădici și egumeni și preoți și diaconi pe la sfintele mănăstiri“, spune un document contemporan (ap. Iorga).

Inceputul Evangheliei lui Marcu

Pe lângă mănăstirea din Câmpulungul Munteniei există o școală înfloritoare pe la 1669. Peste munți, în Brașov, școala a fost ridicată în 1495 și cu o sută de ani mai târziu (1597), ea a fost re-clădită în piatră. Tot de la sfârșitul secolului al XVI-lea ne e atestată școala din Caransebeș, unde „dascăl de dascălie“ eră Efrem Zăcan, pomenit în predoslovia Paliei dela Orăștie. Totuși, pentru ca instrucția să fie mai aleasă, cei ce se pregăteau pentru cariera preotească erau trimiși la mănăstirile din Principate, ca acel Oprea Alămuț din Săliște de lângă Sibiiu, plecat în Moldova „să învețe scrisoare“, în anul 1651, deși în Săliște este amintit încă din 1616 dascălul Dumitru Popa („grămătic“ și „crâșnic“). Din centre culturale de însemnătate Brașovului, plecă pe la mijlocul sec. XVI Mihaiu, fiul lui popa Dobre dela Biserica Sfântului Nicolae, ca să învețe carte slavonă în Țara Sârbească. Încercarea lui Ieraclie Despotul (1561—1563), care învățase în tinerețe medicina la Montpellier, de a întemeia un fel de universitate cu bibliotecă la Cotnar, de unde profesori renumiți aduși din streinătate, Kasper Peucer, Johann Sommer, Johann Rheticus ș. a. aveau să răspândească învățăturile umaniste între Români și Sașii din acele părți, nu izbuti, căci școala lui fu considerată ca un atac fățiș adus ortodoxismului.

Cultura care se putea răspândi din chilioarele strâmte ale mănăstirilor eră unilaterală, fiind pătrunsă de spirit religios și cosmopolit. Învățăturile lui Hristos, oricât de sublime ar fi ele și oricât de adâncă e învățătura exprimată într'însele, nu pot servi de îndemn unei literaturi bogate și multilaterale. Ele au slujit însă ca temelie unei culturi teologice, care, prin firea ei savantă și aplecarea spre polemici, a influențat adânc chiar și istoriografia, acea ramură literară care a fost reprezentată în epoca veche la noi de scriitorii cei mai luminați, de cronicarii noștri. Începută în mănăstiri în limbă streină, și după model strein, istoriografia noastră crește și se înalță prin munca unor mireni, care sânt însă atât de pătrunși de acest spirit religios, încât văd pretutindeni semne cerești diriguind evenimentele istorice, iar plăcerea de a polemiza cu izvoarele lor și de a se arăta cu orice ocazie erudiți, îi face pe unii din ei reci și fără farmec.

Pe lângă aceea, mănăstirile mai erau mai mult sau mai puțin internaționale. Internaționalismul are rădăcini în însași învățătura fundamentală a Mântuitorului: Iubește pe aproapele tău ca pe tine însuși — precept care exclude ideea naționalismului, ce așază granițe între om și om, aprinde pasiuni între semeni și ridică brațul înarmat

S. Pușcariu, Istoria literaturii.

Caracterul cosmopolit și savant al culturii religioase

4379/67

C 2006.1233

asupra vecinului. Pe lângă aceste idei cosmopolite, care au împiedecat atâta timp naționalizarea literaturii române, în mănăstiri trebuia să se desvolte și spiritul de clasă, sectarismul, care excludea mulțimea dela îndeletnicirile literare. Clerul, odată cu îmbrăcarea reverenței, se învesmântă cu drepturi și privilegii extraordinare, și formă din ce în ce mai mult, cu cât creșteau favorurile pe care Domnii pioși i le hărăzeau din belșug, o clasă care se izolă de mireni, înfrățind între sine pe oameni care în copilărie învățaseră limbi diferite. Îmbrăcat în haina unei limbi streine, scrisul lor răspânditor de cultură în Țările române putea excita evlavia credincioșilor, le putea înălța sufletele spre plaiurile fericirii vecinice, dar nu eră în stare a le da acele zvâcniri de inimă, din care curge izvorul inspirației adevărate.

Lipsa unui mediu cultural în afară de mănăstiri

Pe când în apus, unde cu veacuri înainte găsim stări analoage cu ale noastre, încetul cu încetul, pe lângă cultura ce plecă din mănăstiri, se alcătuiă la Curțile domnitorilor, în jurul aristocrației și în clasa de mijloc, din ce în ce mai puternică, o literatură profană, în limbă națională, la noi lipseau cu desăvârșire condițiile acestea. În zadar le vom căută la Curtea păstorilor aromâni din Pind, înălțați prin vitejia lor personală pe un tron din care n'au avut vreme să facă un centru de cultură; în zadar le vom căută la întâii voievozi din nordul Dunării, care, în domniile lor scurte și pline de lupte sângeroase împotriva râvnitorilor streini și a pretendenților interni, n'aveau nici priceperea nici vremea să depună spada spre a întinde cununi de laur celor ce le-ar fi putut cântă vitejia. Cum s'ar fi putut naște în sufletul lui Mihnea sau Mircea Ciobanul porniri nobile, cum putea Doamna Chiajna să facă loc unor idei senine între gândurile ei ambițioase și alături de dorul ei de răzbunare? Boierii trăiau la țară, fără necesități culturale și preocupați adesea de gânduri de parvenire, iar în orașele dela poalele Carpaților lipseă o viață orășenească românească, căci întemeietorii lor, Sașii ardeleni, au avut în toate timpurile grija de a se izolă față de neamurile în mijlocul cărora trăiau, întrebuițând superioritatea lor culturală nu spre a face și pe alții părtași la ea, ci spre a exploată economiceste pe cei mai puțin înaintați în cultură decât ei.

În astfel de împrejurări, la noi, biserica rămâne, în epoca veche a literaturii noastre, stăpână pe cultura timpului. Pe când biserica apuseană e nevoită să țină seamă de înflorirea culturală din jurul ei și să primească de voie de nevoie protecția asupra artelor, biserica noastră ortodoxă, mai sectară și nesilită de împrejurări, a putut să se mențină fără de a face concesii timpului.

Pagina întâia a evangheliei lui Ioan din EVANGHELIARUL slav, manuscris
 dela 1436 din mănăstirea Neamțu

(După Stelian Petrescu, *Odoarele dela Neamțu și Secu*)

2. CELELALTE ARTE

Tipicul și profesionalismul

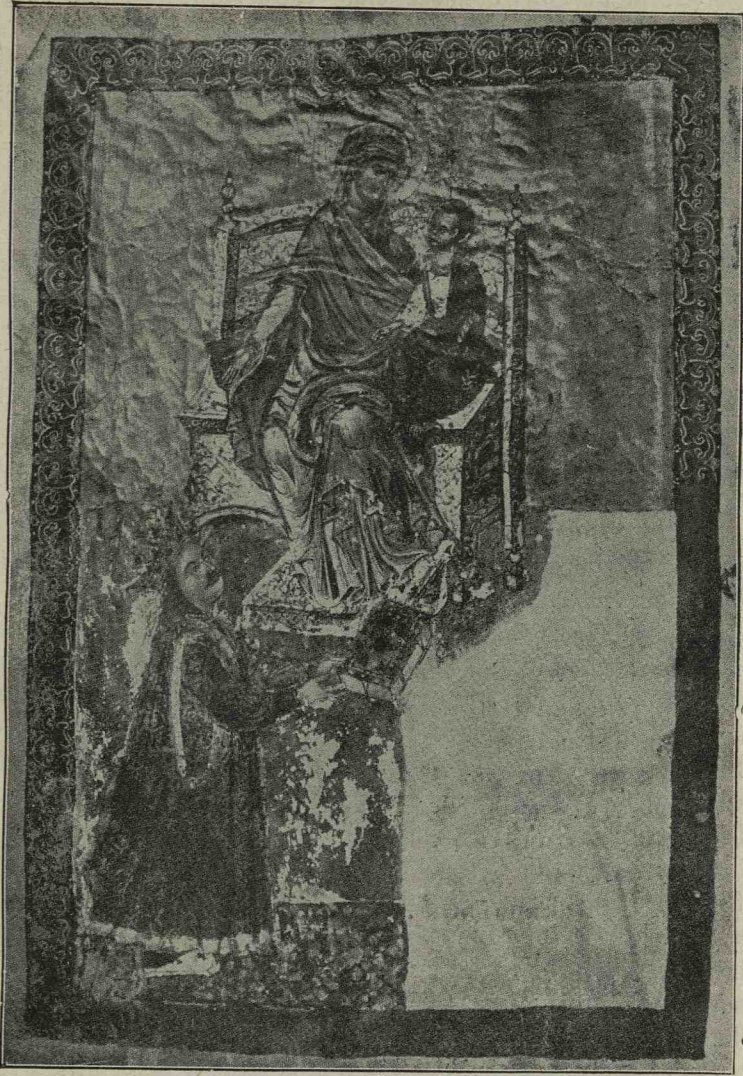
Aceeași influență covârșitoare a avut-o biserica și asupra celorlalte ramuri ale artei. Și ele apar închise aproape cu desăvârșire în incinta mănăstirilor, și ele sânt stăpânite în evoluția lor de același conservatism, care oprește avântul inovator și toarnă plumb în aripile geniului descoperitor. Sprijinatorii mișcării artistice sânt domnii țărilor românești, dintre care unii, ca Ștefan cel Mare, Petru Rareș și Alexandru Lăpușeanu în Moldova, Neagoe Basarab în Muntenia, iar mai târziu Mateiu Basarab, Vasile Lupu și Constantin Brâncoveanu au fost adevărații promotori ai mișcării artistice, prin neprecupețita lor dărnicie. Arta românească le datorește nespuse de mult și se resimte de predilecțiile artistice pe care le aveau unii din ei.

Prin invazia Turcilor și prin cucerirea Bizanțului, o cultură veche amenințată să se stingă. O parte însemnată din cei ce, în imperiul bizantin, alcătuiau clasa savanților, a literaților și a artiștilor, se refugiă în Italia, ducând cu ea sâmburele Renașterii. Biserica apuseană, înțelegând glasul vremii, în marile ei aspirațiuni de cucerire și mărire, a știut să pună în serviciile sale noul avânt, și în loc de a ridică stavilă în calea lor, ea a promovat talentele originale ce apăreau în mediul atât de prielnic al Italiei, bogată în centre de cultură.

Altă parte a refugiaților din Peninsula Balcanică a ajuns în Țările române, unde, ca și la Muntele Atos, câțva timp existară singurele centre importante ce deveniră depozitarele artei bizantine. Dar biserica ortodoxă, fără legăturile reînviată cu antichitatea clasică, făcând ca arta să rămână legată de un ideal artistic, care nu mai eră în acord cu ritmul vremii. Încătușată în pravilele celei mai conservative din biserici, arta se izbea de cele două piedeci mari, care se opun oricărui progres: tipicul, care sugrumă originalitatea, și profesionalismul, care încurajază pe cei lipsiți de talent.

Originalitatea și puritatea artei românești

Pentruca totuși, în astfel de împrejurări puțin prielnice, să fi putut exista o înflorire, precum fără îndoială o putem constata la noi, arta trebuia să primească impulsuri și daruri nouă. „Nu-i vorbă“, spune criticul de artă francez, d-l H. Focillon, „de un bizantinism, care continuă în mod artificial să ducă o viață precară, ci de o funcțiune vie, care asimilează și se reînnoește . . . Vechea artă românească . . . nu este o înviere a artei bizantine . . . , ci o artă complexă, a cărei originalitate consistă în calitatea cu care știe să

Portretul lui Ștefan cel Mare, cu icoana Maicii Domnului, din EVANGHELIARUL
slav dela Homor, din anul 1473.

(După I. Bogdan, *Evangheliarele dela Homor și Voroneț*)

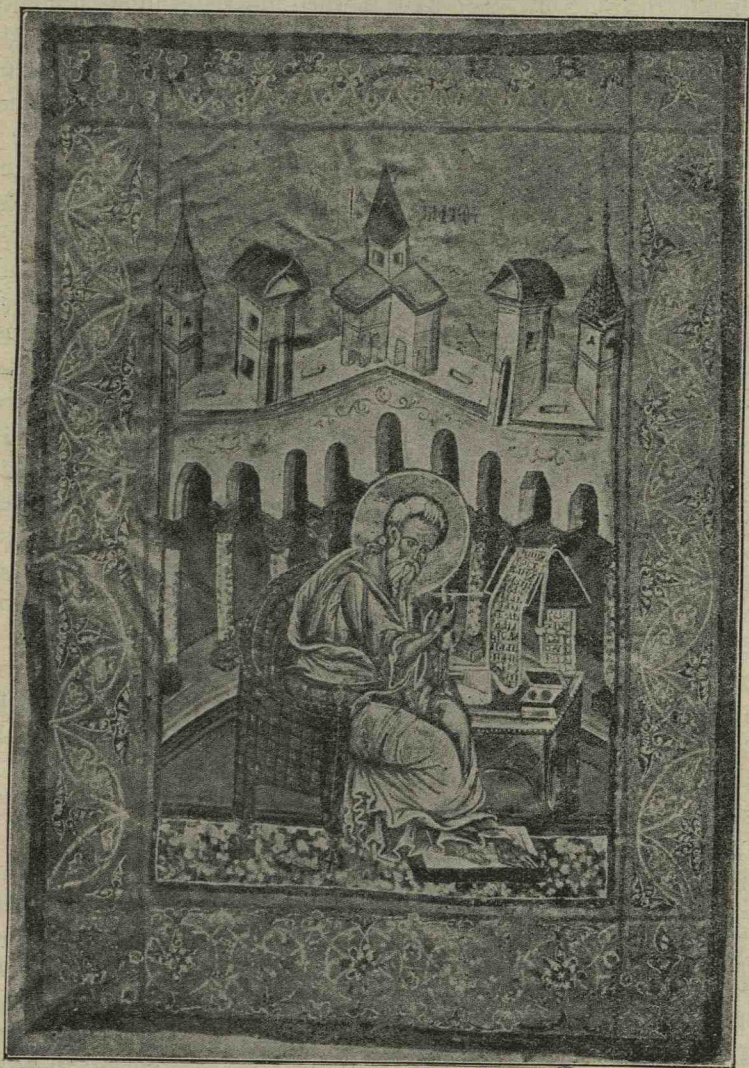
asimileze și în darurile ei creatoare . . . Ea are afinități cu occidentul și păstrează un accent românesc, chiar când vorbește limba unei arte streine . . . Una după alta vedem infiltrându-se în cultura proprie tehnica construcțiilor de biserici sârbești, fastul cavaleresc al regilor angevini din Ungaria, propaganda catolică venită din Transilvania și Polonia, undulația geniului bizantin, admirabilele ficțiuni decorative ale Caucazului, Armeniei și Persiei. Dar prin aceste fire de aur, nuanțate prin cele mai felurite influențe, subsistă urzeala solidă și încântătoare, care susține țesătura și dă tonul“.

Ca și în literatură și ca și în toate manifestările noastre, trăsăturile caracteristice ale poporului nostru se vădese și în manifestările artistice ale acestui ev mediu, prelungit cu mult peste limitele sale firești. O putere mare de asimilare face pe artistul român să primească cu plăcere cele mai variate influențe externe și să le imite cu ușurință; un simț foarte dezvoltat pentru armonie face însă ca aceste înrâuriri din afară să nu predomine în măsură atât de mare, încât să tulbure proporțiile tradiționale; un instinct sănătos îl călăuzește totdeauna pe artist, făcând ca ceea ce este esențial să iasă la iveală, iar amănuntul indiscret să fie sacrificat fără durere. Astfel se explică de ce arta bizantină, deși a suferit la noi atâtea prefaceri, se continuă totuși în ceea ce e mai caracteristic pentru ea și apare în cea mai frumoasă puritate. „Nu Muntele Atos a influențat Moldova, ci, dimpotrivă, cultura cea mare a acesteia, comorile ei artistice, au influențat întreaga dezvoltare a artei atonice“ (I. Strygowski).

Pictura

În pictură lipsesc cele mai multe din inovațiile pe care artiști geniali le-au introdus în arta apuseană paralel cu înflorirea literară din Trecento italian. Umbra nu e văzută de pictor, al cărui ochiu nu descoperise încă lumina; perspectivele, care fac ca ochiul să zboare pe întinderi nemăsurate, cuprinse într'un petec de pânză, nu-s cunoscute; peisajul e disprețuit; un pom continuă să reprezinte o pădure, o stâncă un munte, doi stâlpi un palat. Chiar și figurile omenesti rămân în aceleași poziții convenționale, căci mădulele înlemnite nu le desmorțește încă un Giotto. Acești sfinți cu fețele lor impresionante de asceți, rămân îmbrăcați în hainele lor cu falduri convenționale, fără să trădeze corpul în care pulsează viața. Nici vorbă nu poate să fie de nuduri, de această cea mai desăvârșită frumusețe ce s'a creat vreodată. Unde s'ar fi pomenit ca un cutezător să încerce a ne arăta pe Susana în baie, subiect care a ademenit aproape pe toți pictorii mari ai apusului?

Cu toate acestea, în manuscrisele, din ce în ce mai pompoase,

Evangelistul Mateiu, miniatură în același manuscris
(După I. Bogdan, *op. cit.*)

în icoane și mai ales în picturile al-fresco, ni s'au păstrat adevărate comori de artă, admirabile în armonia colorilor și neîntrecute în podoabe decorative. În sec. XIV pictorii noștri reînvie un vechiu obicei bizantin, acoperind pereții exteriori ai bisericilor și mănăstirilor cu o minunată „biblie în plin aer“, încadrată atât de minunat de cerul albastru și de verdele pădurilor seculare. Motive biblice se amestecă cu reminiscențe din lectură și mai ales cu subiecte din cărțile populare, spre a lăsa frâu liber fantaziei pictorului, care de astădată introduce viață și acțiune în picturile sale. Frumusețea acestor opere impresionează adânc pe occidentalul care le vede întâia oară. „În văile părăsite ale Bucovinei sânt comori de artă, cum nu se mai întâlnesc nicăiri pe lume . . . Pe pereții exteriori ai bisericilor din Sucevița, Voroneț, Mănăstirea Homorului, Vatra Moldoviței etc. se văd acele icoane ale bisericei ortodoxe, care te răpesc cu totul și care, cu colorile lor vii, privite de departe, îți fac impresia unui covor persan. Așa mândrie nu mai întâlnești aiurea. Și această bogăție de colori te stăpânește și mai mult în interiorul bisericilor unde i se adaugă luciul abundent al aurului, pe care câteva raze discrete de soare, pătrunzând prin ferestre, îl ridică la un puternic efect artistic“ (I. Strygowski). „Epoca cuprinsă între domnia lui Petru Rareș și aceea a Movileștilor este epoca strălucită a picturii moldovenești, urmând apogeul arhitecturii sub Ștefan cel Mare . . . Nu cunosc nimic mai frumos decât nuanțele imensului Arbore care acopere tot perețele de sud de la Voroneț, cu cele două colori dominante, verdele și albastrul, care formează — oricât de surprinzătoare ar părea această asemănare — cel mai moale covor pe care-l poți visa. Nu cunosc nimic mai somptuos și în același timp mai dulce pentru ochi decât aurul și azurul Judecății din urmă de la Voroneț“ (P. Henry). „Făcute pentru plin-aer, expuse de-adreptul luminei cerești, aceste picturi al-fresco au o frăgezime de accent și o autoritate decorativă care ne încântă . . . Dar această îmbrăcămintă exterioară nu trebuie să ne ascundă interesul și farmecul picturii sanctuarului . . ., (care) ne păstrează expresiuni din cele mai înalte ale gândirii bizantine . . . (și), prin costume și portrete, o serie întregă de opere în care se afirmă poezia vieții românești, întinerind formulele antice . . .“ (H. Focillon).

Firește că astăzi nu mai putem ști numele acelor care au dus arta aceasta bizantină la cea mai mare înflorire a ei, căci artiștii, în de obște călugări, erau prea modești ca să-și iscălească numele sub operele lor. Doar dintr'o frumoasă evanghelie,

ВЪСНОВА КЪ СТОЕУМЪ

АТМОЕИИИУХЕСНАБЖИ.
ІАКАЖЕЕПИСАНОКЪПРОЩЕ. СЕ
АЗЪ ПОСЛАМАГЛАМОЕГОПРЪКАН
ЩЕЛЪТКРЕДЪНЖЕУГОТОВИТЬ
ПЪЖЪТЪВОНПРОКТОГОЛ. ГЛАС
КЪПІАЩАГОКЪПΟΥЕТИИ. ОУ
ГОТОВАИТЕПЪЖЪТЪНЪ. ПРАВЪ
НЕПРОКЪПРОКЪЩЕИЕЛЪ.

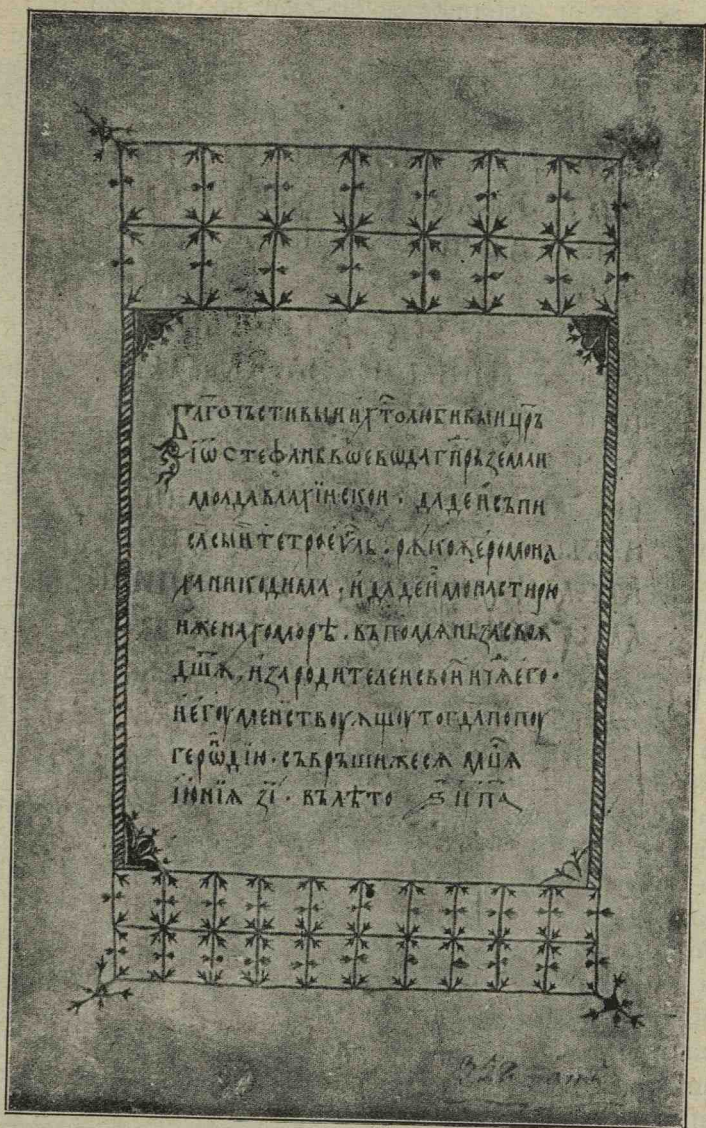
Pagina întâia a evangheliei lui Marcu din același manuscris
(După I. Bogdan, *op. cit.*)

păstrată în biblioteca din München, care are patru icoane mari, aflăm de un diac Teodor Mrișescu, care pe la 1492 lucră pentru Ștefan cel Mare. Încolo, aceste opere artistice sânt mai totdeauna anonime, ca și arta țăranilor noștri.

Sculptura

Cei doi Pisano, tatăl și fiul, Nicolò și Giovanni, au apucat, în apus, dalta sculpturilor în mână, spre a însufleți piatra. Din blocul de marmoră răsăriră figuri omenești, mai întâiu în basso-reliefuri; apoi, odată cu așintirea mai cu dinadinsul a privirilor asupra statuelor antice, săpătura merse mai adânc, trupurile omenești se desprinseră din fondul de piatră, apărând întregi, despărțindu-le de realitate numai soclul pe care erau așezate. Încetul cu încetul căzura și hainele de pe aceste trupuri, care se arătară goale, în toată măreția și frumusețea pe care le-a dat-o firea. Cum se puteau împacă aceste nuduri cu spiritul bisericii ortodoxe, care predică ascetismul, care voia să depărteze privirile credincioșilor de la frumusețea lumească a naturii, îndreptându-le numai spre frumosul lipsit de contururi al fericirii vecinice? Dar trupul bărbătesc cu mușchii încordați al unui Sfânt Sebastian nu corespunde de loc cu concepția orientală a sfinților slăbiți în chinuri, care și-au omorât trupul pentru ca să-și fericească sufletul; dar brațul rotund al Mariei Magdalena, care se desprindea din cutele largi ale mânecii, ca să cuprindă capul lui Hristos, putea, tocmai prin frumusețea sa, să învie marmora rece, să dea privitorului imaginea brațului femeii vii, să personifice oarecum ispita pământească. Și chiar dacă, precum au dovedit cercetările mai nouă, biserica ortodoxă nu opreă formal chipul cioplit, barbaria Turcilor cuceritori a pustiit, pe vremea când în apus sculptura luă un avânt mai mare, toate statuele din bisericile bizantine: modelul sculptat lipseă pentru noi.

Sculptura la noi e pusă aproape exclusiv în serviciul decorațiunei. Săpăturile în lemnul tronurilor domnești, al crucilor și al sfeșnicelor înalte pentru făclii, în metalul clopotelor, candelor și cădelnițelor, în argintul îmbrăcămintei cărților și a icoanelor, precum și florile stilizate și ornamentale tăiate în piatra chenarelor care încadrează ușile și ferestrele bisericilor sau împodobesc lespezile de pe morminte, sânt expresia marelui talent innăscut al Românilui pentru amănuntul decorativ. Rare-ori întâlnim pe pietrele de pe morminte câte-o figură omenească gravată în linii, obicei venit dela Sașii din Ardeal, dela care vom fi primit și acèle medalioane cu gravuri fantastice, care împodobesc păreții din afară ai bisericilor lui Ștefan cel Mare. Dar, dacă din piatra ce apasă pe mormânt nu se desprinde,

Epilog din același manuscris
(După I. Bogdan, *op. cit.*)

ca în apus, relieful corpului neînsuflețit, în penumbra bisericilor noastre, se zăreau, așternute cu dragoste pe lespezile reci, niște minunate portrete brodate de mâni albe de domnițe în mătase și fir de aur pe catifeaua grea a epitafelor. În sfârșit, când manuscrisele frumos împodobite fură înlocuite cu cartea ieșită din teasc, vechile frontispicii pictate fură imitate de gravorii în lemn ai tipografiilor noastre, care în curând introduc, pe lângă frumoasele vignete, inițiale și ornamente de la sfârșitul capitolelor, și ilustrația în cărțile noastre sfinte. Pe vremea lui Petru Movilă aceste chipuri nu mai sânt imitate după miniaturile bizantine, ci maestri tipografi veniți din Ucraina introduc gravuri imitate după modele germane. Astfel pentru ilustrația „Fiului rățăcitor“ din Evanghelia învățătoare de la Govora, reprodusă în acest volum, a servit clișeul unei cărți tipărite la Lemberg. Încetul cu încetul gravorii streinii fac școală la noi și, alături de nume streine, gravurile poarte iscăliturile românești ale unui Petru Teodor sau Ursul, care se emancipează de sub influența maestrilor, întrecându-i adesea în arta de a săpa în lemn.

Muzica

Ceva mai târziu, însă cu pași și mai repezi, urmă, în vestul european, progresul în muzică. Aceasta e poate ramura artei, a cărei dezvoltare e mai strâns legată de progresul general cultural. E instructiv a constată cum la noi, Românii de azi, care am făcut într'un veac o săritură atât de uriașă înainte, priceperea pentru muzică se găsește încă în măsură relativ mică. Acei fii de boieri care acum 70—80 de ani plecau în streinătate să-și facă studiile, și-au însușit cu o repeziciune, care face onoare calităților intelectuale ale Românului, tot ce înseamnă progres în apus față de țările noastre. Ei s'au întors în țara lor nu numai ca bărbați de stat și ca literați, ci și ca pricepători ai artelor plastice: colecțiile bogate particulare de tablouri și pinacoteca din Iași o dovedesc îndeajuns. Numai pentru muzică n'a prea avut pricepere aproape nici unul dintre bărbații mari ai generației de la 48, numai pentru această ramură a artei, care nu cere numai inteligență, ci și o valoare morală a inimei, o adâncime a sufletului, pe care n'o poate da decât o creștere de multe generații într'un mediu social cu cultură veche.

Chiar și în apusul, care de mult avuse un Trecento în literatură și un Cinquecento al artelor plastice, muzica s'a dezvoltat mai încet. Și tot în biserica catolică, care a știut să împace în toate vremile canoanele cu spiritul timpului, s'a făcut evoluția ei. Orga și muzica instrumentală pe care ea le-a admis, au fost una din condițiile de

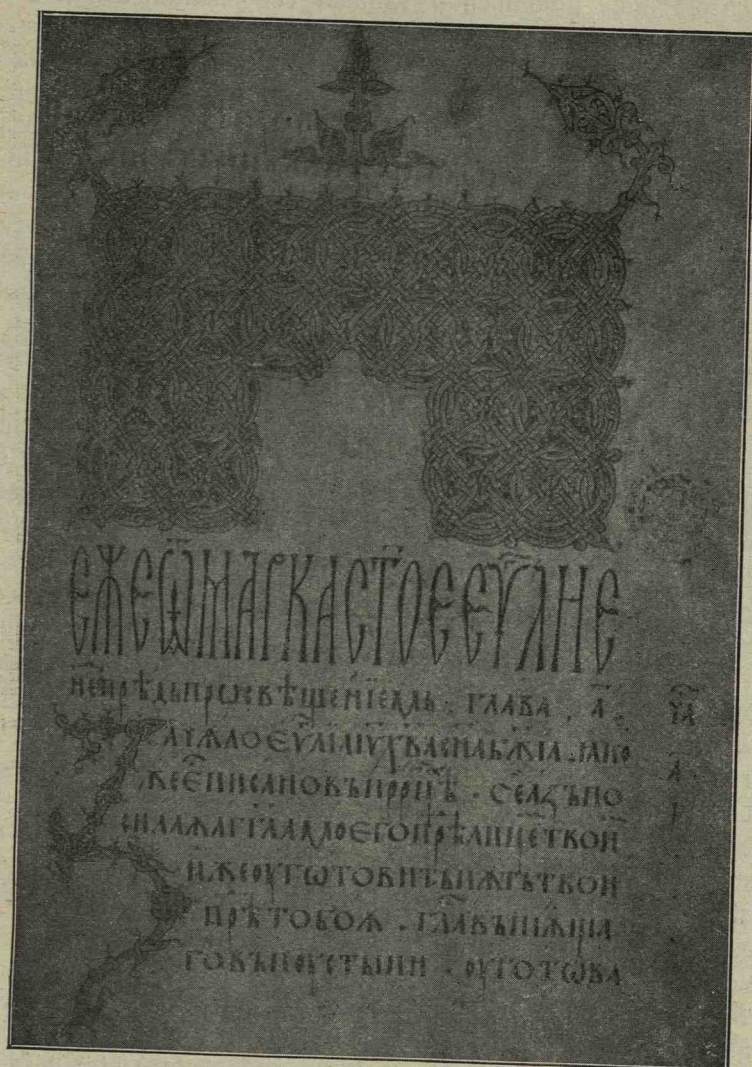

Legătura aceluiași manuscris, făcută în anul 1487
(După I. Bogdan, *op. cit.*)

căpetenie ale acestei dezvoltări. În curând apoi vocile se înmulțiră și crescură într'un cvartet. Pe lângă tenorul de la început, care avea să cânte evanghelia (și acest „tenor“ nu înseamnă o voce înaltă de bărbat: numai în mod incidental se alegeau pentru funcțiunea de cântăreț astfel de voci, mai plăcute la auz) s'a adăogat în curând a doua voce, mai înaltă, care pentru aceea s'a numit „alto“, deși în dezvoltarea sa de mai târziu nu avea să rămână vocea înaltă propriu zisă, căci acestor două voci li s'au mai adăogat două, cea joasă, „basso“, și cea mai de deasupra, „soprano“. Și tot din serviciul bisericesc s'a dezvoltat mai târziu opera, precum din cultul bisericesc al catolicilor a răsărit drama modernă.

În orient, dimpotrivă, muzica, în loc să progreseze, a degenerat și convenționalismul și-a dat roadele sale dăunătoare mai ales în privința aceasta, tipicul devenind aici tipic. „Pe când în apus, dintre cele douăsprezece game ale muzicii antice s'au ales numai două, cea majoră (ionică) și cea minoră (eolică), biserica orientală a menținut opt — cele opt glasuri — care însă cu timpul, adăogându-li-se diverse cadențe melodice, au devenit opt melodii consacrate, după care se cântau toate cântările bisericești“ (G. Dima), împiedicând orice avânt de dezvoltare în direcții nouă. Serviciul divin luând proporții prea mari pentru timpul relativ scurt în care trebuia celebrat, cântările bisericești, în loc să-și păstreze mișcarea de coral, care le-ar fi fost firească, începură să fie stâlcite printr'o mișcare prea repede. La aceasta se adăuseră câteva abuzuri curioase, precum cântarea pe nas și luarea prea sus a tonului: unii cântăreți bisericești își împlântau chiar pe dinafară degetele în beregată ca să-și scurteze coardele vocale și să poată cânta mai înalt. La poporul nostru și azi există părerea că „frumos“ și „înalt“, la cântare, sânt noțiuni identice. Ceea ce a fost însă mai dăunător pentru dezvoltarea muzicii în biserica răsăriteană, e împrejurarea că ea deveni profesională. Cântăreț nu se făcea todeauna cel ce avea, dacă nu talent, cel puțin dispoziție muzicală, ci mai ales cel care avea știința de carte necesară.

Muzica orientală (turcească), care cu timpul începă să fie apreciată în Țările române, fiind și ea primitivă, n'a fost în stare, cu monotonia ei melodică, cu capriciile ei ritmice și cu imperfecțiunea instrumentării, să dea o înviorare muzicii românești. Ca un fapt vrednic de relevat amintim că cel ce a dat un avânt acestei muzici orientale, fiind însuși compozitor și teoretician, a fost Domnul român Dimitrie Cantemir.

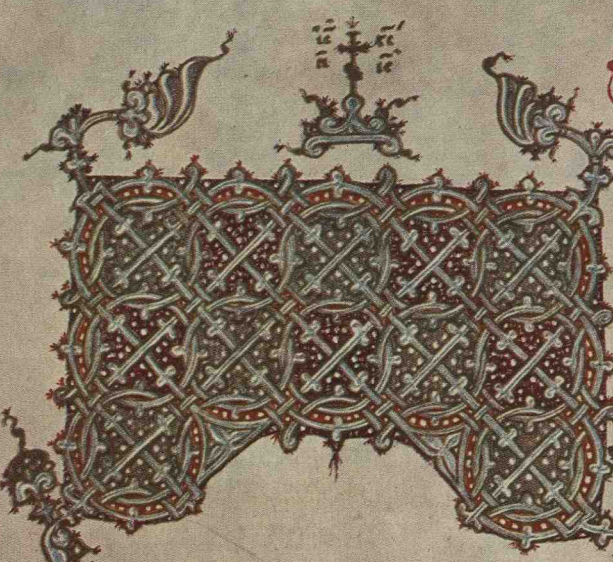
Pagina întâia din evanghelia lui Marcu a EVANGHELIIARULUI slav, scris în 1502 din ordinul lui Ștefan cel Mare pentru mănăstirea Bistrița (Muzeul de antichități din București)

Arhitectura

În schimb arhitectura a făcut la noi progrese remarcabile și e, între toate artele, aceea căreia i s'a adăugat mai multe elemente inovatoare. Stilul fundamental rămâne cel bizantin, chiar atunci când meșterii zidari sânt streini, ca acel Vitus-Veit, Sas din Ardeal, care a lucrat, alături de Dobromir, la biserica episcopală din Argeș. Dar chiar cele dintâi locașuri sfinte din Oltenia, clădite în formă de cruce, cu cupola la mijloc, arătând o influență sârbească, ascund în zidurile lor elegante arcaturi oarbe, împrumutate stilului roman, sau au, ca fațada bisericeii din Dealu, de la începutul secolului al XVI-lea, elemente armenesti și georgiene. Mai târziu, în veacul al XVII-lea, un element nou se adaugă, devenind tipic: peristilul deschis, așezat pe coloane. În Moldova bisericile devin mai lunguete și mai svelte decât în orient și sânt proptite pe de lături de contraforturi; în interior se adoptă un nou sistem de bolți, care se sprijinesc una pe alta, iar la uși și la ferestre arcurile bizantine sânt frânte după modelul bisericilor clădite în stil gotic ale vecinilor noștri sași și poloni. Chiar sub Ștefan cel Mare, întâiul Domn care a înălțat în Moldova biserici de piatră, caracterul românesc al stilului bizantin e din ce în ce mai pronunțat. Ceea ce îi dă un deosebit farmec e coperișul de șindile „care nu acopere clădirea cu o singură masă moartă, ci care pare că o urmează lin, cu o mișcare elastică, plină de viață și iubire, în toate îndoiturile corpului ei. Acest coperiș nu se găsește decât în țara noastră, cu ierni bogate în zăpadă și cu ploi abundente, produse de codrii mari cari încunjură mănăstirile. În mijloc odihnește turnul, ca o floare răsărită din frunzișul adăpostitor“ (N. Iorga).

La o adevărată virtuozitate au ajuns aceste coperișe de lemn, înalte și svelte, cu turnul lor țuguat, care pare că vrea să împungă albastrul cerului, în Ardeal. Locuitorii săraci ai acestei provincii, reduși la materialul ieftin ce li-l oferă pădurile seculare, României, au fost cei ce au produs singuri, între toate popoarele conlocuitoare, forme arhitectonice originale.

Minunata unitate a neamului românesc, care a păstrat, sub stăpâniri diferite, în curs de veacuri, aceeași limbă și aceleași obiceiuri, se vedește și în arhitectura lui. Felul de a zidi bisericile, pătrunde din Moldova în Muntenia, făcând să se desvolte un fel de stil românesc, același în amândouă principatele. Acest stil cu vremea pătrunde și în clădirile oamenilor cu dare de mână, care, imitând pe Domni, nu le făceau numai pentru trebuințe practice, ci și după preocupări estetice.

ΕΚ ΤΗ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ... ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ... ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ...

ΕΓΕΣΩΜΑΤΟ ΕΑΥΤΟΝ

ΝΙΓΑΡΩΣ ΤΒΛΙΟΥΧΑ • ΣΗΑΔΚΑ
ΣΗΑΚΡΑΑΛΛΑ • ΑΚΡΑΑΛΛΑ
ΔΗΣΑΑΚΑ • ΙΣΑΑΚ ΚΕΡΟΔΗ
ΙΚΩΚΑ • ΙΑΚΩΒ ΚΕΡΟΔΗ
ΙΟΥΔΑ ΚΕΡΟΔΗ
ΦΑΡΕΣΑΝ ΖΑΡΛΩ
ΦΙΛΙΠΠΟΥ • ΦΑΡΕΣ ΚΕΡΟ

ΒΝΗ ΠΡΟ ΤΟΥ ΓΕΝΕΣΙΟΥ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Pagina întâia a evangheliei lui Marcu din EVANGHELIARUL slav,
manuscris dela 1512 din mănăstirea Neamtu.
(După Stelian Petrescu, *op. cit.*)

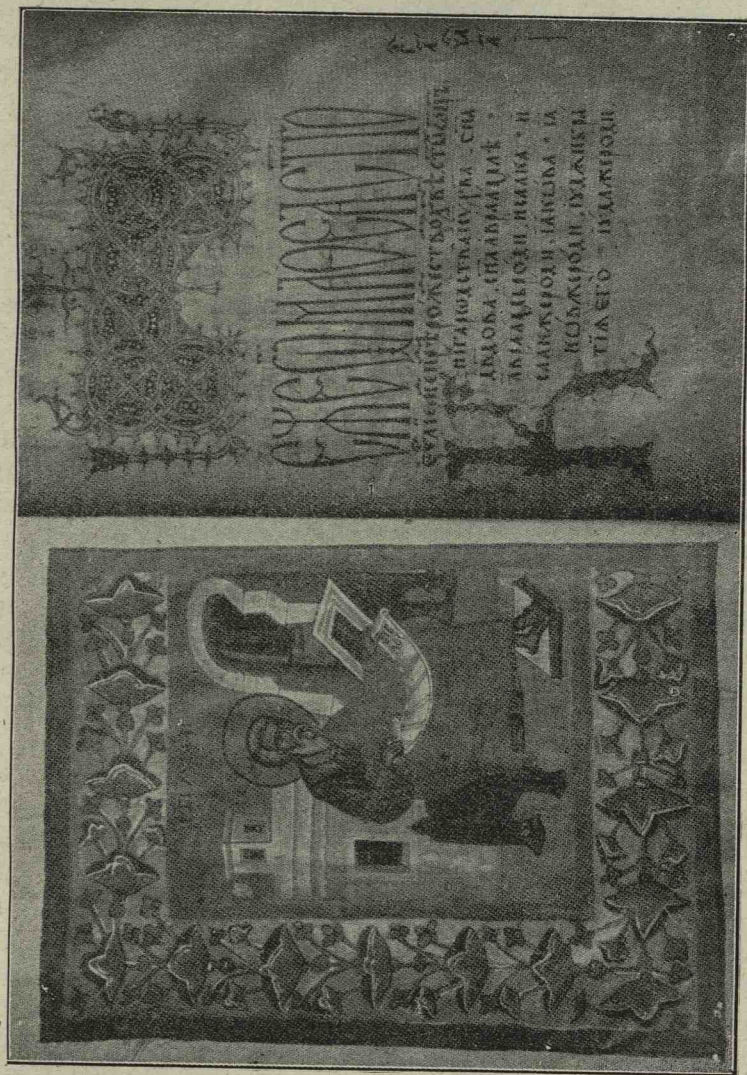
Lipsa unui
mediu ar-
tistic

Îndată însă ce treceai pragul spre a intra în casă, preocupările artistice nu par a fi stăpânit. Afară de icoanele de pe pereți, cu greu se va fi întâlnit undeva pictură în casele boierești. Portretele pe care le cunoaștem se găsesc în biserici, reprezentând pe ctitorii și familiile lor, mai rar în vreun evangheliar luxos, ca cel ce ne păstrează portretul lui Mateiu Basarab și al Doamnei Elena. În general trebuie să ținem seamă de o împrejurare, relevată de d-l Iorga în studiile sale despre arta veche românească: Predilecția boierilor în timpurile acelea era mai mult pentru podoabe în îmbrăcăminte și în scule decât pentru obiecte de artă. Banii nu se puteau depune atunci în case de păstrare și nici nu se băgau în întreprinderi comerciale. Astfel, averea care nu era pusă în moșii, se schimbă în aur și se prefăcea în bijuterii, în șaluri și covoare scumpe orientale și în scule de metal prețios. Prin însași firea lor, giuvaericele nu sânt menite a da un avânt deosebit artei, deoarece valoarea lor nu e numai în lucru, ci mai ales în prețul pietrii și al metalului. Șalurile, mătășurile și covoarele cu colorile lor vii și cu modelele lor fantastice erau une-ori adevărate opere de artă, deși nu de artă românească. Și diferitele scule, argintării și arme, vor fi fost lucrate artistic. Furnisorii acestora erau mai ales Sașii, în special cei din Brașov, care ajunseră chiar la alcătuirea unui stil deosebit, adaptând formele occidentale gustului oriental al cumpărătorilor. Știm astfel despre Ștefan cel Mare că și-a comandat o sabie la Genovezi, dar că nu i-a plăcut și că a fost mai mulțumit de cea furnisată de meșterii sași, care i-o făcură „a la facione valachesca“.

Arta
populară

Există totuși, în casele boierești, ca și la curțile domnești, o tradiție artistică ce dăinuie fără întrerupere din cele mai vechi timpuri. Ea era continuată din generație în generație de acul iscusit și de suveica harnică a femeii române, și o găsim și astăzi în toată splendoarea ei până în cea mai sărăcăcioasă colibă dela țară.

Amănuntele decorative pe care le întâlnim în țesăturile, cusăturile, săpăturile în lemn, desenele pe ouă încondeiate și în ceramică la Sârbi, Bulgari (une-ori chiar la Greci, Unguri și Ruși), se repetă adesea la Români, fără să putem preciza centrul de iradiere; dispoziția acestor motive e însă cu totul deosebită: nicăieri ca la țaranul român nu vom găsi atâta discreție în colorii — cu o pronunțată preferință pentru negru — atâta măiestrie în combinația tonurilor calde cu cele reci și neutre, mai ales în așezarea ornamentului pe câmpuri mari, rămase necolorate și neornamentate: ochiul, privind,

Pagina întâia a evangheliei lui Mateiu, cu chipul evanghelistului, din EVANGHELIIARUL slav, manuscris dela 1555 din mănăstirea Neamtu. (După Stelian Petrescu, *op. cit.*)

găsește totdeauna odihnă, iar impresia de încărcat, îmbâcsit sau strigător și insinuant lipsește cu totul; nicăieri ca la noi varietatea motivelor nu este atât de bogată, proporțiile atât de armonioase și linia troițelor, a furcilor și a vaselor de lut ars atât de ușoară, avântată și elegantă. Tot astfel danțurile, bogate în figuri ce presupun o elasticitate și o virtuozitate mare, sânt în același timp modele de eunitmie.

Iată cum caracterizează d-l H. Focillon această artă populară română: „Roșul arzător și proaspăt, trandafiriul amurgurilor și al florilor, albastrul adânc și ușor alternează (în covoarele românești) cu armonii mai surde și mai grave, făcute din brun și negru potolit . . . Această vioiciune, această varietate, aceste virtuți de decorator nu aparțin Orientului difuz, ci unei excelente Europe. . . . Arta populară română nu e numai bonomie, ci umanitate . . . Sântem la un popor de poeți și colorști, care a știut, din instinct, să ordoneze formele . . . Olarul pictor își înflorește ulciorul, țesătoarea născoceste decorul, fecioara își coase iia de mireasă în ajunul nunții, cu naturaleta cu care povestești sau respiri, fără caiet de modele, numai din bucuria inimii. Păstorul sculptor de furci și bâte, care sapă în lemnul fraged, cu vârful cuțitului, flori și figuri moștenite poate din epoca de bronz, nu împlinește un lucru cu care fusese însărcinat . . ., ci, subt razele soarelui, el umple de farmec după-amiezile lungi în munți. Cusătoarea nu repetă cu monotonie o temă indolentă, ca să înșele urâtul unei trândăvii de harem. Plină de viață și plină de plăcerea creației, ea inventează și desenul ei se mișcă în unde, ca părâul subt cer și ca un cântec de pasăre . . . Nu avem a face cu profesioniști cu vederi țarmurite și cu memorie încărcată, ci cu artiști . . . Provinciile au suferit influențe politice diferite și n'au avut aceiași vecini și același contact. Unele, ca Basarabia și Banatul — de unde ne vin acèle oprege ce constau din „frâmbii“ undulate ca părul unei femei — au fost înrâurite de orient. Oltenia e țara clasică, ea nu datorează Asiei splendoarea artei sale, ci datorează lirismul născocitor poeziei de rasă celtică, echilibrului mediteranian. Nu sântem aici nici la Slavi, nici în Islam, ci la descendenții acelor Daci, vecini îndelungați și supuși ai legionarului roman, care, înainte de a suferi influența acestuia, intrașeră în relații cu cetățile grecești de la gurile Istrului . . . Poate că aici, în cele din urmă cute ale Alpilor transilvăneni, trebuie căutat, nu leagănul, dar Attica sau Ile-de-France a poporului român și dovezile permanente ale aptitudinilor sale mediteraniene. Aici nu găsim

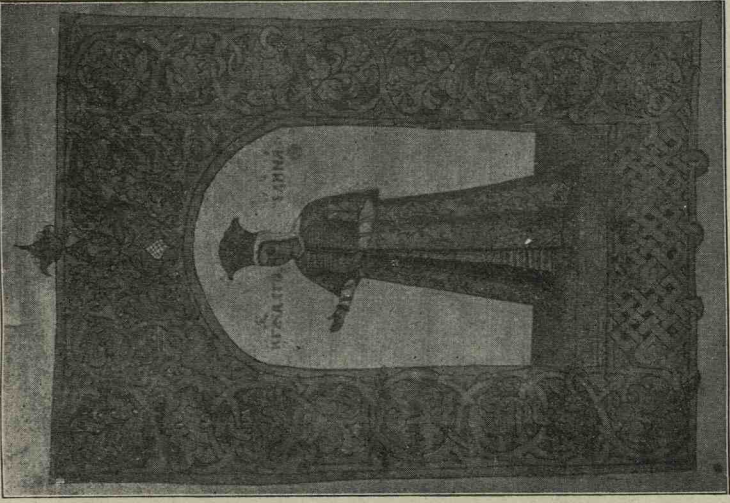
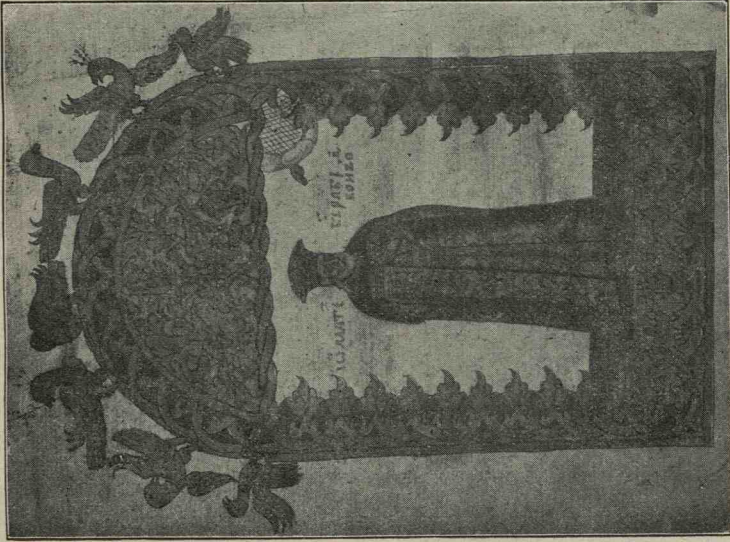

Legătura EVANGHELIARULUI dela Voronet (manuscris slav din 1550), făcută la 1557.
(După I. Bogdan. *op. cit.*)

vioiciunea levantină . . . , ci virtuțile de armonie profundă, instinctivă, acel omagiu adus măsurii și rațiunii, care califică cel mai înalt umanism european . . . Acest sens de limitare lipsește Basarabiei, care stilizează un motiv și îl repetă, fără să știe unde trebuie să se oprească. Asia îi impune obsesia multiplicității în identitate; arhitectonica mediteraniană nu i-a dat știința compoziției țărmurite, măsura care determină în spațiu un fel de câmp închis, în afară de care e haosul . . . Ai impresia fantaziei unui nomad, bântuit de aducerea-aminte a florilor singurătății și a umbrei nopților masive.“

3. NEAGOE BASARAB

O singură dată, în epoca aceasta spăpănită de cultura mănăstirilor, întâlnim un literat pe tronul unei țări românești. Faptul acesta e atât de neobicinuit, încât sânt unii erudiți, ca d-l D. R u s s o , care se îndoiesc că într'adevăr faimoasele *Învățăături ale bunului și credinciosului Domn al Țării românești, Neagoe Basarab Voevod, către fiul său Teodosie Voevod* ar avea de autor pe Neagoe, presupunând că ele ar fi fost compilate din scrieri streine abia în secolul XVII de un Pseudo-Neagoe, vreun călugăr admirator al acestui Domn, care făcuse atâtea binefaceri pentru biserică. De fapt, manuscrisul în care ni s'au păstrat „Învățăturile“ în limba românească datează de la anul 1654. Dar critica internă a operei arată că pe lângă capitolele de interes general, lucrarea aceasta cuprinde lucruri relative la boieri și instrucții cum trebuie duse tratativele cu Turcii, pe care nimeni nu le putea ști mai bine ca Domnul român, și mai ales părți din viața intimă a Voievodului, expuse adesea cu un lirism atât de mișcător, încât cu greu s'ar fi putut naște în sufletul unui om strein de durerile și preocupările lui Neagoe. Afară de aceea, există în biblioteca națională din Sofia niște fragmente ale acestor *Învățăături*, scrise în limba slavonă, care par a înfățișa redacția lor primitivă, mai veche cu mai bine de o sută de ani decât traducerea românească. Căci e mai presus de orice îndoială că originalul *Învățăturilor* a fost scris în limba aceea în care, pe la începutul veacului al XVI-lea, se făcea exclusiv literatură în Țările române, în slavonește. Faptul acesta l-a îndemnat chiar pe d-l S t. R o m a n s k y , care a scris un studiu mai mare în limba germană despre aceste „Învățăături“, susținând cu toată hotărîrea paternitatea lor pentru Neagoe, să considere lucrarea aceasta drept cea mai valoroasă scriere a literaturii s l a v e din veacurile care s'au scurs după stingerea vieții literare la Slavii

Portretul lui MATEIU BASARAB și al DOAMNEI ELENA, legate la 1644 într'un Evangheliar din 1543
(pe foi volante, la sfârșitul evangheliei lui Mateiu) dela biserica Sf. Nicolae din Chilia
(Muzeul de antichități din București)

de sud. Așa vor face toți cei ce hotărăsc apartinerea unui scriitor la literatura unui popor sau a altuia, după criteriile formale. Pentru noi însă, care, înainte de a căuta să stabilim locul ce i se cuvine în istoria unei literaturi, ne dăm seama de sentimentele intime ale unui scriitor, Neagoe Basarab e al nostru. Am șters, fără a sta nici un moment la îndoială, din lista scriitorilor români, numele unui Grigore Țamblac, care a trecut ca un strein printre noi, înainte de a se retrage în țară streină, strein de noi prin naștere și preocupat în cursul șederii sale la noi de gânduri și idei fără nici o legătură intimă cu neamul nostru; nu vom căuta să revendicăm pentru noi pe învățatul teolog și umanist Nicolae Olahus, care s'a identificat cu biserica catolică a Ungariei, nici pe Antioh, marele fiu înstreinat al lui Dimitrie Cantemir, și cu părere de rău, dar fără durere, vom recunoaște ca scriitoare franceză pe acea descendentă a Brâncovenilor, ale cărei versuri frumoase sânt iscălite în zilele noastre de Contesa de Noailles. Dar ar fi împotriva bunului simț a considera printre streini pe unul din cei mai buni Domni ai Românilor, numai pentru că pe vremea sa nu-i putea trece prin gând nici unui învățat să scrie în altă limbă decât în cea slavonă.

Neagoe a fost unul din puținii pretendenți la tron de pe acele vremuri, care în tinerețe a primit o creștere deosebit de îngrijită. Trăgându-se după mamă din neamul cucernic al Banilor oltenești, având de unchiu pe Banul Barbul, întemeietorul mănăstirii Bistrița (călugărul Pahomie de mai târziu), el a stat din tinerețe în legături strânse cu călugări învățați, celebri tocmai în vremile acestea. De la marele Nifon, organizatorul bisericii muntene, el va fi primit mai întâiu dragostea de a se familiariza cu scrierile filosofico-religioase ale timpului. Un document contemporan ne spune că, pe când Nifon căzuse în disgrația lui Radu-vodă, Neagoe, pe atunci un simplu „vătav de vânători“, îl sprijinea pe ascuns. Mai târziu el are de dascăl pe învățatul călugăr Maxim (fiul unui „despot“ sârbesc, pe a cărui nepoată, Milița, o luă mai târziu Neagoe în căsătorie) și pe mitropolitul Macarie.

Ajungând Domn al Țării Românești, el avu parte de o domnie relativ lungă (1512—1521) și pacinică. Convins că un domnitor este trimis de Dumnezeu, el se încunjură cu tot fastul ce trebuia să ridice splendoarea tronului în fața supușilor săi, și chiar dincolo de granițele țării, în fața lumii ortodoxe, pe care se crezù dator s'o protejeze. Dărnicia sa nemaipomenită nu se restrânse numai la mănăstirile din țară, ci el „fu ctitor mare a toată Sfetagora“, trimițând

NEAGOE BASARAB cu familia sa, fresco de la mănăstirea de
Argeș (înainte de restaurare)
(Muzeul de antichități din București)

anual 8000 de aspri la două mănăstiri din Sfântul Munte și făcând danii princiare la multe alte biserici din Peninsula Balcanică și chiar din Asia Mică. Iar când se termină (1517) acea capo-d'operă arhitectonică care e Mănăstirea de la Argeș, la sfințirea ei fură de față, pe lângă întreg clerul Țării Românești și pe lângă starețul din Sfântul Munte, cu suita sa, patru mitropoliți ai bisericii ortodoxe — cei din Serres, Sardia, Midia și Mitilena — având în fruntea lor pe patriarhul din Constantinopol.

Pe o frescă a bisericii mănăstirești din Argeș, se vede portretul lui Neogoe și al soției sale, încunjuțați de copiii lor: Teodosie, Petru și Ioan, de o parte, Stana, Ruxandra și Anghelina de altă parte. În mijlocul familiei sale, așa ni se evocă și astăzi figura acestui Domn, dotat cu un adânc simț pentru viața familiară.

Către fiul său Teodosie se îndreaptă „Învățăturile“ Principelui filosof. După modelul străluciților împărați bizantini, care scriau „Oglinzile domnitorilor“, având, poate, înaintea ochilor Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său Leon sau ale lui Manuil Paleologul, el voiă să lase o îndrumare celui merit să-i urmeze în scaunul domnesc, dar pe care o moarte fără vreme l-a răpus în toiul luptelor pentru tronul vacant.

Cum nici nu se putea altfel în vremile acelea, când originalitatea nu eră o condiție a unei opere de artă, „Învățăturile“ lui Neogoe sânt în mare parte compilate după scrierile religioase, filosofice și distractive ale timpului. Cartea regilor, Panegiricul scris de Eftimie în slava lui Constantin și a Elenei, Fiziologul, Cuvântările lui Ioan Gură-de-aur, romanul lui Varlaam și Ioasaf, apoi Alexandria, Dioptra lui Philippus Solitarius ș. a. au servit de izvor pentru compunerea acestor învățături, în care se arată cum se cade Domnilor să șadă la masă, să mănânce și să bea, păstrând cumpătul și fugind de ispitele beției; cum Domnul trebuie să trateze cu boierii, ocolind hatârurile, evitând nepotismul și căutând dreptatea, care trebuie să fie la temelia oricărei judecăți; cum se cinstește biserica, cum se aleg sfetnicii folositori și cum trebuie să cheltuești pe lucruri umane banul prisositor, care „să nu gândești că este câștigat de tine, ci . . . l-ai luat de la săraci și de la ceia ce sânt subt biruința ta“; cum se primesc solii streini cu toată cinstea ce li se cuvine, dar în același timp cu demnitate, răspunzându-li-se astfel ca „să fie toate răspunsurile tale mai bune, și să fie stăpânului solului ca niște săgeți dacă le va auzi“. Numai când acești soli vin de la păgâni, adaugă înțeleptul Domn, să nu cauți atât să le impui prin strălucire și

cuvinte alese, ci să ții seama că „toată mintea și înțelepciunea lor este mâna cea întinsă și darul să le dai și să le umpli gurile tuturor de toate“.

Culegând din fel de fel de scrieri, din care copiază uneori pagini întregi — schimbând doar alocuțiunea „sufletul meu“ din original, în „fiul meu“ — legând între sine diferitele fragmente în mod foarte abil, adăugând la înțelepciunea altora cugetările înțelepte dictate de experiența sa, Neagoe a scris o lucrare care în cea mai mare parte a ei dovedește și un talent de scriitor. Stilul lui e avântat, plin de comparații deosebit de frumoase prin simplitatea lor și întretesut de imagini poetice foarte vii uneori, precum e aceea pe care a citat-o Regele Carol într'un memorabil discurs: „Mintea este steagul trupului și, până stă steagul la războiu, tot este războiul acela nebiruit și nepierdut, iar dacă cade steagul, războiul este biruit și nu știe unul pe altul cum piere“. Un deosebit avânt primește stilul său, când în acest Domn, pacinic de altfel, se aprinde viteazul care dă sfaturi cum să se poarte un războiu, îndemnând pe boierii săi să nu-și părăsească țara nici în cele mai grele situațiuni. El, care în tinerețe gustase pânea amară a pribegiei, exclamă: „Că eu am fost pribeg și de aceea vă spui că este traiu și hrană cu nevoie pribegia . . . Nu fireți ca pasărea aceea ce se cheamă cuc, care-și dă ouăle de le clocesc alte pasări și scot pui, ci fiți ca șoimul și vă păziți cuibul vostru“ . . ., iar îndreptându-se către fiul său, îi spune: „tu să mergi drept, față la față spre vrăjmașii tăi, fără nici o frică. Iar de vor fi ei mulți, nimic să nu te înfricoșezi, nici să te îndoiești, că omul viteaz și războinic nu se sperie de oamenii cei mulți, ci, cum răsipește un leu o cireadă de cerbi și cum omoară un lup o turmă de oi, cât de mare, așa și omul viteaz și bărbat și hrăbor nu se înfricoșează de oameni mulți“.

Dar sufletul acestui Domn vibrează în acorduri de adevărată poezie atunci când loviturile sortii îl fac să-și piardă rând pe rând pe iubiții săi, mai întâiu pe maică-sa, Neaga, care-l iubea atât de mult, încât „și la moartea ta îți rămase inima cuprinsă de dorul și de mila mea și ochii tăi nu se săturau de vederea mea“, apoi pe fiul său Ioan și pe domnița Anghelina, în sfârșit pe Petru, la mormântul căruia găsește următoarele accente de un lirism admirabil, înrudit atât de aproape cu bocetele poporului român: „O, fiul meu Petre, iată că-ți trimit coroana, șurgiucul și diademele, pentru că tu erai stâlparea mea cea înflorită, de care pururea se umbreă și se răcorea ochii miei, iar acum stâlparea mea s'a uscat și florile s'au vestejit

și s'au scuturat, și ochii miei au rămas arși și pârliti de jalea înfloririi tale. O, iubitul meu Petre! eu gândeam și cugetam să fii Domn, și să veselești bătrânețele mele oarecând cu tinerețele tale și să fii biruitor pământului, iar acum, fiul meu, te văd zăcând sub pământ, ca un trup al fieștecăruia sărac. Într'o vreme îmi erai drag, iar acum te-am urît; într'o vreme îmi eră milă de tine, iar acum nu mi-este milă . . . O, fătul meu, căci nu mă acopere mai bine pe mine pământul decât pe tine, și mă lăsași la bătrânețele mele!"

O scriere străbătută de atâta înțelepciune și de atâtea frumuseți poetice e vrednică de a fi cetită și în ziua de azi. Putem fi mândri că la începutul literaturii noastre apare un scriitor de o valoare literară atât de mare, tocmai pe tronul unei țări românești. După aproape două veacuri avea să răsară pe alt scaun de Domn român un scriitor și mai strălucit, Dimitrie Cantemir.

4. INCEPUTUL ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE

Istoriografia română începe acolo unde este a se căută începutul celor mai multe mișcări literare în epoca aceasta, în mănăstiri, iar impulsul ei e de origine bizantino-slavă. Limba în care s'au scris întâiele lucrări de natură istorică, nu putea fi nici ea alta decât cea slavonă.

La Bizantini circulau de timpuriu niște rezumate de istorie universală, numite *χρονογραφικά σύντομα* în care se înșirau, fără amănunte, nume și ani; numai rar se menționă câte un eveniment mai important. De la Bizantini asemenea rezumate trecură la Sârbi și din sârbește fură traduse în românește, primind ca adaos pe ici pe colo date din istoria română. În mănăstirile domnești aceste începuturi de istoriografie națională pomeneau, pe lângă evenimentele importante pentru istoria mănăstirii, și data suirii pe tron a Domnilor, numeau pe părinții lor, însemnau numărul anilor de domnie și data morții; rar întâlnim câte un cuvânt mai mult. Subt influența analiștilor sârbi începură cu timpul să se scrie analele Țărilor românești, cu caracter oficial, supravegheiate mai târziu de Domn, căruia îi plăcea să fie laudat în ele. Aceste anale oficiale, care primesc încetul cu încetul un colorit panegirist, plin de laude slugarnice la adresa Domnilor, trec de la mănăstire la mănăstire, după locul pe care și-l alegeau Domnii ca lăcaș de odihnă pentru osămintele lor; din relațiunile mai bogate asupra evenimentelor atingătoare de cutare mănăstire — un incendiu,

clădirea unei aripi nouă, moartea egumenului, etc. — putem face astăzi deducții asupra lăcașului sfânt în care se continuă scrierea oficială. Căci între mănăstiri există o emulație, spre a deveni „domnești“ și a se împărtăși astfel nu numai de o cinste, ci și de favoruri mai mari. Așa vedem într'un rând cum Grigore, egumenul mănăstirii Pobrata și mitropolitul de mai târziu al Moldovei, îl convinge pe Petru-vodă, care începuse clădirea Pobratei, să-și aleagă în această mănăstire locul de odihnă: „Mă nevoiui cu mult necaz și meșteșug de îndemnaiu pe Petru-vodă și pe Doamna sa, cu copiii lor, ca să-și aleagă locul de îngropare în acea mănăstire, măcar că din vechimi se înmormântă Domnii la Putna, încât călugării putneni până mai dăunăzi ocărau cu mari blestemuri și supărări“ (ap. Iorga).

Originalele acestor rezumate istorice și anale nu le mai cunoaștem. Avem însă diferite copii, păstrate, împreună cu alte scrieri, prin zbornice slavone; astfel, în urma descoperirilor făcute de I. Bogdan și a diferitelor sale studii, completate de Șt. Orășanu și d-nii N. Iorga, I. Minea și I. Vlădescu, putem reconstrui azi un tablou aproape complet al începutului istoriografiei moldovenești și cunoaștem chiar numele celor mai însemnați între cei dintâi istoriografi moldoveni. Cât despre istoriografia munteană, de sigur că existau și acolo asemenea rezumate și anale scrise slavonește. Dar ele nu au fost grupate, ca în Moldova, într'un corp de cronici și nu ni s'au păstrat până azi. Despre existența lor putem face deducții numai din întâile cronici românești, care le-au utilizat mai târziu.

Vechile anale, cu știri scurte din istoria țării și înșirarea seacă de date, repetându-se la fiecare Domn stereotipul „au domnit atâția ani și apoi au murit“, ni s'au păstrat în două corpuri, în *Analele de la Bistrița*, care încep cu Dragoș, întemeietorul Moldovei (1359), și ajung până la 1506, și în *Analele de la Putna*, care încep și ele dela 1359 și se continuă, în redacția lui Brzeski, până la 1565. Dela întemeierea Putnii (1466) de Ștefan cel Mare, analele acestea din urmă înregistrează tot mai multe date relative la mănăstire. Pe cât de mare e valoarea istorică a acestor scrieri lipsite de orice părtinire și vrăjmășie, pentru datele prețioase și obiectivitatea lor desăvârșită, pe atât de mică e valoarea lor literară, căci ele sânt lipsite de orice căldură. Sentimentul religios predomină: toate vin de la Dumnezeu, căruia avem să-i mulțumim pentru binele și pentru relele ce cad pe capul nostru.

Analele de
la Bistrița
și de la
Putna

Cronicarul
Macarie

Întâiul cronicar român e Macarie († 1558). A fost egumen (1523) la mănăstirea Neamțu (care prin activitatea lui Teoctist „învățat ca nimenea altul“ devenise un focar de cultură); ajuns mai târziu (1532) episcop de Roman.

Între operele slave care se copiau în mănăstirile noastre și care făceau admirațiunea nețărmurită a cetitorilor, eră pe vremea aceasta traducerea slavă a Hronografului lui C o n s t a n t i n o s M a n a s s e s, pe care a prelucrat-o, după o sută de ani, și Moxa. Aceasta eră un fel de istorie universală, care se întindea dela facerea lumii până la 1081 și aveă mai mult forma unui roman istoric, în versuri — nu mai puțin de 6733! — foarte bombastice și întreșute cu flori de stil și apucături retorice de gust bizantin. Manasses deveni maestrul lui Macarie, care la 1542 se apucă să scrie istoria țării sale, începând cu moartea lui Ștefan cel Mare (1504), adecă din timpurile pe care le apucase el, și sfârșind cu instalarea protectorului său Petru Rareș în a doua domnie (1541). După vreo zece ani, el continuă lucrarea sa, descriind evenimentele dintre anii 1541 și 1551.

Valoarea istorică a cronicei lui Macarie e discutabilă, căci acest om nu eră preocupat atât de faptele pe care aveă să le povestească, cât mai ales de felul cum le va scrie, de modul cum va rotunzi fraza, dându-i un aer de erudiție mai mare. Cu cât un mod de exprimare eră mai complicat și mai sucit, cu atâta eră mai pe placul lui Macarie, care, în loc să spună bunăoară: „anul 7058 (=1550)“ scrie: „în anul ce se capătă, dacă numeri de 7 ori câte o mie, și de 5 ori câte 5 și câte 5 de 5 ori și a opta rotație“. I. Bogdan a arătat cum Macarie a împrumutat dela Manasses fără scrupul și sigur fiind de efectul favorabil ce-l vor produce în cetitori nu numai cele mai multe asemănări, reminiscente mitologice, excursii morale, exclamațiuni, tropi și figuri retorice, ci chiar părți întregi pe care le aplică eroului povestirii sale. „La descrierea fugii lui Petru Rareș prin munți, Macarie compilează 2 pasagii din Manasses, unul asupra pornirii la vânat a lui Marcian și a soților săi, altul asupra pozițiunilor ocupate de Iustinian lângă Constantinopole în lupta cu Philippic, rivalul său; lui Macarie îi trebuia o descriere de munți și păduri; puțin îi păsa dacă unul umblă în ele la vânat, iar altul caută scăpare dinaintea vrăjmașilor“.

Eftimie

Un ucenic al lui Macarie a fost E f t i m i e, egumenul mănăstirii Neamțu (1553—1556), trecut mai târziu, din cauze politice, în

Pagina întâia (tipărită cu roșu) a LITURGHIERULUI SLAVONESC din 1508,
tipărit de MACARIE

(După I. Bianu și N. Hodos, *Bibliografia românească veche*)

Ardeal, unde deveni episcop. Pe timpul egumeniei sale, el a continuat a scrie cronica Moldovei dela 1541 până la 1553, anul instalării în a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu, din a cărui poruncă scriă, pentruca faptele petrecute dela 1541 încoace „să nu rămână acoperite de adâncimile uitării“. Precum dascălul său făcuse din cronica sa în mare parte panegiricul lui Petru Rareș, tot astfel Eftimie are pentru Alexandru Lăpușneanu cele mai mari laude. În general, el stă sub influența directă a lui Macarie, pentru care are o admirație nețărnută, considerându-l drept „învățătorul Moldovei“. Fiind însă mai puțin erudit și având ceva mai mult simț istoric, cronica sa a fost ferită de rătăcirile stilistice ale predecesorului său.

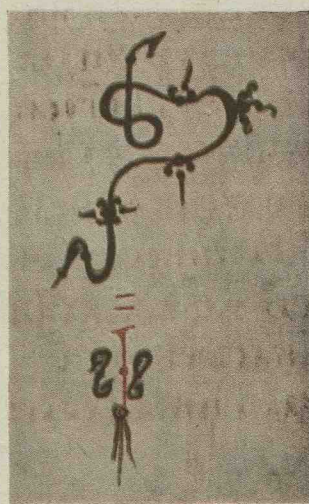
Azarie

Nu tot astfel stă lucrul cu călugărul Azarie, cărui se atribue cronica Moldovii care începe dela 1550 și se continuă până la 1574, el fiind istoriograful lui Petru Șchiopul. Acesta scrie, întocmai ca dascălul său, sub nemijlocita înrâurire a lui Manasses, din care împrumută pasagii întregi spre a-și împodobi povestirea, falsificând istoria fără multe scrupule. Astfel, povestind moartea lui Ștefan, el îi pune în gură pe patul morții următoarele cuvinte: „vai de tine, dreptate, pe tine te plâng și după tine oftez, căci înainte de mine tu ai pierit și ai murit“, cuvinte care sânt luate întocmai din Manasses, unde acesta reproduce cuvintele lui Palamede, condamnat la moarte de Agamemnon.

„Cine-și câștigă noțiunile sale de . . . istoriografie din opere ca . . . hronograful lui Manasses, nu putea să aibă nici cunoștințe bogate, nici orizont larg în aprecierea evenimentelor și persoanelor, nici artă adevărată în expunere. Individualitate, personalitate și obiectivitate sânt noțiuni necunoscute cronicarilor noștri din sec. XVI, fiindcă erau necunoscute și izvoarelor dela care s'au adăptat ei.“ (I. Bogdan).

5. TIPOGRAFIA

Pe când în mănăstirile din Muntenia și mai ales în ale Moldovii înfloră arta de a copia cărțile sfinte slavone și de a le împodobi cu inițiale și miniaturi frumoase, în care aurul și chinovarul nu se cruță, din apusul îndepărtat venea invenția modestului maestru Gutenberg și odată cu ea sentința de moarte a manuscriptelor.

Inițiale și vignete

Din EVANGHELIARUL SLAVO-GREC, scris în 1429, la Mănăstirea Neamțu

Покіже ѿже вѣтрѣи покла
 нѣеминъ бѣ . бѣго ѿзволн црквиъ свою ѿ
 спльнитн стынми кнѣгами . Вѣ славо
 словіе ѿпсалсоу прочитлющимъ .

Вѣго раднъ азъ вѣхѣ вѣа бѣго вѣрнѣ
 нѣгомъ хрѣнмнн , нѣамо дрѣжа
 внын гпѣодарь , **І**оаннъ вѣанкин
 воєвода . нѣгпѣодннъ вѣсои зѣмліи
 оуѣггровлахнскои нѣподѣнавїю .
Снѣ прѣдѣбраагѣ нѣвѣлнкаагѣ
 рѣла воєводѣ . Вѣзрѣвновахъ поспѣше
 нѣемъ стѣго дѣа . нѣлюбовїю ѣже кѣбѣтъ
 вны мѣ нѣстѣи црквамъ . Напнсахъ сїю
 дѣше пользноую кнѣгоу глѣемнн . мѣолнтѣ
 вныкѣ . мѣолюже ѿнїе нѣсѣвѣзрѣстнннн , нѣ
 стѣрїе , чѣтоуше нѣлн прѣпнсоующе лю
 бѣвѣ хѣвѣ радннсправлѣнтѣ . наѣжеоуѣрѣ
 дно потѣщавшнхсе насїѣ дѣло бѣвннтѣ .

Soescu

Începutul prefeței MOLITFELNICULUI slavonese din 1545, tipărit de LIUBAVICI
 (După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

Invenția aceasta, cu urmări atât de grave și binefăcătoare pentru dezvoltarea literaturii universale, achizițiunea aceasta a apusului luminat nu însemnează totuși, deocamdată, o etapă de o însemnătate extraordinară în dezvoltarea literaturii românești. Precum a arătat N. Hodoș, ea nu ne-a venit de-a dreptul din țările apusene, ci făcù un încunjur, dela Veneția prin Cetinie, până a ajunge la noi.

Deși teascurile cu buchi se așezau în Țara Românească într'o vreme, când ele lipseau încă în multe țări, totuși din aceste teascuri nu ieșiră la început decât tipărituri slavone, și anume câteva din cele dintâi tipărituri în această limbă. Precum dar în mănăstirile românești se continuă tradiția literară a Slavilor subjugați de Turci, tot astfel acum arta tipografică în Muntenia e pusă în serviciul aceleiași literaturi slavone.

Macarie

Veneția, acest puternic centru de comerț, pricepù folosul cel mare ce aveâ să-l aducă noua invenție și cercă să câștige oarecum monopolul ei. În afară de litere latine, se săpară aici și slove grecești și buchi chirilice pentru țările răsăritene, cu care Regina mărilor purtă un comerț înfloritor. Un călugăr sârb, *Macarie*, își făcù la Veneția, pe la sfârșitul veacului al XV-lea, ucenicia în arta tipografică. Pe acest Macarie îl vedem tipărind la Cetinie cele dintâi trei cărți slavonești cunoscute până acuma, cu slovă adusă din Veneția. Nu se știe dacă el a trecut marea cu învoirea Venețienilor, de care domnitorul din Muntenegru depindea politicește și economiceste, sau venirea lui între connaționali a fost mai mult o fugă. În tot cazul, în târgușorul balcanic nu erà mult teren de activitate, precum nu erà pe aceste vremuri nici în alt oraș al Peninsulei Balcanice stăpânite de Turci. Răspândirea cărților slavone erà anevoioasă și Veneția nu putù să facă negoțul dorit.

Pe vremea aceasta domnea în Țara Românească Radu cel Mare, un om cucernic și sprijinitor al lăcașurilor sfinte, iar în fruntea bisericii ajunsese un vlăstar de Domn din Serbia, călugărul Maxim. În astfel de împrejurări a fost firesc ca Macarie să privească spre Muntenia vecină ca spre cel mai sigur teren de activitate. Va fi venit deci aici, aducând cu sine sacul cu buchi, (căci pe vremurile acelea o tipografie se instală ușor: afară de litere, pe care puțini meșteri le știau săpă, ea constă din niște instalații primitive, pe care le putea întocmi orice tâmplar). Macarie începù deci a tipări cu aceeași slovă, de proveniență venețiană, ca și în Cetinie, mai întâiu un *Liturghier*, care poartă stema Domnului muntean.

...ни и роукоуши адымъ • кутуаго, на рѣвѣ ради по
 аго дѣвѣ асубаѣ • прѣ и ступи въ жѣ снѣ • не
 нѣ тѣмъ тнѣго отроуемъ хѣсѣ помалѣнѣ •
 асѣнацѣ нпрѣ аго мѣ слава нвѣдѣнѣ да шю
 мѣсѣ дѣнѣ въ сѣхѣ бѣобѣго нжѣ снѣ нѣмнѣмъ
 мѣмѣ аѣ нѣ нѣмѣ аѣтѣтѣкѣ въ сѣ а мнѣмъ • Пѣ
 жѣ жѣвѣ рѣонѣ поклѣнѣтѣмъ бѣ • бѣго нѣзѣбли чрѣ
 въ сѣбѣ испѣлѣнѣтѣ рѣзѣмнѣмнѣкнѣ сѣмѣ въ сѣ а вѣсѣ
 вѣ нѣ по аѣ прѣчѣтѣщѣмъ • Сѣго рѣдѣ нѣзѣ нжѣ
 нѣ хѣ аѣ вѣ охѣрѣнаго нѣ о любѣнаго ісѣмѣ пѣтра шю
 вѣсѣ аѣ • ѿ зѣрѣвѣнѣсѣ рѣ поспѣшѣнѣстѣго дѣа • рѣ
 нѣ о вѣ рѣ жѣкѣ бѣтѣвнѣмнѣсѣ тѣчѣмъ чрѣ вѣмъ • нѣнѣ
 сѣдѣ сѣ аѣ сѣвнѣжѣ кнѣгѣ дѣмнѣ пѣнѣтѣнѣ о старѣ
 вѣ нѣ спѣлѣнѣсѣ сѣа, о сѣбѣ оу рѣ нѣ сѣмѣ чѣмѣ о вѣ сѣ нѣ стѣвѣ
 поклѣнѣтѣмѣ аго вѣтѣа • мѣ жѣ юнѣ, нѣ сѣ вѣ зѣ рѣ стѣнѣ
 старѣ • чѣтѣ шѣнѣ нѣ вѣ сѣтѣ вѣ сѣнѣ, нѣ нѣ рѣ шѣ
 аѣ вѣ рѣ вѣ рѣ дѣ нѣ спѣ аѣ вѣтѣнѣ • нѣ жѣ оу рѣ аѣ мѣ о вѣ
 шѣнѣ хѣ сѣ нѣ сѣ дѣ о вѣ аѣ вѣтѣнѣ • да о вѣ о сѣ аѣ жѣ шѣ сѣ
 нѣ зѣ мѣ жѣ вѣтѣ сѣа нѣ жѣ вѣ сѣ дѣа сѣтѣго сѣнѣ жѣ жѣ
 сѣ • зѣ дѣ оу аѣ нѣмъ сѣ мѣ рѣ нѣ нѣ мѣтѣ • тѣ мѣ жѣ сѣ
 сѣ вѣтѣ сѣ зѣ рѣ мѣ сѣ бѣго дѣтѣю а мнѣ • Пѣ о вѣ сѣ
 сѣ сѣтѣ аѣ кнѣгѣ • ѿ рѣ аѣ мѣ ісѣ пѣтра шю нѣ вѣ о аѣ
 вѣ аѣ мѣ жѣ шѣ мѣтѣ • нѣ сѣ вѣ рѣ шѣ сѣ сѣ кнѣгѣ по
 зѣ мѣмъ вѣ хѣ вѣ бѣго вѣ рѣнаго нѣ о любѣнаго нѣ
 вѣ о рѣ нѣнаго нѣ рѣ сѣ вѣтѣ аѣго гѣ дѣа, ісѣ мѣ рѣ
 вѣ нѣ жѣ аѣго о вѣ о аѣ • ѿ вѣ сѣ зѣ мѣнѣ оу rѣ о вѣ аѣ дѣнѣкоу
 нѣ по дѣ нѣ вѣ сѣ вѣ аѣнаго нѣ рѣ аѣ о вѣнаго ісѣ, рѣ аѣ
 нѣ о вѣ аѣ • аѣ хѣ рѣ аѣ дѣ аѣ кнѣ нѣ корѣсѣ • тѣ рѣ дѣ
 нѣ сѣ о вѣ мѣ нѣ кнѣ пѣ аѣ дѣ сѣ кнѣгѣ • нѣ сѣмѣ ісѣ оу чѣнѣкѣ
 мѣнѣтѣ • ѿ рѣ аѣ • ѿ rѣ s • Пѣ сѣ шѣ сѣ сѣ кнѣ
 гѣ мѣ о vѣ оу аѣ нѣ дѣнѣ • нѣ аѣ кѣ сѣ вѣ рѣ шѣ sѣ sѣ мѣ сѣ аѣ
 ісѣ rѣ aѣ, ѿ rѣ aѣ • вѣ аѣ о vѣ aѣ nѣ гѣ rѣ tѣ рѣ о vѣ nѣ

TRIODUL-PENTICOSTAR, tipărit de CORESI în Târgoviște, în 1557—1558
 (După A. Filimon, *Contribuțiuni la Bibliografia veche rom.*)

La 1508, când tiparul eră sfârșit, Radu murise și în locul lui urmă acel Mihnea, dușman al călugărilor, prieten al catolicilor, care bombardează cu tunuri mănăstirea Bistriței. Subt el Macarie nu a continuat, bine înțeles, tipărirea, ci va fi căutat să ducă la adăpost sigur sculele sale prețioase. Imediat însă după suirea pe tron a lui Vlad cel Tânăr, apare, în 1510, *Octoihul* tipărit de el, iar cu doi ani mai târziu, când în scaunul țării se ridică Neagoe Basarab, apărî, în 1512, o *Evanghelie* întreagă, tipărită luxos pe pergament și colorată ca cele mai frumoase manuscrite contimporane.

Dimitrie
Liubavici
și Coresi

Cu vreo trei decenii mai târziu, se începe un alt șir de tipăriri, tot de un Sârb, Dimitrie logofătul Liubavici, cu altă literă, mai mică și mai urită, la Târgoviște, unde îl întâlnim pe acesta lucrând mai târziu cu doi ucenici, probabil Români, Oprea și Petrea. Între cărțile care s'au tipărit în această tipografie este un *Molitvelnic* (1545) și un *Praxiu* (1547).

Peste un deceniu ajunge însă în fruntea tipografiei din Târgoviște Diaconul Coresi, care, având în serviciul său zece ucenici, începe, în Iulie 1557 și termină un an mai târziu, tipărirea unui *Triod-Penticostar* slavonesc. Această carte, care apărî tocmai cu cincizeci de ani după întâia tipăritură, fu, în Muntenia, cea din urmă în sec. XVI. Abia peste un veac aveă să reînceapă tipăriturile muntenești.

În Moldova a fost vorba, la 1562, să se întemeieze o tipografie subt Despot, dară lucrul fu zădărnicit; astfel arta tipografică întârzie și aici cu un secol.

În răstimpul acesta se tipăriră însă în Ardeal cărți bisericești. Prin faptul că aceste sânt de astădată imprimate în limbă română, ele au o însemnătate deosebită și lor va trebui să le consacram mai târziu un capitol special.

6. LITERATURA POPULARĂ

Ceea ce caracterizează începuturile literare la Români este deci desăvârșita lor dependență de literatura slavă. În mănăstiri, stăpânită de spiritul religios al timpului, se aciolase toată cultura și întreaga activitate literară; o clipă doar dacă zărim această cultură înălțată până la tronul unui Principe-filosof, și el stăpânit de literatura religioasă, și el îmbrăcându-și gândurile într'o limbă streină.

Mulțimea, care 'n timpurile acestea eră alcătuită aproape exclusiv din clasa țărănească, nu luă parte directă la toate aceste manifestări literare, scrise într'o limbă pe care n'o pricepeă. Și

Predispozi-
țiile poetice
ale poporu-
lui român

totuși, masa aceasta mare de țărani plugari și de țărani ciobani, care, chiar în condițiunile mai mult decât nefavorabile actuale, desvoltă o literatură atât de frumoasă, de bună seamă eră predispusă, mai ales în acèle timpuri, să cânte dorurile și bucuriile sale, să preamărească faptele eroilor ieșiți din rândurile ei, să continue tradiția basmelor pline de minunății potrivite cu fantazia sa bogată, să toarne în forma poeziei superstițiile și temerile ei de draci și de puteri supraomenești. De sigur că neamul nostru, înzestrat cu predispoziții poetice atât de remarcabile, care salută în versuri nașterea noului născut, care învață în copilărie poveștile cu smei, care doinește de dor și de vitejie în vârsta îndrăgostirii, care știe să ureze mirilor atât de frumos și are pentru cei morți bocete atât de pătrunzătoare, — a avut o bogată literatură populară pe vremea când necazuri mai mari îi ațâțeau în suflet durere și ură mai înflăcărată, când natura adorată eră mai aproape de el, când ocaziile de a săvârși fapte vitejești erau mai dese și vitejia personală mai vrednică de preamărit, când religiunea însăși, în loc să curme, nutreă credințele deșarte.

Într'adevăr, forma în care se prezentă Românului serviciul divin eră menită să dea timbrul miraculosului întregului cult creștin, căci până și evanghelia se citea într'o limbă nepricepută de mulțimea ascultătoare. Frânturi de cuvinte neînțelese se strecurau din serviciul bisericesc în descântecele și farmecele babelor, în care le întâlneam, stâlcite uneori, și astăzi. Preoții aceia simpli credeau cu toții în mistificările ce se strecurau în literatura creștină; ei erau tot atât de superstițioși ca și poporenii; vecinica frică de drac nu eră o glumă, ca în ziua de azi.

Influente
religioase

Din sudul Dunării, care nutreă pe atunci cultura noastră, veneau fel de fel de învățături nouă, se răspândeau secte ca bogomilismul, aducând credințe deșarte nouă, nutrind fantazia cu basme nouă. Astfel, de origine bogomilică sânt legendele populare despre Necuratul, care a făcut trupul omului (pe când Dumnezeu i-a dat sufletul), sau despre zidirea pământului prin conlucrarea lui Dumnezeu și a Satanei; de asemeni cele care pun antagonismul între principiul binelui și al răului la baza creerii animalelor, a plantelor sau chiar a uneltelor casnice. Calul, oaia, porumbelul, privighetoarea, rândunica, albina, grâul, strugurele sânt făcute de Dumnezeu; liliacul, bufnița, viespea și scaiul sânt creația Diavolului. Și carul e de la Dumnezeu; dracul însă l-a făcut să scârțâe.

Bogomi-
lismul

Motive
străvechi și
motive
creștinești

Izvoarele din care se adapă poezia noastră populară sânt adesea străvechi și numai amănuntele ce i s'au adăogat, de origine mai nouă. E de ajuns să auzim în basmele noastre și în poeziile poporului nostru despre monștri care-și mănâncă copiii, despre căsătorii între frate și soră (fie ele puse chiar numai în sarcina soarelui și a lunii personificate), despre metamorfozele prin care trec după moarte, spre a putea fi laolaltă, cei pe care răutatea omenească i-a dezbinat în viață, — pentruca să știm că asemenea minunății n'au putut fi create de o minte din veacul XV, ci că ele sânt rămășițe literare, din veacuri străvechi. Balada populară, care descrie lupta decizivă între doi bărbați pentru iubita lor, oglindește o concepție neatinsă încă de morala creștină: femeia privește la încheștarea pe viață și pe moarte a celor doi rivali, fără să se înduioșeze de strigătul după ajutor al celui mai slab, și fiind hotărâtă să fie a celui mai tare.

Adesea însă peste stratul păgân se suprapune cel creștin, dând poveștilor tradiționale o înfățișare nouă, nu mai puțin fermecătoare prin naivitatea concepției și prin puterea fantaziei, în tot cazul foarte interesantă pentru amestecul bizar al celor două elemente. Numirea de zână derivă din latinescul *Diana*, care la alte popoare romanice a ajuns să însemneze „vrăjitoare“; zeul luminii și al focului ceresc devine Sfântul Soare și alt sfânt — Ilie — primește atribuții de ale lui Juppiter, tunătorul. Venerea, zeița adorată de strămoșii noștri, se preface într'o sfântă creștină, care-și pierde podoabele trupești în schimbul celor sufletești; ei i se adaogă, ca tovarăse, sfânta Miercuri și sfânta Duminecă, uneori și celelalte zile din săptămâna creștină, care, grație unei confuziuni de nume, devin persoane active în poveștile noastre.

Astfel se întâmplă că în același basm care are încă urzeala, mai veche decât romană, a credinței despre metamorfoze, se amestecă legende cosmogonice creștinești, și ele de origine străveche. Se întâmplă chiar că Dumnezeu se coboară pe pământ, ca să-și facă apariția în basmul, care începe cu un mit despre Juppiter . . . „Au fost odată un moș și o babă, care nu se învredniciseră să aibă copii. Într'o zi baba, dreticând prin casă, dădă de un bob de piper. Voi să-l măture, piperul sări pe masă; îl dădă jos, piperul pe scaun; îl șterse cu palma, piperul iar pe masă. De necaz îl înghiți, și purcese grea și la împlinirea vremii născu pe Pipăruș-Pătru . . .“, care-i viteaz ca orice semizeu din miturile Romanilor, deși mama lui nu avăa nici frumusețea unei Leda sau a unei Io, iar tatăl său nu se travestise nici în lebedă, nici în nour, ci într'un obraznic fir de piper.

În basmele, legendele, proverbele și poeziile noastre, mai ales în cele cu caracter mistic (descânțece și colinde), se pot recunoaște ușor elemente intrate pe cale cărturărească, din așa numitele „cărți populare“. Scrierile apocrife și viețile aventuroase ale sfinților, pe care teologii Orientului le prelucrau în ediții nouă, tot mai bogate și mai augmentate, pline de creațiunile unor fantazii excitate prin asceză, de vedenii și arătări mistice, deveniră tot mai mult un ciclu de povestiri fioroase, care trece în tradiția orală a poporului. Chinurile iadului căpătau, în imaginația celor bântuiți de teama lor, forme tot mai precise; ele ajungeau să fie descrise în toate amănuntele, iar sufletului i se puneau vămi în trecerea lui prin văzduh.

Influențe
literare

Astfel, cu cât legendele acestea, scrierile apocrife și romanele de felul Alexandriei, se răspândeau mai mult, cu atât ele se amestecau mai tare cu folclorul. În legendele tolerate de biserică intrau elementele poveștilor populare; dar mai des eră cazul invers, ca în literatura nescrisă să intre elemente cărturărești. Figuri ca piticii de un cot, căpcâni, calul Ducipal, Blajinii și Rocmanii ne-au venit din romanul lui Alexandru Machedon; în descânțecele despre Avestița, Aripa Satanei și Samca se reflectează legenda Sf. Sisinie (Sisoiu); influența rojdanicelor și a altor cărți de prevestire se recunoaște în rolul mare pe care îl au în basmele noastre cetitorii în stele și se recunoaște în credința că viața omului e determinată de mersul constelațiilor; figura Morții care apare cu paharul de vin în mână a intrat din legenda lui Avram; seceta cea mare ce va bântui lumea înaintea judecății de apoi e din Apocalipsul lui Ioan; legenda despre contractul, scris pe o căramidă, dintre Adam și Diavolul, își are originea în legenda lui Adam și a Evei.

Contactul cu popoarele conlocuitoare și vecine a îmbogățit de asemenea literatura noastră populară. Folclorul comparat poate urmări adesea motivele populare, până în depărtări mari, fără să poată stabili totdeauna centrul lor de iradiare. Precum basmul despre „Prăslea cel voinic și merele de aur“ din colecția Ispirescu se regăsește întocmai într'un basm albanez („Râiosul“ din colecția G. Meyer), tot astfel legenda Mănăstirii dela Argeș, în care se pomeneste numele lui Negru-vodă, nu putem s'o transpunem fără șovăire pe acèle vremuri. Legenda aceasta poate fi cu mult mai veche decât mănăstirea de la Argeș sau a putut fi pusă mai târziu în legătură cu această faimoasă operă de artă; dar legenda poate fi și mai nouă. În tot cazul, ea se găsește și la Aromâni, care știu să ne

Împrumu-
turi din
afară

istorisească despre zidarul ce și-a îngropat nevasta în podul dela Arta, precum și la alte popoare, la Greci, Sârbi, Albanezi, Bulgari și Unguri.

O au acești vecini de la noi, sau noi am luat-o dela ei? Răspunsul la această întrebare e foarte greu de dat; dar el nici nu are o importanță așa de mare. Căci nu subiectul face opera de artă, ci felul cum el se răsfrânge prin sufletul artistului. Dramele lui Shakespeare rămân capodoperele neîntrecute ale acestui geniu, cu toate că subiectele lor sânt împrumutate din toate părțile; felul cum le-a prelucrat acest fiu al Angliei face ca ele să fie cele mai prețioase opere de artă nu numai ale literaturii englezești, ci și ale literaturii universale.

Sâmburele epic al baladei *Miorița* este, în ceea ce privește invenția lui, aproape fără nici o importanță. El devine operă de artă abia atuncea, când poetul popular își dă prisosul sufletului său românesc, spre a exprima raportul de intimitate dintre cioban și miorița lui, când din simplele versuri ale artistului anonim se desface maiestatea morții în cadrul naturii întregi, sau tremură delicateța iubirii filiale. Florii adevăratei opere de artă îi simțim atunci când ni se evocă figura maicei bătrâne, cu inima sângerată de îngrijorare:

<i>Din ochi lăcrămând,</i>	<i>Fetișoara lui</i>
<i>Pe câmpi alergând,</i>	<i>Spuma laptelui;</i>
<i>De toți întrebând</i>	<i>Mustăcioara lui</i>
<i>Și la toți zicând:</i>	<i>Spicul grâului;</i>
<i>Cine-au cunoscut,</i>	<i>Perișorul lui</i>
<i>Cine mi-au văzut,</i>	<i>Pana corbului;</i>
<i>Mândru ciobănel</i>	<i>Ochișorii lui</i>
<i>Tras printr'un inel?</i>	<i>Mura câmpului?</i>

Poezii
epice

Poeziile epice nu lipsesc Românului. Între așa numitele „cântece bătrânești“ sânt câteva foarte frumoase. Din veacurile zbuciumate ale invaziilor tătare și mai ales ale stăpânirii turcești datează unele epizoade emoționante, descrise cu vioiciune. Mai târziu apar cântecele haiducești, în care poetul popular își exprimă toată simpatia pentru acești briganzi cu suflet de cavaleri. Dar, spre deosebire de poezia epică a Sârbilor bunăoară, aceste poezii — care une-ori sânt lungi de câteva sute de versuri — nu cresc nici-odată în cicluri epice.

Predomina-
rea elemen-
tului liric

Ca și poetului român cult, celui popular îi lipsește aptitudinea pentru construcții arhitectonice complicate, spiritul de organizare și adevăratul talent epic. În schimb poetul popular, ca și scriitorul

cult, are la noi o puternică predispoziție pentru lirism, care îl stăpânește chiar atunci când povestește sau descrie; la el găsim un foarte pronunțat simț de armonie precum și darul de a se mărgini la ceea ce este esențial și caracteristic, de a exprima scurt și pregnant ceea ce a observat cu un simț deosebit de ager, sau de a crea un simbol printr'o imagine de-o adâncă frumusețe poetică.

Imaginea panteistă a morții în „Miorița“ este evocată cu cele mai simple mijloace — în versuri de 5 și 6 silabe — cu un instinct poetic care nu se găsește decât la uriașii artei. Poetul întrebunțează descriția spre a face atmosferă, așa încât poezia, desbrăcată de orice notă accesorie și de orice umplutură, apare curată, cristalină, ca un strop de rouă, ca o lacrimă într'un ochiu întristat de copil. În nici una din literaturile populare ale vecinilor noștri nu găsim asemenea capodopere.

Mai greu e, firește, să deslușim ceea ce este specific românesc în poezia lirică propriu zisă, în *doina* noastră. Ca în poeziile lirice ale celor mai multe popoare, dragostea e motivul principal; mai rar însă se accentuiază atât de mult ca la noi dreptul tinereții la iubire. Tipul de bărbat frumos e junele înalt ca un brad, cu talia subțire. La fete, mai mult decât ochii, ceea ce dă feții farmecul cel mai mare, sânt sprâncenele: sprâncenele îmbinate, care subliniază, și sprâncenele arcuite, care ridică, ca un accent circumflex, expresia feței. Acest amănunt mi se pare caracteristic pentru înclinarea Românului spre tot ceea ce e decorativ.

Două sentimente sânt cântate în deosebi în doinele noastre, și la nici un alt popor atât de des: dorul și uritul, două cuvinte intractabile în alte limbi. „Dorul“ ciobanului în singurătatea munților săi, dorul de părinți, de frați, de prieteni și de iubită, și „uritul“, acel sentiment vag și apăsător — și el copil al singurătății — pe care nu-l putem defini, dar care adesea ne copleșește în ore de izolare sufletească . . .

Doinele și cântecele care-și iau ființa din sentimente generale, străvechi și totdeauna nouă, precum sânt dragostea, dorul, jalea, aleanul, nostalgia etc., nu se pot, bine înțeles, nici dată, nici localiză. O doină pe care o culegem azi poate să fie de ieri sau de acum o mie de ani.

Nu ți-a fi, badeo, păcat,

C'aseară te-am așteptat . . .

Tot cu foc și cu lumină

Și cu dor dela inimă?

*Dac'am văst că nu mai vii,
Puseiu dorul căpătâiu,
Cu uritul mă 'nvăliiu,
Doamne, rău mai odihniiu!*

De când datează doina aceasta, admirabilă prin exprimarea scurtă și atât de evocativă a sentimentelor de dor nestins?

Sau luați bocetul următor:

*Ce e omu'n astă lume?
Plânge și se veselește,
Nu ști moartea când sosește;
Lasă prunci și lasă casă,
Când îi viața mai frumoasă,
Și se duce'n altă țară:
De-acolo nu'ntoarce iară!*

A fost plăsmuit ieri cântecul acesta sfâșietor de inimi, în fața durerii obștești, la gura unui mormânt deschis, sau filosofia amară de la sfârșit s'a născut în mintea vreunui contemporan al marelui Dante, pe când acesta țintuia de-asupra Infernului cuvintele: „Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate“?

Filosofia
optimistă

În sfârșit nu putem să nu relevăm, ca trăsătură caracteristică a poeziei noastre populare, filosofia simplă și senină, cu o pronunțată notă de optimism, care nu izvorește numai din suma de experiențe cu care viața a îmbogățit pe țaranul nostru, ci din însăși firea sa armonică, care, după cele mai aprige lovituri ale sortii — și de ele n'a fost scutit Românul în cursul veacurilor! — își recâștigă echilibrul și, cu el împreună, încrederea. Sentimentul religios și cel patriotic își găsesc mai rar expresia în poezia populară; cu toate acestea, religiozitatea și iubirea de pământ se simt ca un fel de ton fundamental al ei. Luați bunăoară colindele noastre și veți vedea că povestirea simplă și imaginile necăutate fac impresia argintului ce îmbracă o icoană, iar „florile dalbe“ sau alte refrenuri te alintă ca o mângâiere:

*Culcă-te 'mpărat ceresc
In lăcaș dobitocesc,
Culcă-te pe fân uscat
De îngeri înconjurat . . .*

Desigur că miraculosul nu lipsește nici din produsele literare ale poporului nostru, iar fantasticul din basmele noastre corespunde gustului literar al oricărui popor rămas aproape de natură. Dar, spre deosebire de literatura slavă, lipsește predispoziția pentru

misticism, goana după absolut. Ținta după care aleargă eroul basmelor noastre este totdeauna definită și oricâte piedici i s'ar pune în cale, voinicia și iscusința, tinerețea și credința, înfrângerea instinctelor josnice și mila de cei nevoiași, fac totdeauna ca binele să triumfe. Din filosofia de bătrân pățit și împăcat cu soarta a țaranului nostru picură acea notă de umor sănătos, care înviorează produsele sale literare și potolește chiar satira sa, adesea crudă, dar totdeauna iertătoare.

Deosebirea esențială dintre literatura noastră populară și literaturile popoarelor învecinate rămâne în tratarea subiectelor, în predicția poetului popular român pentru anumite forme de expresie, în setea cea mare după claritate, caracteristică popoarelor romane: imaginea limpede cum e cristalul se iscă cu aceeași simplitate firească, cu care se naște, la cea mai mică mișcare, cristalul într'un lichid saturat.

Originalitate
poeziei
populare
române

Ilustrație dintr'o tipăritură de la 1700

Frontispiciu din NOUL TESTAMENT de Bălgrad (1648)

CAPITOLUL II

Întăiele scrieri și tipărituri în limba română

7. ACTE ȘI NOTIȚE ROMÂNEȘTI

Evenimentele istorice au făcut ca limba slavonă, fiind limba bisericii, să fie singura întrebuințată în actele publice și în literatură. Știința de carte aveau aproape numai călugării, cari făceau însă toți școala de slavonie, încât întrebuințau limba streină chiar când scriau cronicile țărilor lor. În astfel de împrejurări, întrebuințarea limbei române în scris nu se putea face decât în mod excepțional de cei ce scriau incidental, pentru trebuințele lor zilnice, fără să știe slavonește.

Întâia urmă databilă despre întrebuințarea limbei române în scris e din a. 1484. Ca și la Francezi și Italiani, întâiul document în limbă națională pare a fi fost și la noi un jurământ. E vorba despre jurământul omagial pe care Ștefan cel Mare îl făcu regelui Poloniei Cazimir, și despre care se spune: „haec inscriptio ex valachico in latinum versa est“. Din nefericire, nu ni s'a păstrat ciorna românească, pe care marele Domn, înainte de a o fi dat secretarului său s'o traducă, o va fi scris însuși în limba sa, cumpănind bine fiecare cuvânt din importantul act.

Mitropolitul Moldovii Dosofteiu scria pe o Psaltire din 1670 că Ștefan Vodă cel Bun și Mare „făptuise“ următoarea cântare războinică:

*Hai frați, hai frați, la năvală dați,
La năvală dați, țara v'apărați!
Hai frați, hai frați, la năvală dați,
La năvală dați, crucea v'apărați!
Hai frați, hai frați, la năvală dați,
La năvală dați, steagul v'apărați!*

Din anul 1484 e și un salvconduct „idiomate valachico scriptus“ al Sultanului Baiazid pentru negustorii poloni, pierdut și el. Nu ni s'au păstrat nici acele scrisori românești de la sfârșitul secolului al XV-lea, pentru a căror scriere Sașii — după cum atestă socotelile orașului Sibiu — plăteau în 1495 suma destul de importantă de un fiorin unui preot român. Din 1521 avem o scrisoare românească, prin care un Câmpulungean, cu numele Neacșu, înștiințează, pe judele Brașovului despre trecerea Turcilor peste Dunăre. Neacșu, nefiind om învățat, nu va fi știut slavonește și i-a fost de sigur peste mână să dea scrisoarea aceasta de natură confidențială vreunui pisar s'o traducă în slavonește, mai ales că judele Brașovului știă bine românește. Notițe scurte românești se găsesc incidental și în alte documente din întâia jumătate a veacului al XVI-lea, dar abia pe la sfârșitul acestui secol actele și scrisorile românești încep să fie tot mai dese, mai ales în regiunile muntene din apropierea Ardealului și în corespondența trimisă în Transilvania. La 1573 întâlnim printre cei ce scriu românește pe un egumen al mănăstirii Bistrița Olteniei. În același timp se înmulțește și numărul gloselor românești în cărțile slavone, dovedindu-se astfel trebuința unor ajutoare pentru înțelegerea lor. Tot la sfârșitul veacului XVI dă boierul moldovean Luca Stroici unui prieten din Polonia acea mostră de „Tatăl-nostru“ românesc, scris cu litere latine, care oglindește starea de spirit a tinerilor boieri moldoveni ce treceau prin școlile latinești din Polonia. Din anul 1600 avem două documente de o deosebită importanță: o scrisoare românească a Mitropolitului Ioan de la Prislop și întâia poruncă în limba română dată de Mihaiu Viteazul ca Domn al Ardealului.

8. A DOUA INFLUENȚĂ APUSEANĂ

În felul acesta, încetul cu încetul, se putea generaliza, odată cu treptata scădere a cunoașterii limbei slavone, întrebuințarea scrisului românesc. Dar e evident că împuținarea acestei culturi slavone însemnă în același timp declinul culturii mănăstirești și, odată cu ea,

a culturii timpului îndeobște. Pentruca scrisul românesc să pătrundă și în literatură, a fost necesar un impuls venit din afară. El se datorește unei influențe apusene, care pătrunse în Ardeal, unde existau cărți întregi tălmăcite în românește, pe când în Princi-pate erau încă foarte puțini cei ce încercau să-și aștearnă gândurile în limba părintească.

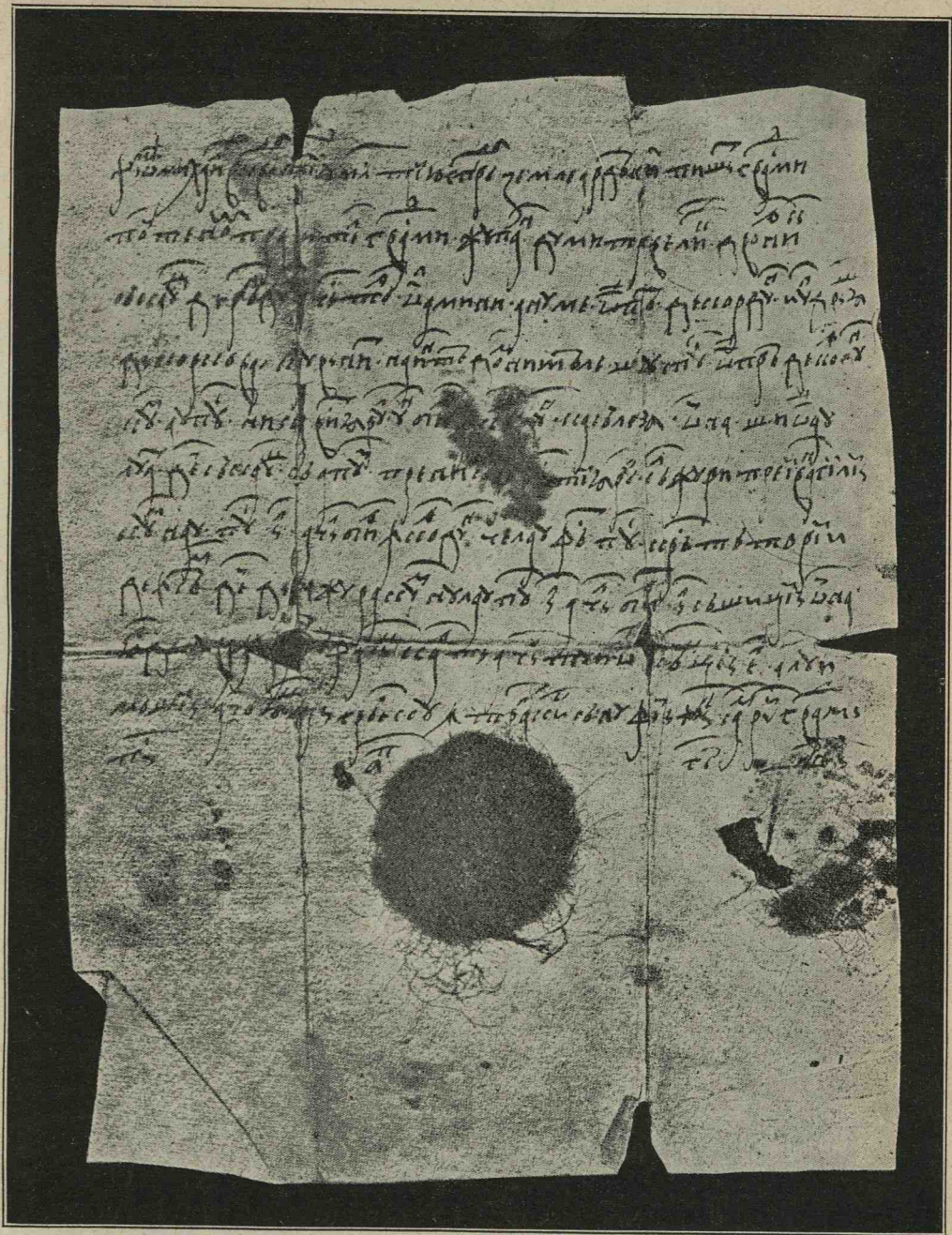
Dacă pe la sfârșitul veacului XVI documentele românești se înmulțesc în părțile din nemijlocita apropiere a Ardealului și dacă în ele felul de a se exprima nu mai e atât de stângaciu ca mai nainte, aceasta se datorește în mare parte tocmai cărților care treceau munții și se răspândeau în Țările românești.

Husitismul

Biserica catolică, ajungând la o putere extraordinară, care aduse cu sine o îndepărtare tot mai mare de simplitatea creștinească și o apăsare nesuferită asupra credincioșilor, se iviră, pe la sfârșitul evului de mijloc, glasuri din ce în ce mai puternice care *protestau* împotriva jugului și a stricării moravurilor și cereau o *reformă* a bisericii. Învățăturile englezului Wicleff găsiră răsunet și în afară de hotarele țării sale, cu deosebire în regatul Boemiei. Aici, înaintea lui Luther, predică doctrina cea nouă Ion Huss. Acesta fu persecutat și ars pe rug, dar flacăra care i-a mistuit corpul s'a întins cu o repeziciune uimitoare, cuprinzând, în afară de Boemia, părți mari din Ungaria, din Ardeal și din Moldova, unde Alexandru cel Bun primește pe refugiații unguri și refuză să extradeze pe Polonii husiți, fugari din țara lor.

E mai presus de orice îndoială că ereticii din părțile Cenadului, ale Orăzii-mari, din Banatul timișan, din Ardeal și din Moldova, despre care fac mențiune o mulțime de documente de pe la jumătatea veacului al XV-lea, erau în parte Români. Și răscoala din 1437, la care participă și Românii, stă în legătură cu mișcarea husită. Dar nu trebuie să ne închipuim acest husitism românesc ca o trecere conștientă dela o lege la alta. Ruperea de subt puterea episcopilor, predicată de Huss, eră pentru Români o luptă contra episcopilor catolici care-i persecutau și-i dijmuiiau. Pentru Românii asupra-țării, nouăle învățături erau o ocazie binevenită de a sfărma jugul asupra-țării de alt neam. Puținele inovațiuni față de legea lor le-au primit pe nesimțite și le-au pierdut iară fără să bage de seamă, căci ele se reduc la amănunte teologice, pe care Românii ardeleni nu erau destul de învățați ca să le poată distinge.

Faptul că Husiții propagau legea sfântă în limba fiecărui neam avea foarte mare importanță. Cât de binevenită le va fi fost această

Întâiul act istoric de stat scris românește: O poruncă dată la 1600 de MIHAIU VITEAZUL, ca Domn al Ardealului

(După N. Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească*)

S. Pușcariu, *Istoria literaturii*.

inovație mai ales Românilor ardeleni, preoților acelor care trebuiau să facă slujba în limbă slavonă, având ei însiși o cultură slavonă atât de primitivă, încât abia puteau citi textul biblic, fără să-l priceapă bine! Cât de binevenită le va fi fost credincioșilor, care aveau acum pentru întâia dată prilejul să înțeleagă cuvântul mântuitor!

E meritul d-lui Iorga a fi arătat că acestei propagande husite între Români se datoresc întâiele traduceri de cărți sfinte în limba română. Nu știm încă nici cine le-a tradus, nici când — pe cât se pare, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, — nici unde — sânt indicii care ne fac să localizăm întâiele noastre texte vechi în ținuturile nordice locuite de Români, — dar e aproape sigur că, la îndemnul husiților de alt neam, s'a apucat vreun preot român să traducă cărțile slavone în limba românească.

Limba
veche

Limba pe care el o scria era stângace, căci nimeni n'o mlădiase încă pentru cerințele literare. Ea svâcneă subt condeiu precum zburdă un cal neînvățat pe care un îndrăzneț a încălecat fără șea. Dar tocmai în zburdălnicia ei ne este prețioasă, căci ea ne dă o idee de felul cum vorbeau strămoșii noștri cu patru veacuri și jumătate înainte, într'o regiune care păstră multe cuvinte și construcțiuni latine, pierdute pe aiurea din graiu. La „neam“ se zicea *gintu* (*gens*), la „treabă“ *op* (*opus*), la „doresc“ *desider* (*desidero*), la „ginere“ *mărit* (*maritus*), la „frică“ *temoare* (*timor*); se făcea distincție între gură, care se întrebuițta numai pentru animale, și rostul omenesc; a sărută avea încă înțelesul latinescului „salutare“, etc. În declinare și în conjugare găsim forme deosebite de cele de azi: substantivele feminine, dacă aveau în tulpină un *a* accentuat, nu-l schimbau în *ă* înaintea terminației *-i* din plural, se zicea deci la plural *cetați, parți, scari*, în loc de *cetăți, părți, scări* (precum zicem și noi până azi *vaci și fragi*); cuvintele *pace* și *mie* aveau la plural aceeași formă ca la singular (*Coresi*), iar pluralul articulat de la care era (tot la *Coresi*), la masculin, *carei*; vocativul de la fiu era — ca în latinește (*fili*) — *fii*; genitivele și dativale formate cu prepozițiile *de* și *a* erau mai dese decât în zilele noastre, căci nu se zicea numai, ca azi, *ușă de biserică* (cf. *Curtea de Argeș*), cu ocazia a trei alegeri, ci și *casa de Domnul, te închini a Dumnezeu strein, zi a inger blând*; numele proprii formau genitivul și dativul adesea cu articolul așezat

18xpa

іши, шинадоусрѣпроудисоу
 вѣоушифѣмдрсдренпоутоуцнв:
 Спонапдримхисофсрлвгави
 Дрисѣ, шинасисдоисвмнвхѣо
 сонх. дѣисоловрѣмдсслхсма
 паксл. ісдншнѣрвѣ. шинарѣ
 рѣоупрѣдѣснмвсѣ. дѣтнѣ
 ісдфолмрѣдѣісодулаушм
 ілвшнвсрѣмрѣдѣмнстнлнв.
 шинаіисоломоусплнвншнѣ
 мдрѣцнмсснмрѣдѣнстнскрн
 хн. мдрѣдѣлгпнмвсплнв.
 рѣдѣсдѣоушнлѣснлнмрѣдѣос
 сїлн. ірнѣлѣтѣрннлнвнѣ

O pagină din CODICELE VORONETEAN
 (După Ion al lui G. Sbiera, Codicile Voronetean)

înainte: nu se zicea numai *lu* (nu *lui!*) *Petru*, ca astăzi în unele regiuni, ci și *ei Ane*; la acuzativ nu se întrebuițează prepoziția *pe* (*pre*) înainte de pronume și de nume de ființe, deci se zicea (ca la Aromâni, Megleniți și Istroromâni) *văd tine, Ion bate Petru*. Pronumele conjuncte la dativ plural *nă și lă* și *nu ne și le* ca astăzi. La persoana întâia se conjugă la imperfect: *eu cântă*, *eu auziiă* (nu ca astăzi, *eu cântam și eu auzeam*), la mai-mult-ca-perfect: *eu avuse* (nu *avusem*), iar la perfectul simplu (aorist): *eu dediu* (= *dăduiu*), *eu feciu* (= *făcuiu*) și — ca în unele regiuni din Banatul de azi și ca la Aromâni — *eu fripș(u)* (= *fripseiu*), *eu răspunș(u)* (= *răspunseiu*). Și mai deosebite de formele actuale (*cântarăm, cântarăți; șezurăm, șezurăți*) erau pluralele perfectului simplu *noi cântămu, noi șezumu* — forme precum *căzum, plânsem, șezum* se mai găsesc la unii scriitori moldoveni precum C. Negruzzi, M. Eminescu și Cezar Petrescu — *voi cântatu, voi șezutu*. Ca la Românii din Istria și în parte la Meglenoromâni și Aromâni, se întrebuițează încă vechiul condițional: *se eu cântaru* (= lat. *cantavero*) sau *se eu cântare* (= lat. *cantaverim*), *se tu cântari, se el cântare* . . . Infinitivul întreg nu eră rar, iar după negațiune, pluralul imperativului (ca astăzi încă prin Banat) eră nu *cântareți, nu plângereți*. Dintre conjuncții, *să* (*se*) aveă încă sensul condițional al lui *si* latinesc = „dacă“ (ca și *azi, de altminteri, în construcții ca: să fi făcut = dacă aș fi făcut*), ca aveă sensul temporalului „când“; dintre prepoziții, spre (din lat. *super*) însemnă „de-asupra, peste“ (sens păstrat în numerele *unsprezece = unul peste zece*), iar în loc de „fiindcă, de-oare-ce“ se întrebuițează adesea *derep(t)-ce*. În pronunțare erau deosebiri destul de mari. Diftongul *ea* nu se redusese la *e* înaintea unui *e* și *i* din silaba următoare, încât se rostea *creade, leage, moldoveani*; în schimb, în loc de *mine, cuvinte* găsim des scrierea *mene, cuvente*. Finalul *u* se rostea încă, întreg sau șoptit, iar *u* înainte de accent nu devenise *o* în cuvinte ca *ustenî, cuperi* etc. Strămoșii noștri aveau vocale nazale, ca Francezii și Portughezii, și aveau rotacism (*n* prefăcut în *r* între vocale) într'o regiune întinsă, care cuprindeă nordul Ardealului cu Maramureșul și o parte mare din Moldova. Rostirea aceasta rotacizantă se pierdă însă în curând; pe la începutul secolului al XVII, precum dovedesc mai ales documentele din arhivele Bistriței, în unele părți ale acestui teritoriu, formele cu *r* și cu *n* erau întrebuițate

simultan; limba ajunsese deci la același stadiu de dezvoltare ca în Țara Moților pe la sfârșitul sec. XIX.

Exemplul anonimului sau anonimilor care au dat întâiele cărți românești a fost urmat și de alții; copiile și nouăle traduceri par a fi dăinuit mult timp după ce mișcarea husită a fost potolită și după ce micile modificări ale cultului primite de Români dela husiți au fost uitate din nou. Din nenorocire nu ni s'au păstrat din vremea aceasta decât puține, care și ele poartă pecetea vremilor mai nouă, nu sânt adică originale din sec. al XV-lea, ci, precum dovedește hârtia și scrisoarea, sânt numai copii de pe copii din sec. al XVI-lea.

Vom înțelege ușor de ce ele s'au pierdut. Înainte de toate, în Ardeal nu existau acele mănăstiri bogate și protejate de domnitori, ca în Țările române, care să păstreze cu scumpătate manuscriptele caligrafiate pe pergament scump și împodobite cu desene colorate. Cei ce scriau și copiau în Ardeal erau preoți simpli și săraci, care n'aveau nici învățătura de a așeză cu artă literă lângă literă, nici banii trebuitori ca să cumpere pergament și vâpseli. Cărțile acestea s'au scris deci pe hârtie proastă, cu cerneală spălăcită; cele mai multe vor fi pierit cu vremea, rupându-se și zdrențuindu-se. Nici o podoabă nu le făcea prețioase, nici o arhivă nu le-a asigurat viitorul. Dacă câteva din ele s'au păstrat în vreo mănăstire moldovenească, ele erau ținute în mod clandestin, căci biserica din Principate, sub influența slavismului și a teologilor erudiți pe care-i adăposteă, nu putea suferi cărți bisericești scrise în românește, considerându-le ca potrivnice canoanelor și privind pe Ardelenii husiți ca pe niște eretici.

Cel mai vechiu dintre manuscrisele care ni s'au păstrat, o traducere (după un manuscris slav din sec. XV) a „Faptelor apostolor“, s'a găsit în Bucovina, la mănăstirea Voronețului. El e însă fragmentar și e evident că a fost rupt de bună-voie, deoarece un oarecare Constantin din Dorna dela mănăstirea Voronețului a scris pe el la 1733: „Această carte au fost scrisă pe rumânie și nu-i bună de nimica“. E vestitul *Codice Voronețean*, editat cu multă îngrijire de I. Sbiera. Deși exemplarul pe care-l cunoaștem e o copie din sec. al XVI-lea, copistul a păstrat cele mai multe dintre particularitățile limbii originalului, precum e rotacismul consecvent, *u* final, semnul \blacktriangle pentru indicarea vocalelor nazalizate ș. a., particularități care în parte nu dispăruseră încă din limba copistului. În alte privințe însă el a modernizat limba originalului, întâmplându-i-se cu toate acestea

Codicele
Voronețean

nețeană, Hurmuzachi, Scheiană. De un deosebit interes este mărturisirea credinței dela sfârșitul Psaltirii Scheiene, în care se strecoară adaosul „filioque“ al bisericii apusene, ceea ce ne dovedește încă odată că la temelia acestor traduceri trebuie căutată o influență apuseană. Traducerea e făcută în mod servil după originalul slav, redându-se în românește cuvânt de cuvânt, fără să se țină seama adesea de înțelesul frazei. Astfel, un cuvânt ca *grad*, care în slavonește însemnează „cetate“ și „grădină“, e tradus prin „cetate“ deși e vorba de ploaia cu ghiată ce cade din nori. Din cauza aceasta ca și din cauza construcțiilor neromânești, tălmăcirea psalmilor de multe ori e neînțeleasă. Limba are toate particularitățile graiului vechiu din nordul ținuturilor românești, deși consecvența cu care acestea se întrebuințează nu e așa de mare ca în Codicele Voronețean, ba pe alocuri întâlnim și inovațiuni de limbă (precum lipsa rotacismului, *e* în loc de *ea*, *hi* în loc de *fi* etc.). Copiștii acestor psaltiri par a fi fost une-ori streini, unii din ei, după toată probabilitatea, Sași, grămățici și pisari profesioniști.

După cum la vecinii noștri din miază-zi găsim texte bisericesti greco-slave, tot astfel vedem că unele din aceste exemplare sânt bilingue, dând și textul slavon pe lângă traducerea românească — un obicei care aveà să dănuiască și mai târziu — ceea ce le face să apară ca un fel de simbol al luptei ce se dădea între tradițiune și spiritul inovator: cei ce țineau la obiceiul vechiu și nu se puteau împacă cu introducerea limbei naționale în biserica română, aveau puțința să găsească și textul slavon consacrat, în timp ce traducerea românească alăturată le dădea înțelegerea textului.

Și *Evangelhia* a fost tradusă de sigur tot în vremile acestea, *Evangelhia* deși n'o cunoaștem decât din copii și din tipărituri din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Dar și evangheliile, așa cum ni le-a păstrat bunăoară Coresi, cuprind cele mai multe din trăsăturile caracteristice ale traducerilor husite. Limba lor e curățită de multe provincialisme, căci până a ajunge la Brașov sau în Țara Românească, aceste copii au suferit unele modernizări. Cu toate acestea ele cuprind încă multe arhaisme și reproduc textul slavon în aceeași traducere servilă (fiindcă tălmăceà cuvinte, iar nu fraze) caracteristică întâilor traducători din vremea husită.

Dar, începutul fiind făcut, activitatea aceasta de traducători nu s'a restrâns la textele biblice: ea pare a se fi extins și asupra altor scrieri, care erau în legătură mai mult sau mai puțin strânsă cu biserica, precum predici, scrieri apocrife și cărți populare. Jude-

când cel puțin după limbă, multe din traduceri cuprinse în Codicele Sturdzan, de care va fi vorba mai târziu, sânt cu mult mai vechi decât copierea lor de către popa Grigore din Măhaciu. Se pare chiar că unele traduceri se făceau după comandă. Între cărțile

Pagina întâia din evanghelia lui Luca, a EVANGHELIALRULUI copiat de RADU DIN MĂNICEȘTI, la anul 1574

(După o fotografie fostă în posesia lui E. Kaluzniacki)

românești rămase dela Petru Șchiopul, Domnul mort în exil la Bolzano, în Tirol (1594), se găseă — alături de Psaltire, Faptele Apostolilor și Rugăciunea Maicii Domnului — un volum legat în piele galbenă cuprinzând „chipul cum trebuie să se poarte cinevă cu domnii mari“. D-l Iorga are de sigur dreptate, când presupune că

acest tratat necesar pentru educația unui principe eră traducerea în românește a „Învățăturilor“ lui Neagoe Basarab, care ni s'au păstrat într'o còpie (sau traducere nouă) din 1654. Despre o traducere din sec. XVI, făcută în românește din limba italiană, avem o mărturie prețioasă într'un manuscris rusesc din sec. XVIII. Acest manuscris, care e o còpie după o scriere mai veche, cuprinde o talmăcire în rusește a cărții populare „Floarea Darurilor“, despre care se spune că a fost „tradusă din limba italiană în valahă sau bogdănească de către G h e r m a n V l a h u l, iar din vlahă tradusă în slavă de Veniamin Ieromonahul Rusin, la anul 1592“. Păcat că din traducerea românească, care și din punct de vedere lingvistic ar fi foarte importantă, nu ni s'a păstrat nici o urmă.

9. A TREIA INFLUENȚĂ APUSEANĂ

A treia influență apuseană, căreia se datorește răspândirea de cărți tipărite în românește, ne-a venit, în sec. al XVI-lea, prin mijlocirea Nemților și Maghiarilor din Ardeal, care căutau să câștige, pentru învățăturile lui Luther și ale lui Calvin, pe Românii transilvăneni, punând noua invenție a tiparului în slujba propagandei lor.

În anul 1544 tipăresc Sașii din Sibiiu, probabil cu slove aduse din Târgoviște de la tipograful Liubavici, un *Catehism* în limba română. Traducătorul, sau poate numai tipăritorul lui, e Sasul Philipp Maler (Philippus Pictor). Din nenorocire nu ni s'a păstrat nici un exemplar din această carte, care începe seria tipăriturilor în limba română, așa încât nu știm care este legătura lui cu Catehismul din 1559. Un document contemporan ne spune că acest catehism, care spune credincioșilor români: „zi o c e n a ș (Tatăl nostru) românește, să înțelegem“ a găsit mulți cumpărători printre preoții români, și se pare că numai o parte din aceștia îl condamnau, privindu-l cu ochi neîncredători.

După ce, în urma hotărârii de la Turda (1564), se despărțiră de Sași, începură și Maghiarii calvini o propagandă religioasă, căutând să atragă, cu mijloace cu mult mai drastice, pe Români la legea lor. Având puterea politică, ei așezară episcopi calvino-români și dădură ordin ca limba slavă să fie scoasă din biserică și înlocuită cu cea română. Cel dintâiu „superintendent“ român, numit în 1566, a fost vlădica Gheorghe de Sângeorz, ale cărui încercări de calvinizare se loviră însă de rezistența preoților, care refuzau să-i plătească dări, nu se prezentau la sinoade și, în loc de

Luteranismul și calvinismul

Vlădicii calvini

a-l ascultă, îl batjocoreau. Nici el, nici P a v e l T o r d a ș i, care-i urmă în 1568 și care-și zicea „episcop pentru limba românească“, nu izbuti să abată pe Români de la vechea lor credință. Calvinismul prinse rădăcini vremelnice mai mult prin Banat (Caransebeș, Lugoj) și prin regiunile mărginașe ardelene (Hațeg, Huniedoara).

Psalmi
versificați
Palia de
la Orăștie

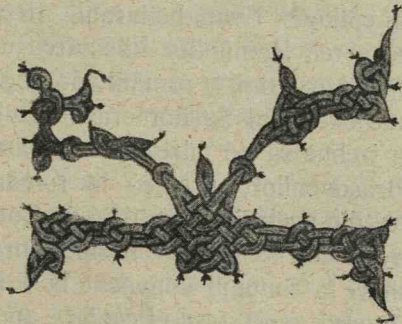
De curând s'au găsit, în scoarțele unei legături din anul 1601, niște foi dintr'o *Carte cu cântece* tipărită cu litere latine și cu ortografie ungurească-săsească. Fragmentul, numit, după posesorul lui, *Fragmentul Todorescu*, cuprinde niște psalmi în formă de cântări bisericești, meniți să fie cântați în biserică și în școli, precum se obicinuește în biserica calvină. Ei au fost traduși din ungurește și s'au tipărit, probabil, pe la 1570, în Oradea sau în tipografia lui Heltai, un Sas maghiarizat, din Cluj. Versurile acestor cântări sânt stângace și imită ritmul cantitativ al modelelor ungurești. Celălalt T o r d a ș i, episcopul Mihail, împreună cu Ștefan Herce, predicatorul din Caransebeș, cu dascălul Efrem Zacan, cu Moise Peștișel, predicator în Lugoj, și cu protopopul Huniedoarei Archirie, au tradus în graiu bănățenesc, după Biblia ungurească a lui G. Heltai (tipărită în Cluj la 1551), dar colaționând-o și cu Vulgata latină, *Geneza* și *Exodul*. Acestea s'au tipărit, sub titlul de *Palia*, la Orăștie, la a. 1582, cu cheltuiala lui Francisc Geszty și „cu știrea Măriei lui Bator Jicmon, voevodul Ardealului . . . pentru întrămătura besearcei sfântă a Românilor“, cu chirilice, de d i a c u l M a r i e n și de Ș e r b a n, fiul lui Coresi.

10. DIACONUL CORESI

Numele de care se leagă, în istoria literaturii române, începutul răspândirii de cărți românești prin tipar este al diaconului C o r e s i.

Sașii, care aveau la Brașov o tipografie și o fabrică de hârtie, ca buni negustori ce erau, înțeleseră folosul mare pe care-l puteau realiza din răspândirea prin tipar a cărților bisericești. Având relații comerciale continue cu Țara Românească, ei izbutiră să-l îndemne pe Diaconul Coresi să se mute, împreună cu ucenicii lui — între care și O p r e a L o g o f ă t u l — de la Târgoviște la Brașov și să primească conducerea tipăriturilor cu slovă chirilică, pe care ei o tăiară din nou, luând ca model caracterele frumoase și citețe, și chiar ornamentele, din tipăriturile lui Macarie. Astfel, pe când

Inițiala K

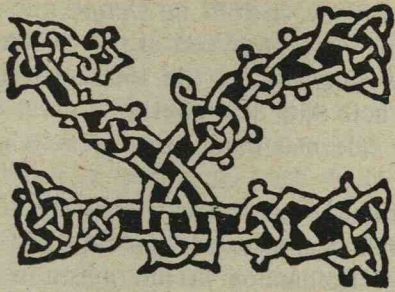
a

a) într'un Evangheliar slav manuscris din 1502
(Muzeul de antichități din București)

b

b) în Liturghierul slav tipărit de Măcarie la 1508
(După I. Bianu și N. Hodos, *op. cit.*)

c

c) în Evanghelia cu învățătură românească tipărită de Corsei la 1581
(După I. Bianu și N. Hodos, *op. cit.*)

Coresi tipărea încă la Târgoviște Triodul slavonesc, apărea, tot sub îngrijirea lui, la Braşov, în 1557 un *Octoih* mic slavonesc, care-l pomeneşte în epilog pe Pătraşcu Vodă şi pe Alexandru Lăpuşeanu. La 1562 urmează o *Evanghelie*, iar în 1563 un *Apostol* slavon. În cursul întregii sale activităţi de tipograf, Coresi a răspândit deci şi carte slavonă, de cele mai multe ori cu cheltuiala Domnilor români.

Dar Saşii din Braşov erau şi adepţi convingşi ai învăţăturilor lui Luther. În unele familii fruntaşe, precum Benkner şi Hirscher, tradiţia de convertire a Românilor la luteranism a dăinuit până în sec. XVIII. În 1559 apărură în tipografia condusă de Coresi întâia carte românească, *Întrebarea creştinească*, care e poate o re-tipărire a Catehismului din 1544. Ce importanţă atribuiau Saşii acestei cărţi, se vede din cronică parohului luteran Simon Massa, care în anul apariţiei ei vorbeşte de reformarea Românilor prin judele Braşovului şi senatorii săi.

În anul următor, la 3 Maiu, se puse sub tipar *Evangheliarul* românesc, care apărură în 30 Ianuarie 1561 şi în epilogul cărui editorul „Hanăş Beagner“ arată că „a scris“ (= a editat) sfintele cărţi în limba română, „să fie popilor rumâneşti să'nţealegă“, citându-se în sprijinul acestei inovaţii cunoscutele cuvinte ale apostolului Pavel către Corinteni: „în sfânta besearcă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înţeles decât zece mie de cuvinte neînţelese, în limbă striină“.

Inovaţia a prins, mai ales în Ardeal, unde preoţii erau deprinşi cu traducerile mai vechi şi, mai puţin cunoscători de carte slavonă, vor fi fost bucuroşi să-şi poată procura cărţi tipărite mai uşor şi mai ieftin decât manuscriptele, nu prea numeroase. Dar în Ardeal, aceste traduceri mai aveau şi sprijinul oficialităţii, căci „Ianăş Craiu“ (Ioan Zápolya), pomenit în epilogul *Evangheliarului*, trecut la Reformă, eră tocmai acela care cerea Românilor înlocuirea cărţilor slave cu cărţi româneşti. „Superintendentii“ români de lege calvină călătoreau la Braşov, unde exemplul Saşilor eră de multe ori imitat de Români; de aceea nu trebuie să ne mire că la 1565 un „predicator“, ținut pe cheltuiala Braşovenilor, predică în româneşte. *Psaltirea* din 1570 şi *Liturghierul* din acelaşi an, tipărite de Coresi, fură impuse preoţilor români, care aveau să aducă cu sine, spre a le cumpăra, un florin şi 32 de dinari la Sinodul convocat la 1 Ianuarie 1571 la Cluj. În 1563 apare *Lucrul apostolesc (Praxiul)*, apoi *Pravila sfinţilor apostoli*, iar în 1577 a doua ediţie a *Psaltirii*, de astădată slavo-română. Înainte de a tipări o carte atât de importantă ca *Evanghelia*

cu învățătură, Sașii se consultă cu mitropolitul Ghenadie al Ardealului și caută originalul slavon în Țara Românească, la „arhimitropolitul“ Serafim din Târgoviște. În astfel de împrejurări vom înțelege de ce această carte se vindeă foarte bine dincolo de Carpați, precum mărturisește Hirscher însuși într'o scrisoare către judele Bistriței.

Aceste constatări sânt necesare spre a înțelege activitatea lui Coresi, căruia pe nedrept i s'a dat numele de „părinte al literaturii române“, atribuindu-i-se intenții pe care nu le-a avut, și anume că angajându-se față de Sași și Unguri de a propagă învățăturile nouă printre connaționalii săi, el ar fi căutat să mențină legea cea veche în cărțile ce le dădea Românilor, având ca „menire a vieții sale înlocuirea limbei slavone prin cea română“. Dimpotrivă, vedem că, pe la 1564, el primește a tipări, din însărcinarea lui Forró Miklós, *Tâlcul evangheliilor*, în care se cuprind atacuri violente împotriva organizației, ierarhiei și ritualului bisericii ortodoxe. *Molitvelnicul* de la sfârșitul acestei publicații e tradus din ungurește. Deci partea pe care a avut-o la această lucrare Coresi, care n'avea de unde ști ungurește, e numai aceea de tipograf, și poate nici tiparul nu l-a făcut el, decât în parte, dându-și numai numele său, spre a mări importanța cărții.

Căci a *tipări* cărți românești trebuie să fi fost în vremile acelea un merit cel puțin tot atât de mare ca și acela de a le fi tradus. Astfel se explică și împrejurarea că diaconul Coresi se dă de *autor* al unor cărți pe care el le *tipărește numai*. În prefața *Întrebării creștinești* ni se spune că Evangheliarul — aproape identic cu còpia unui Evangheliar vechiu, făcută la 1574, pentru Cercel-vodă, de Logofătul Radu din Mănicești — îl „scoaseră“ „niște creștini buni“ „den limba sârbească pre limba românească“. Coresi mărturisește însuși despre *Tâlcul Evangheliilor* — poate fiindcă își dădea seama că în el se cuprind învățături streine de biserica ortodoxă — că nu e o scriere originală, ci că explicările evangheliilor le „aflase“ și „plăcându-i“ „le-a scris cu tiparul“. E foarte probabil că și *Praxiul* redă într'o formă modernizată o traducere mai veche, din timpul primelor traduceri.

Și mai mult bate acest lucru la ochi în *Psaltirea* din 1577. Epilogul lui Coresi e scris într'o limbă atât de apropiată de a noastră, încât oricine o înțelege astăzi fără greutate: „Cu mila lui Dumnezeu, eu, diacon Coresi, deaca văzuiu că mai toate limbile au cuvântul lu Dumnezeu în limba [lor], numai noi, Români, n'avăm . . . „derept aceia, frații miei, preuților, scrisu-v'am aceste Psăltiri

cu otveat, de-amũ scos den psãltirea sãrbeascã pre limbã ru-mãneascã, sã vã fie de înțelegãturã . . .“ Dacă deschidem însã Psaltirea însãși, dãm de o limbã aproape neînțeleasã, cu mult mai veche ca forme și atât de stângace în expunere, încât imediat bãnuiim cã e anterioarã lui Coresi și cã a fost scrisã pe când nu existã încã o tradiție literarã, care sã fi mlãdiat limba. De fapt, textul acestei Psaltiri e aproape identic cu acela al Psaltirei din 1570 și al Psaltirei Scheiane, atât doar cã reproduce — cu o mulțime de greșeli de lecturã — o cõpie fãcutã în regiunile din sudul Transilvaniei. Deci asigurarea din Epilog, cã ar fi tradusã de Coresi din slavonește, nu e vrednicã de crezare.

În astfel de împrejurãri, nu vom atribui lui Coresi o prea mare parte de traducãtor nici la tãlmãcirea acelei mari opere de erudițiune teologicã care este *Evanghelia cu invãțaturã* din 1581, deși predoslovia ni-l prezintã ca „meșter invãțat într'acest lucru“. El va fi fost tipograful iscusit, iar traducãtorii, cei doi preoți de la biserica sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, pomeniți în Prefațã, popa I a n e și mai ales popa M i h a i u (fiiul popii Dobre), despre care știm cã a invãțat carte slavoneascã în Serbia, cã fusese hirotonit (1576) în Țara Romãneascã și cã ajunsese preot mai întãiu în Rãșnov, apoi la Broșov, unde a preoțit de la 1578 pãnã la 1605, fãcând mult bine bisericii și poporenilor sãi. Și traducerea *Liturghierului* din 1570 (dupã Liturghierul lui Macarie din 1508), pare a fi, judecãnd dupã unele cuvinte ca „pitã“ în loc de „pãine“, opera unui Brașovean, nu a lui Coresi.

Dar faptul cã diaconul Coresi rãspãndește prin tipar vechile traduceri și tãlmãciri nouã în toate regiunile locuite de Romãni, constituie un merit mai mare decãt dacã el și-ar fi întrebuintat timpul cu traduceri migãloase. Romãnii nu mai sãnt acum în urma altor neamuri, care mai toate își aveau traduse cãrțile sfinte în limbã naționalã; cuvântul lui Dumnezeu puteã fi deci înțeles de aci înainte și de oamenii șimpli. Aceste douã idei, a emulației culturale cu alte națiuni și a grijei pentru hrana sufleteascã a mulțimei, se desprind în mod programatic din prefețele celor mai multe din primele tipãrituri romãnești și ele formeazã „gãndul nou cu care se încheie secolul al XVI-lea“ (A. Procopovici). Prin marea sa activitate Coresi contribuie însã în primul rând la *stabilirea unei limbi literare romãnești* înțelese pretutindeni.

Cel ce întrebuinteazã mai întãiu o limbã în scopuri literare, fixeazã în scris, în mod firesc, graiul popular vorbit în regiunea

sa. Să ne închipuim că în regiunile din nordul Ardealului s'ar fi pronunțat în secolul al XV-lea, ca în cele mai multe părți românești de azi, *chept* în loc de „piept“, *ghine* în loc de „bine“, *hier* sau *șer* în loc de „fier“, ș. a. m. d. Cei dintâi talmăcitori ar fi scris atunci *chept*, *ghine*, *hier* și urmașii lor ar fi continuat să scrie astfel, fixând pentru totdeauna în limba noastră literară aceste forme, pe care noi le simțim urite și care ar face ca limba noastră să se depărteze foarte tare de oricare altă limbă romanică. Dar întâii traducători husiți vorbeau în satele lor graiul sonor și puternic din Transilvania de nord, care în același timp e și temelie bogatului dialect moldovenesc. În drumul lor spre miază-zi, copiindu-se mereu, scrierile acestea au pierdut unele arhaisme și particularități dialectale neînțelese aiurea (bunăoară rotacismul) și s'au apropiat tot mai mult de dialectul din Ardealul sudic, identic, în trăsăturile sale principale, cu cel din Muntenia. Tipărindu-le, Coresi a stabilit o formă a limbei care eră înțeleasă pretutindeni. Prin legăturile comerciale ale Sașilor brașoveni cu Țările românești, aceste tipărituri s'au răspândit (cu atât mai lesne, cu cât trebuința lor eră simțită din ce în ce mai mult) și în Principate, unde cunoștințele de slavonește scădeau mereu.

Oricât de neînsemnate sânt, din punct de vedere pur literar, aceste tipărituri, și oricât de modest este rolul de scriitor al lui Coresi, activitatea sa a avut urmări foarte importante, căci prin ea s'a dat un puternic impuls naționalizării literaturii noastre. Din lupta mocnită cu curente stăpânitoare venite din orient, cele două curente apusene, reprezentate prin mișcarea husită și prin tipăriturile ardeleni, au făcut să iasă învingătoare limba română. Izvorul din care literatura se adapă și acuma, rămâne același șipot îngrădit în curtea bisericii, a cărui apă curge limpede și răcoritoare, fecundând de-acî înainte și pentru alte genuri literare câmpiile prin care trece.

11. LITERATURA PROFANĂ ȘI DE IMAGINAȚIE

Cărți populare

Când cărțile sfinte începură să se traducă în românește, între manuscrisele slave care circulau la noi erau multe care cuprindeau cărți populare. Cei ce se refugiau din cauza Turcilor cuceritori le aduseseră cu sine din Peninsula Balcanică împreună cu lucrurile cele mai de preț. În mănăstirea Neamțu s'a găsit cea mai veche redacție sud-slavă, de la începutul secolului al XIV-lea, a lui *Varlaam* și

loasaf. Aceste scrieri, care formau literatura distractivă a timpului, se răspândeau în zeci și sute de copii slavonești prin părțile locuite de Români. Deși biserica nu le patronă direct — și une-ori se vedeă chiar nevoită să le pună la indice — aceste cărți, străbătute de o concepție adânc morală, erau răspândite mai ales prin preoți, deprinși cu meșteșugul scrisului, care le copiau „cu mână de țărână” sau le traduceau, din bulgărește ori sârbește, de-odată cu celelalte cărți bisericești, de care nu prea știau să le deosebească.

Cele mai vechi traduceri nu ni s’au păstrat, dar ne-a rămas un număr măricel de copii de pe la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea, dintre care unele au particularități de limbă (de exemplu rotacismul) și arată maniere grafice, care ne dovedesc că au fost făcute în aceleași regiuni și cam în același timp cu întâiele traduceri de scrieri bisericești. Avem și exemplare slavoromâne, care de asemenea, prin punerea alături a textului original și a traducerii, ne fac să le așezăm în ciclul celor mai vechi tâlmăciri.

Cu puține excepții, aceste cărți populare sânt de origine bizantină și — lucrul acesta trebuie accentuat — ele nu alcătuiau floarea acestei literaturi atât de bogate. Cultura popoarelor slave de sud nefiind niciodată deosebit de desvôltată, scriitorii slavi au trecut, fără să le aprecieze, pe lângă capodoperele clasicității eline, precum și pe lângă lucrările de valoare ale scriitorilor bizantini, pentru ca să se oprească la scrierile cu conținut naiv, romantic sau mistic, care corespundeau gustului lor literar și gradului lor de cultură. Subiectele miraculoase și mai ales cadrul în care erau așezate — cadrul sătesc-patriarhal, familiar cetitorilor din regiunile noastre, sau cel plin de feerie orientală, ce se adresă unei fantazii nerafinate de o civilizație prea înaintată — le făceau să fie foarte prețuite. Ca în tot evul mediu, în apus și în regiunile noastre, ceea ce plăcea și stârnea admirație eră povestirea în sine, nu felul cum eră îmbrăcată în haina artistică: cartea cea mai frumoasă eră cea care spunea mai multe povești sau povești cu mai multe amănunte. Deși pline de naivități, aceste cărți populare au contribuit totuși la îmbogățirea limbei literare pregătind terenul pentru operele narrative ale cronicarilor, care aveau să apară în curând și la noi.

Mai târziu, când în rafturile bibliotecilor acest gen literar încep să fie înlocuit prin traduceri din literatura imaginativă a Occidentului, cărțile populare continuară să fie cetite la țară, fiind răspândite prin tipar, până în zilele noastre, în ediții ieftine, unele din ele având

chiar faima de a servi ca talisman celor ce le poartă cu sine. Influența lor asupra literaturii nescrise a poporului nostru a fost mare și urmele lor se găsesc până și în toponimia și onomasitica noastră.

Literatura
apocrifă

Mai întâiu se pare că s'au tradus așa numitele *cărți mincinoase*, cuprinzând *literatură apocaliptică, legende și epistole apocrife*, puse în circulație în primele veacuri ale erei creștine de eretici (gnostici, pauliciani, etc.), care introduceau din credințele orientale o mulțime de elemente nouă, spre a explica părțile obscure sau contradictorii ale vechiului și noului testament și spre a completa cu amănunte ceea ce fantaziei populare i se părea că lipsește din cărțile sfinte.

Adam și
Eva

Astfel biblia eră prea laconică cu privire la viața familiară a întâiului om, și nu dădea amănunte despre căsnicia lui, după ce fusese izgonit din raiu. Legenda — probabil de origine bogomilică — despre *Adam și Eva*, păstrată într'un manuscris de pe la începutul secolului al XVII-lea, ne dă aceste deslușiri. Mișcătoare în deosebi e scena în care Adam și Eva, cu sufletul „împuținat de foame”, stăteau neajutorați pe lângă poarta raiului, rugându-se lui Dumnezeu să le dea măcar o mireasmă, care să le aducă aminte de El și de fericirea pierdută. Domnul, înduișat, le trimite tămâia și smirna și dă drumul dobitoacelor din raiu, ca să fie subț stăpânirea omului. Pentru roadele pământului însă, Adam trebuia să facă o învoială în scris cu Satana, căruia îi făgădui sufletul urmașilor săi. Scena zapisului dat de Adam diavolului se găsește pictată pe pereții mănăstirilor bucovinene, iar legenda lui Adam a fost mai târziu și versificată.

Literatura
apoca-
liptică

Curiozitatea credincioșilor cerea amănunte despre viața de după moarte. Tema scoborîrii unei divinități sau a unui erou în lumea subpământescă, cunoscută atât literaturii grecești și romane (călătoria lui Ulise în infern din *Odisea* și a lui Enea din *Eneida*), cât și celei ebraice, pătrunse și în legendele creștine. Între viziunile apocaliptice apocrife, plătuite în întâiele veacuri ale erei noastre, când creștinii așteptau sfârșitul lumii, o foarte mare răspândire a avut *Apocalipsul Apostolului Pavel*, care a servit mai târziu ca izvor și marelui Dante pentru a sa *Divina Comedia* și din care s'au adăpat pictorii ce au zugrăvit atât de măiestrit zidurile exterioare ale bisericilor noastre. În ea se descrie călătoria apostolului Pavel, călăuzit de un înger, în țara fericirilor și apoi în lăcașul osândeii vecinice, arătându-se una câte una muncile grozave rezervate celor păcătoși. Un prolog moralizator îndeamnă pe oameni să se îndrepte neconținut spre Dumnezeu. Cea mai veche redacție românească, tradusă după o

versiune sârbească din 1520, s'a păstrat în copia din Codicele Sturdzan. Și mai firoasă e descrierea infernului în *Apocalipsul Maicii Domnului*, opera unui cleric, care ne povestește călătoria Maicii Preacurate, condusă de arhanghelul Mihail, în iad, unde cele mai grele osânde așteaptă pe cei ce n'au respectat pe preoți. Și legenda aceasta a fost copiată pe la 1580 și are, în Codex Sturdzanus, titlul „Cuvântu de împlare pre la munci: sfânta Maria voiă să vadză cum se muncescu rodulu creștinescu“. A treia legendă din același Codice, cu caracter în parte apocaliptic, este fragmentul intitulat *Moartea lui Avram*, cu descrierea mișcătorului sfârșit al lui Avram, care „nu voiă să se pristăvească“ și pe care îngerul îl duce la poarta raiului „să vadă toata făptura“. Într'un manuscris numit, după posesorul lui, Codicele Marțian, ni s'a păstrat còpia necompletă și defectuoasă a *Apocalipsului lui Ioan*, în care se povestește cum Sfântul Ioan Bogoslovul a fost ridicat de un nor luminos în slava cerului, unde i se destăinuiește ce se va întâmpla la sfârșitul lumii, când Antihrist cu păcătoșii vor fi trimiși în iad, iar dreptii în rai.

După modelul scrisorilor apostolilor au fost plăsmuite epistole apocrife, dintre care *Epistolia Domnului nostru Isus Hristos*, cuprinsă într'o piatră căzută din cer, amenință cu cele mai grele pedepse pe cei ce nu „feresc“ Dumineca. La noi această „Legendă a Duminecii“ circulă încă din sec. XVI și o găsim în Codicele Sturdzan și în Manuscrisul numit dela leud.

Epistolia
Domnului
nostru ISUS
Hristos

Amănunte legendare despre *Lemnul Crucii* pe care a fost răstignit Hristos (făcut din pomul ce-a crescut din cununa de maslin cu care a fost îngropat Adam); despre *Cei doi tâlhari*, care au fost răstigniți odată cu Mântuitorul; despre *Aflarea Sfintei Crucii* sau despre *Scrisoarea lui Pilat* sânt cuprinse în alte cărți populare, care au circulat foarte de vreme la noi.

Mai ales însă erau cetite legendele hagiografice, în care se descriau viețile martirilor și asceților creștini, pline de fapte înălțătoare și de minuni săvârșite de puterea credinței. Tocmai acest element miraculos, foarte de aproape înrudit cu cel din basmele noastre, a făcut ca unele din aceste legende să pătrundă în literatura noastră încă din sec. XVI, deci cu mult înainte ca mitropoliții Varlaam (în *Cazania* sa) și *Dosoiteiu* (în *Viața și petrecerea Sfinților*) să le fi tipărit în cărțile lor. Astfel e *Viața sfântului Sisin* (Sisoe) — la origine o veche formulă de exorcism — cu povestea viteazului sfânt care se ia după diavolul ce fură pe copiii nou-născuți și pescuindu-l din mare, unde se refugiase, îl bate cu 82 de buzdugane de fier; astfel

Legendele
hagiogra-
fice

e *Povestea Sfintei Vineri* (Paraschiva), a frumoasei fete care, prin minunile săvârșite de ea, întoarce la creștinism pe prigonitorii ei; astfel e mișcătoarea *Viață a Sfântului Alexie*, cel ce fuge de avuții, ca să-și petreacă viața stând nemișcat la ușa bisericii sau, nerecunoscut, sub scara tatălui său bogat.

Literatura
astrologică

Științele astrologice și astronomice — născute în vechea Haldee, unde preoții căutau să stabilească oroscops din semnele cerești — erau popularizate la noi prin *Rojdanice*, *Gromovnice* și *Trepetnice*. *Rojdanicul* — cel mai vechiu e un fragment din 1620 — pretindea să desvălească viitorul omului după luna sau zodia în care el se născuse; *Gromovnicul* — sau *Fulgeralnicul*, cum i se mai zicea incidental — făcea prorociri după zodia în care cădeau fulgerele și tunetele; *Trepetnicul* prezicea după diferitele „tremurări“ ale corpului, precum clipirea genelor, bătaia ochilor, clătirea buzelor etc. Răspândirea pe care o aveau aceste cărți la strămoșii noștri superstițioși o dovedește faptul că *Gromovnicul* și *Trepetnicul* se tipăresc la Alba-Iulia în 1639.

Fiziologul

Foarte gustat eră *Fiziologul* („Bestiariile“ literaturilor apusene), care cuprinde cunoștințele de istorie naturală ale vremurilor trecute, ticluite în pilde și istorioare despre dobitoace — cuprinzându-se în aceste și animale exotice, ca „inorogul“ ori vietăți fantastice, ca „gorgonia“, cu chip de muiere și privire omoritoare, sau „finicsul“, care învia din cenușă — precum și despre năravurile lor. Aceste obiceiuri ale animalelor erau explicate în mod naiv și simbolic; așa bunăoară „gheonoaia, care zboară din copaciu în copaciu, oprindu-se la lemnul găunos a-l scobi cu ciocul și a-și face cuib în el, este asemănată cu diavolul care umblă din om în om cercându-l cu vicleșugul său și se oprește la cel slab, în care se încuibează; porumbii care umblă în stol, păzindu-se să nu-i prindă șoimii, sânt simbolul creștinilor care se adună la biserică, ferindu-se de ispitele diavolului“ (Cartoian).

Albinușa

O carte populară a cărei origină nu este orientală, căci ea a fost alcătuită în sec. XIII în Bologna de un călugăr benedictin, este *Fiore di virtù*, un tratat moral despre virtuți și păcate. Alcătuirea acestei scrieri e foarte ingenioasă, ceea ce explică extraordinara ei răspândire la toate popoarele. După definiția unei virtuți, pusă totdeauna în opoziție cu un păcat (de ex. iubire — invidie, adevăr — minciună etc.), urmează compararea acestor calități sau defecte — ca în *Fiziolog* — cu animalele (de ex. viclenie: vulpe, îngâmfare: păun etc.); apoi, după o serie de maxime, dintre care unele au de-

venit populare și la noi (de ex. „găina când va ouă, aude o mahală“ sau „albina 'n gură cu miere și 'n coadă acul cu fiere“), urmează o istorioară moralizătoare. La noi se pare că scrierea aceasta a fost tradusă în sec. XVI direct din italianește. Redacția aceasta — tradusă în 1592 din românește în rusește — s'a pierdut însă și nu ni s'a păstrat decât traducerea după versiunea — scurtată — sârbească în copia popii I o a n R o m â n u l din 1620. Titlul mai vechiu e *Alghinușa*, căci din cartea aceasta „fiecare doftoria și nectarul poate suge . . . ca albina care zboară, cu mare osteneală și cu sănătoasă înțelepciune și luare aminte, peste câmpuri și livezi și grădini, din floare în floare“.

Faptele vitejești ale lui Alexandru Machedon, cuceritorul lumii, Alexandria împodobite cu elementele de folclor pe care le-au adăogat fondului istoric povestirile ostașilor ce luaseră parte la expedițiile lui Alexandru în Orientul îndepărtat, s'au transmis prin tradiție orală, până când un autor necunoscut din Egiptul elenistic le-a grupat, pe vremea Ptolomeilor, în romanul fantastic *Alexandria*. Din răsărit, scrierea aceasta, foarte mult cetită în toate vremile, a călătorit în țările apusene ale Europei, unde, începând din sec. XI, a fost versificată și adaptată împrejurărilor locale. Din Franța romanul lui Alexandru a trecut în Italia, iar de aici la Sârbi, care ni l-au transmis nouă, tot atât de plin de elemente fantastice ca și în redacțiile orientale, dar cu figura eroului principal schimbată, după concepția evului mediu apusean, în aceea a unui împărat creștin, cu trăsături cavaleresti. Nici una din cărțile noastre populare n'a avut un răsunset atât de mare ca Alexandria, din care Neagoe Basarab reproduce pasagii întregi în „Învățăturile“ sale, și după care episcopi din sec. XVI comandau còpii slavone. Personagiile ei (ca Darie și Por împărat) apar, alături de figuri creștine, în icoanele zugravorilor noștri sau în onomastica noastră populară (*Darie, Ruxanda* etc.) și elementele ei mistice (ca piticii „de un cot“, căpcâni, apa-vie ș. a.) pătrund în basmele noastre. Alexandria s'a răspândit până în zilele noastre în nenumărate ediții. În 1562 Mitropolitul Grigorie puneă să i se copieze, la mănăstirea Neamțu, versiunea sârbească a Alexandriei; înainte și după ce apărură tipărită în românește, pe vremea lui Brâncoveanu, cartea se răspândeă în toate straturile societății prin numeroase còpii, făcute de mici slujbași, de călugări, de elevi, de cărturari de la sate și de ucenici de prăvălie. Ea e foarte răspândită până azi la țară, iar în secolul XIX, scriitori ca Eliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu și Mihail Kogălniceanu o citeau în

copilărie cu aceeași plăcere cu care s'a citit mai târziu Robinson Crusoe.

Hrono-
grafe

În legătură cu cărțile citate sânt *hronogratele*, care împrumută povestiri din cele mai variate izvoare cu caracter popular, spre a prezentă istoria lumii, începând cu Adam și Eva. Toate traducerile noastre reflectă două tipuri de hronografe grecești, acela al episcopului Doroteiu de Monembasia și acela al lui Cigala, un Italian grecizat. Ele au fost continuate cu istoria împăraților bizantini, a țarilor slavi din Peninsula Balcanică și, la noi chiar cu a Domnilor români până la începutul sec. XVII.

Istoria
Troadei

În aceste hronografe, foarte răspândite, se cuprinde și o *Istorie a Troiei*, însă nu după Homer, ci după o povestire medievală schimbată, cunoscută sub numele de Dictys și pe care o întâlnim la noi mai întâiu încorporată în Hronograful lui Moxa.

Codicele
sturdzan

Cel mai vechiu manuscris care cuprinde cărți populare e *Codicele Sturdzan*, publicat de Hașdeu. El a fost scris în cea mai mare parte de un preot cu numele Grigorie, din satul Măhaciu de lângă Turda Ardealului, pe la 1600. Despre bucata întâia ni se spune că a fost scrisă „în luna lui Martie, 19 zile, în zilele regelui Sigismund Bathori, când fu bătut Mihaiu Vodă la Mirislău, anul de la Adam 7108, de la nașterea lui Hristos 1600“.

Deci, pe când în nemijlocita sa apropiere se începea actul final al acelei zguduitoare tragedii, pentru care nu aveă multă înțelegere, popa Grigorie copiă scrierile românești ce-i ajungeau în mână și din care voia să-și alcătuiască o mică bibliotecă: găsim în acest codice miscelaneu chiar și un „Tatăl nostru“ unguresc, scris cu litere chirilice. Importanța codicelui stă tocmai în bizareria cuprinsului, din care ne putem face o idee despre lectura predilectă a timpului. Aici întâlnim legenda Duminecii cu îngrozitoarele amenințări pentru cei ce nu țin Dumineca, alături de o predică de Paști; o rugăciune pentru scoaterea dracilor urmează după legenda, de origine bizantină, a sfintei Vineri, căreia îi urmează, între altele, și azi populara Epistolie a Maicii Domnului și legenda lui Avram, apoi Omiliile lui Efrem Sirul, ale căriu scrieri „erau atât de gustate, încât se citeau după sfânta scriptură în multe biserici“ ș. a. Alături de bucăți cu limba arhaică a întâielor traduceri husite, găsim copia Catehismului luteran, cu limba lui mult mai modernă, lipsită de rotacism și de alte particularități arhaice.

Codicele
lui Ioan din
Sâmpetru

Un alt codice miscelaneu, scris la 1620, tot în Ardeal, e *Codex Neagoianus*, numit astfel după donatorul lui. El a fost scris de popa Ioan Românu din Sâmpetru (probabil, Sâmpetru Hațegului) și cuprinde, pe lângă lucruri trebuincioase preoților (de ex. un scurt tratat despre datoriile preoților la spovedanie și la daruri și o rânduală a vecerniei, scrisă în slavonește), o „Rojdeniță“ și o „Alghinușă“. Partea cea mai importantă a acestui codice o constituie începutul lui, în care se cuprinde *Alexandria*.

Alte codice

Un codice anonim găsit de curând la Cohalm (Transilvania) cuprinde câteva legende și viziuni apocaliptice și e bogat mai ales în vieți de-ale sfinților (Pelaghia, Alexie, Grigorie, Antonie Pustnicul, Teodor ș. a.). D-l N. Drăganu a publicat alte două manuscrise, numite, după posesorii lor, *Codicele Todorescu* și *Codicele Marțian*, care cuprind, pe lângă rugăciuni și predici, legendele apocaliptice despre Călătoria Maicii Domnului la iad și Apocalipsul Apostolului Pavel, precum și Viziunea apocaliptică a sfântului Ioan Bogoslovul. La Ieud, în Maramureș a fost descoperit un alt codice, din sec. XVI, care pare a fi fost copiat de un strein și care cuprinde *Epistolia Domnului nostru Isus Hristos* într'un text slavomân și o *Predică de Paști* în limbă rotacizantă. Într'un manuscris de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, copiat de pe altul de la 1600, astăzi în posesiunea *Liceului Gh. Coșbuc* din Năsăud, a aflat d-l N. Drăganu, câteva din cele mai vechi cărți populare cunoscute de Slavi, precum *Învățătura la Sfântul Nicolae* și *la Sfântul Gheorghe*, *Învățătura la 12 Vineri*, *12 vise ale lui Șaic împărat*, apoi un fragment din cea mai veche *Doxologie* românească.

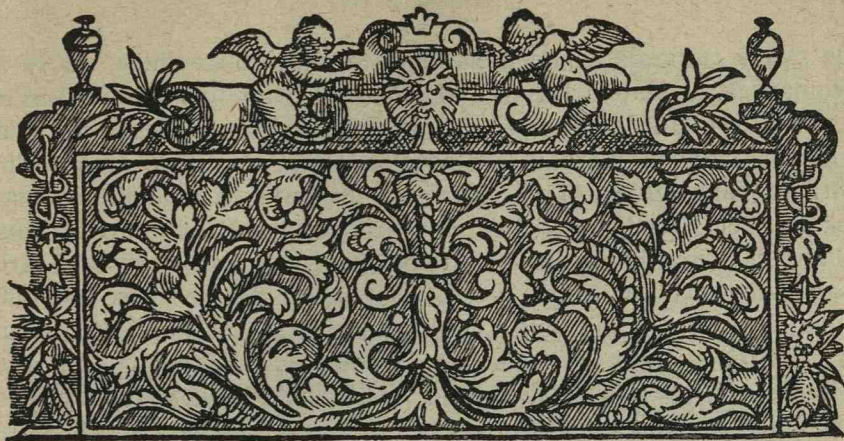
Hrono-
graful lui
Moxa

Pe când tânărul popă Ioan din Sâmpetru copiă după o traducere mai veche din sârbește, din a doua jumătate a veacului XVI, *Alexandria*, în același an 1620, scria călugărul Moxalie, sau scurtat, Moxa, lucrarea sa intitulată *De începutul lumii dentâi*. Episcopul de Râmnic, Teofil, îndeamnă pe călugărul său oltean Moxa, care se vede a fi fost un cărturar iscusit, să tălmăcească „în limba noastră“ un *hronograf*, cartea care, pe acele timpuri ținea și locul de istorie universală și de enciclopedie. Întemeiat pe hronograful lui Manasses (din care-și scosese învățătura cu un veac înainte și cronicarul Macarie), apoi pe niște anale bulgaro-slave din veacul al XV-lea, Moxa își alcătuește scrierea sa într'o frumoasă limbă românească, traducând une-ori din cuvânt în cuvânt, dar mai adesea prescurtând originalul și reducându-l mai mult la părțile lui anecdotice. Istoria sa se sfârșește pe la mijlocul veacului XII, dar mai târziu el revine

asupra ei și o continuă „dintr'alte izvoade“ până la a. 1489. Foarte rar se întâmplă ca vreo dată din istoria universală să-i amintească evenimente din trecutul Românilor, precum bunăoară anul 1359 (6867), când face observarea: „atuncea s'au început a se descăleca țara Moldovei“. În schimb, când amintește de Traian, el nu știe nimic despre cucerirea Daciei, și neputându-se emancipa de originalul pe care-l traduce, vorbește despre „al nostru tron Tarigrad“. Lucrarea lui Moxa e cea mai veche istorie universală în limba română.

Din anul 1639 avem un *Cuvânt* la înmormântarea jupânesii Sofronia, soția logofătului Pătrașcu Ciogolea, din satul Calafen-dești, în sudul Bucovinei. L-a scris caligrafic dascalul Toader, care fusese chemat cu ani înainte din satul Feldru, lângă Bistrița Ardealului, ca să instruiască copiii boierului moldovean și care crezù că nu-și poate arăta mai frumos recunoștința sa față de familia în mijlocul căreia petrecea, decât traducând din slavonește — sau, mai probabil, copiind numai o traducere mai veche — una dintre splendidele cuvântări hrisostomice, atât de prețuite pentru frumusețea stilului lor.

Dascalul
Toader

Frontispiciu din CAZANIA lui Varlaam (1643).

CAPITOLUL III

Epoca de înflorire (1630—1720)

12. PRIVIRE GENERALĂ

După strălucirea de o clipă a lui Mihaiu Viteazul, urmă un timp zbuciumat, în care istoria Românilor prezintă înfățișarea tristă a unui șir necurmat de sfâșietoare lupte interne. Stările politice din Ardeal nu erau mai favorabile unei desvoltări culturale, astfel încât și acolo, după activitatea de douăzeci de ani a harnicilor traducători și tipăritori de scrieri bisericești în limba română, nu mai vedem apărând, în curs de aproape o jumătate de veac, nici o carte. Dar munca traducătorilor ardeleni n'a fost stearpă: pilda lor a fost imitată și tălmăcirile pe românește se extind și asupra altor ramuri literare. Astfel văzurăm, la sfârșitul secolului al XVI-lea și în cele dintâi decenii ale veacului al XVI-lea, traducându-se și copiindu-se, în cele mai opuse colțuri ale românismului, scrieri cu conținut variat, care nu mai aveau decât slabe legături cu biserica. Literatura ieși din incinta bisericii, ea se democratiză, limba română își câștigă drepturile ei naturale, și astfel nu trebuiau decât să se ivească stări politice mai favorabile, pentru ca poporul românesc, dotat din fire cu calități intelectuale strălucite, să desvolte o activitate literară înfloritoare. Condițiile acestea se iviră atunci, când pe tronurile celor două Principate ajunseră Domni luminați, care se îngrijiră și

Mediul
cultural

de starea culturală a popoarelor lor. Șirul lor îl deschide, în Țara Românească, Mateiu Basarab (1632—1654), iar în Moldova Vasile Lupu (1634—1653). Subt ei și subt urmașii lor, cu deosebire subt Domnii munteni Șerban Cantacuzino (1678—1688) și Constantin Brâncoveanu (1688—1714), literatura nu mai e surghiunită în mânăstiri, ci Principii români sânt protectorii oficiali ai ei. Unul dintre ei, Dimitrie Cantemir, este chiar cel mai mare învățat al țării sale. Alături de ei, între boierii celor două țări se ivesc tot mai mulți cărturari și unii dintre ei, precum Udriște Năsturel, Stolnicul Cantacuzino, frații Greceanu, Radu Popescu în Muntenia, Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costân, Spătarul Milescu și Ion Neculce în Moldova, sânt erudiții timpului și cei mai de seamă scriitori. În același timp, în fruntea bisericii române stau arhipăstori luminați, care sprijinesc năzuințele culturale sau apar înșiși ca literați: Varlaam și Dosofteiu în Moldova, Ștefan, Varlaam și mai ales Teodosie „unul din cei dintâi ctitori ai limbei românești în biserică”, Antim și Damaschin în Țara Românească, Iorest, Simeon Ștefan și episcopul-martir Sava Brancovici în Ardeal.

Idea originii române și a unității etnice

Cele două idei nouă care se ivesc în epoca aceasta de înflorire a literaturii românești, este ideea originii latine a limbei și poporului român și conștiința unității etnice a neamului nostru răsfirat în atâtea țări. Ceea ce bătuse la ochi atâtor călători streini la întâia atingere cu poporul nostru, asemănarea limbei noastre cu cea latină, nu putea să nu impresioneze și pe cărturarii români în momentul când începură să cunoască limba latină. Udriște Năsturel, Grigore Ureche, Nicolae Milescu, Mitropolitul Dosofteiu relevă această asemănare, iar alții, ca Miron Costân, Stolnicul Cantacuzino și Dimitrie Cantemir vorbesc cu mândrie de ea, fără să poată trage însă toate consecințele din descoperirea lor. Cu atât mai puternică apare ideea unității noastre etnice, nu numai în scrisul cronicarilor, care înglobează și pe Macedo-români în neamul nostru, ci și în prefețele cărților destinate tuturor Românilor. Numele de „Român” devine un simbol pentru un popor ce începe să năzuiască spre unitatea sa.

Tiparul

Prin sprijinul ce-l acordă literaturii domnitorii, se reintroduce și tiparul, mai întâiu în Muntenia, unde aproape o sută de ani nu mai lucrase tipograf, apoi, subt Vasile Lupu, și în Moldova. Tiparul încă nu ajunge, e adevărat, un mijloc de a răspândi cultura în părțile cele mai largi ale populațiunii, căci el e încă prea scump și lipsesc spiritele comerciale care să știe să tragă folos material din setea de în-

vătătură a populației. Astfel el păstrează în tot cursul veacului al XVII-lea un caracter oficios, și nici o scriere distractivă sau istorică nu vede în timpul acesta lumina tiparului.

Totuși, întâia oară în acest secol, tiparul iese din serviciul exclusiv al bisericii și vedem tipărindu-se cărți de legi. Începutul îl face *Pravila dela Govora* (1640), tradusă după un nomocanon slav de călugărul M o x a. Ea apare sub protecția lui Mateiu Basarab și cuprinde încă legiuiri curat bisericești, destinată fiind numai pentru

Cărți de
legi

Fiul rătăcitor, din EVANGHELIA ÎNVĂȚĂTOARE, Govora (1642)

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

preoți. În predoslovia, care e o traducere cuvânt de cuvânt după predoslovia Nomocanonului lui Petru Movilă din 1629, se spune curat că „întru mână de mirean să nu se dea, nice la măscărici, să nu fie tocmealele sfinților apostoli și a sfinților părinți batjocorite“. După șase ani (1646) apare însă marea lucrare juridică „scoasă din cărți elinești și lătimești“ — mai mult grecești decât lătimești — de L o g o f ă t u l E u s t r a t i e, *Pravilele împărătești*, cunoscute și sub numele de *Pravila lui Vasile Lupu*, care alcătuiesc „unul din cele dintâi coduri în Europa în limbă națională“ (S. Longinescu).

Decăderea
culturii sla-
vone

Pe măsură ce limba română se întrebuințează tot mai mult în scopuri literare, se restrâng și cunoștințele de slavonește. Încă pe la sfârșitul veacului al XVI-lea am văzut că se înmulțesc actele scrise în

Stema Basarabilor din PRAVILA DELA GOVORA (1640)

(După I. Bianu și N. Hodos, *op. cit.*)

românește. Numărul lor crește în secolul al XVII-lea atât de mult, încât cele slavone devin tot mai rare. Cu toate că limba slavonă se învață mai departe în școlile mănăstirești, totuși cunoscătorii acestei limbi sânt tot mai puțini. Mitropolitul Dosofteiu se plânge de lipsa de știință de carte slavonă de pe vremea sa. Dicționarele slavo-

române, al căror număr se înmulțește, sânt și ele o dovadă de necesitatea tot mai mare a lucrărilor ajutătoare pentru înțelegerea cărților slavone, care se mențin încă în biserică. Deși între anii 1680 și 1720 se tipăresc în Muntenia optsprezece scrieri slavo-române, ele

Stema Moldovii din PRAVILELE ÎMPĂRĂTEȘTI, Iași (1646)

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

aparțin toate literaturii bisericești și singura carte tipărită numai în slavonește e o gramatică a acestei limbi.

Dar chiar și în sânul bisericii se încinge o luptă mocnită împotriva limbei slavone. Deși tradiția e încă puternică și conservatismul clerical îi pune piedeci necurmate, graiul strămoșesc câștigă redută după redută și sfârșește prin a câștiga o victorie definitivă și în lăcașul de închinare. Relațiile literare dintre cele trei provincii

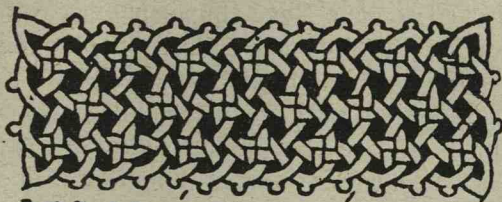
Literatura
religioasă

locuite de Români devin din ce în ce mai strânse, apar ediții speciale de cărți destinate pentru Românii de peste hotare, iar ucenicii autorilor bisericești trec dintr'o provincie în alta, ca să continue opera maștrilor lor. Mateiu Basarab și Vasile Lupu simt nevoia sufletească să scape pe Românii din Ardeal de propaganda calvină, pe care o înfierează Udriște Năsturel în prefața Cazaniei din 1642 și împotriva căreia luptă cu deosebire Mitropolitul Varlaam. Astfel se stabilește, prin biserică, o unitate culturală, pregătitoare a unității naționale, a tuturor Românilor, pe care o exprimă mitropolitul Teodosie clar în prefața Liturghiei dela 1680 în cuvintele: „Între Rumâni ce zisem, cuprindem și pe Moldoveni, că tot dintr'o fântână cură“. Românismul se accentuiază de acuma chiar și în titlul cărților. Astfel Cazania lui Varlaam și Pravila lui Vasile Lupu se numesc „Carte românească de învățătură“, iar cea dintâi cuprinde un „cuvânt împreună cătră toată seminția românească“.

Străduin-
tele lui
Mateiu Ba-
sarab. Pe-
tru Movilă

Ajungând pe tronul Țării Românești, Mateiu Vodă urmează tradiția înaintașilor săi din neamul Basarabilor. Din tipografia sa din Câmpulung și, mai în urmă, din Govora, el voește să trimeată cărți bisericești „Bulgarilor, Sârbilor, Ungrovlahilor, Moldovenilor și alții“, care aveau aceeași lege și „același vestit dialect slovenesc ca limbă“. Dar centrul ortodoxismului în haină slavonă începuse să se mute spre est, în Rusia, din ce în ce mai puternică. Soarta a voit ca din sânul Românilor să se nască cel mai mare apostol cultural al împărăției moscovite. Cel ce aveà să devină la vârsta de treizeci și șapte de ani vestitul mitropolit al Chieului, acel erudit ca nimeni altul în întreg sud-estul european, cel ce a înființat vestitele școli rusești și a răspândit în întreg răsăritul creștin cărți bisericești, erà un fiu de Domn moldovean. Petru Movilă (născ. în 1596, mort în 1646), zguduit în suflet de sângeroasele lupte ce se dădeau între membrii familiei sale pentru tronul Moldovei, schimbă hlamida de purpur, ce i-o ținea în perspectivă ambițioasă sa maică, cu haina modestă de monah. Elev al școalelor din Polonia, ca și alți fii de boieri moldoveni, el porni renașterea ortodoxiei introducând în ea umanismul occidental, care aveà la bază studiul limbei latine și respectul profund pentru cercetarea științifică. Astfel Petru Movilă devine precursorul lui Petru cel Mare. Învățatul rus Venelin zice despre el: „E întrebarea, care dintre cei doi bărbați cu numele Petru este reformatorul îndrășneț al imperiului rusesc și căruia prin urmare i se cuvine titlul istoric de „mare“, Petru I, împăratul Rusiei, sau Petru Movilă?“ Deși toată activitatea lui se desfășurà în limbă slavă

și însuși se identifică cu interesele națiunii rutene, totuși el mențină legăturile cu țările române. De la el primii Mateiu Basarab buchile, clișeele ilustrațiilor și pe maestrii tipografi, care reeditau cărți slavo-

Ⓐ ЛЕΞΙΚОНЪ СЛАВЕНО

БЛАШЕБСКИН · ННМЕТЪЗКОВАПІЕ ·

А:	ГЛА	ДЕЖАЛЕ ·
А:	ЛАПЪМЪ	ДЕДОПЪШИ ПРЕДЪШИ ·
А:	АТІАШИ ·	
А:	ГЛА	ДЕЖАЛЕ ·
А:	МІЕ	ЛЪЛЪ ·
А:	КАКЪ	АРЪФЪ ·
А:	ФЛЪ	МЪЗНРЕ ·
А:	ФОА	МЕТЕ ·
А:	МІЕ	АТІЕ
		ФОАМЕ

Pagina întâia a LEXICONULUI slavo-român a lui MARDARIE COZIANUL
(După Gr. Crețu, *Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-român*)

nești apărute în Ucraina — introducând forme de limbă ruse în locul celor bulgare din textele publicate în sec. XVI — sau imprimau traduceri românești după ele. E adevărat că tipăriturile pentru slujba bisericească (Liturghierul, Molitvelnicul, etc.) apărute în tipografiile din Muntenia erau slavonești (în număr de nouăsprezece), dar pe

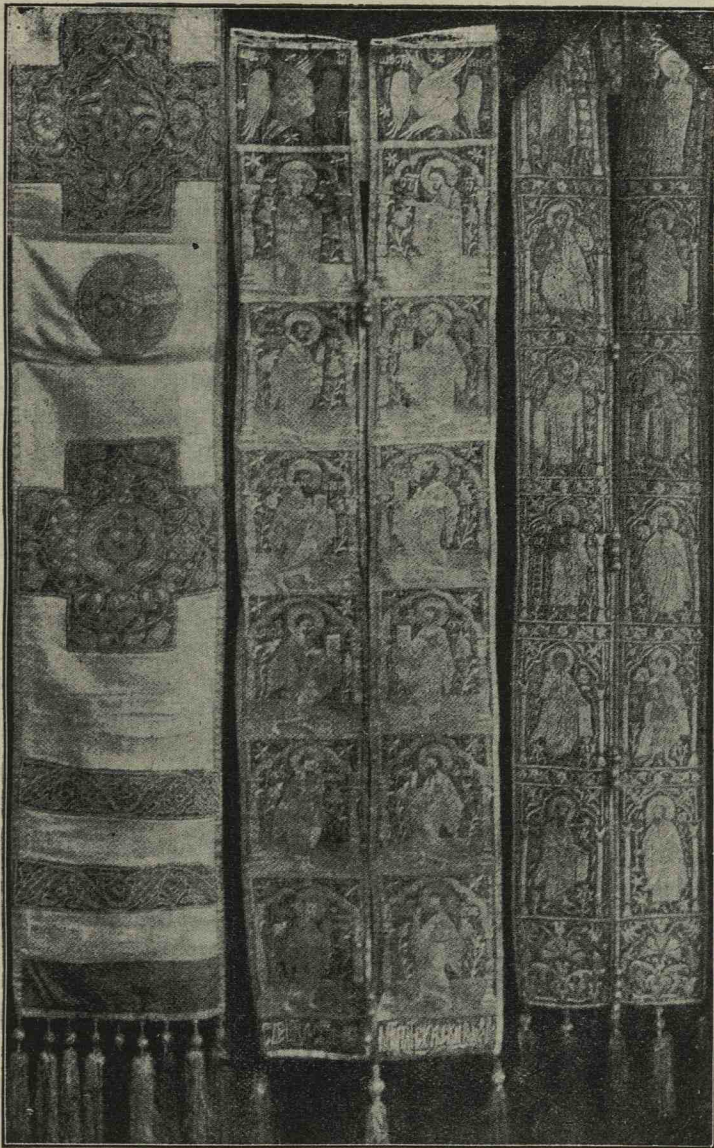
lângă Pravilă, încep să se introducă timid și scrieri bisericești pentru folosința preotului, tipărite în românește. Începutul se face cu Cazanile, iar pe la sfârșitul domniei lui Mateiu Basarab (între 1650 și 1652), apar trei cărți româno-slave (Înmormântarea preoților, Botezarea și Miruirea, și Sfințirea bisericilor), în care tipicul e arătat pe românește. Chiar din cea dintâiu carte ieșită de sub teascurile govorene Mateiu Basarab tipări o ediție anume pentru Transilvania, unde trăiau Români, pe care el se simțea dator să-i ocrotească.

Udriște
Năsturel

În fruntea acestei mișcări literare importante de la curtea lui Mateiu Basarab stătea învățatul cumnat al Domnului, Udriște Năsturel din Fierestți, care îndemnă pe cărturarii vremii să traducă în românește și supravegheă însuși tipărirea cărților slavone, iscăbind prefețele unora din ele. Un călător strein vorbește despre bogata sa bibliotecă și despre profesorul strein pe care-l ținea pentru educația fiilor săi. El însuși eră un profund cunoscător al limbei paleoslave, din care limbă traduse în românește o *Evangelhie învățătoare*, o *Viață a Sfintei Caterine* și romanul lui *Varlaam și Ioasaf*, despre care va mai fi vorba. Udriște Năsturel corespundă în latinește cu trimisul papei. Precum singur mărturisește, el petrecuse în tinerețe multe nopți învățând această limbă, din care traduse în slavonește cartea *Imitația lui Isus Hristos* (1647), această „sfântă cărticică de aur, pe care n'o lăsă decât rare-ori din mână“. În prefața acestei scrieri, dedicată Mitropolitului Varlaam al Moldovei, el spune că limba latină este în mod evident înrudită cu cea română. Precum observă d-l P. P. Panaitescu, aceasta e una din cele dintâi declarații asupra originii limbei noastre făcută de un literat român chiar înainte de cronicari.

Sinodul
ecumenic
din Iași.
Vasile Lupu

Gelos de înflorirea culturală de la curtea rivalului său din Țara Românească, Vasile Lupu (1634—1653) întemeiază la Iași vestita școală de la Trei-Jerarhi, cu o tipografie, în care apar, pe lângă „Pravilă“, cele *Șapte taine* (1644), în traducerea Logofătului *Eustratie*. Atât școala, care eră o sucursală a colegiului din Chiev și care eră condusă de fostul rector al acestuia, Sofronie Poceațchi, cât și tipografia, care aveă meșteri ruteni, se putură întemeia numai în urma ajutorului dat de Petru Movilă. Tot el fu cel ce înduplecă pe patriarhul din Constantinopole să convoace la Iași un sinod ecumenic spre a osândi catehismul fals și îmbibat de învățături reformate al lui Chiril Lucaris. De fapt la acest sinod, care a durat zece luni și la care luară parte reprezentanții bisericii ortodoxe ai tuturor țărilor vecine, se dădea lupta surdă între „curentul grecesc“

Omofoare ale MITROPOLITULUI VARLAAM, păstrate la mănăstirea Secu
(După Stelian Petrescu, *op. cit.*)

și „curentul nou“, reprezentat în biserica ortodoxă de Petru Movilă, ai cărui trimiși aduseră sinodului proiectul lui de „Confesiune ortodoxă“.

Mitropolitul
Varlaam

În străduințele sale Vasile Lupu e ajutat de Mitropolitul (1632—1653) Varlaam, care are, în Moldova, cam același rol ca Udriște Năsturel în principatul vecin. Între cei doi conducători ai vieții culturale existau chiar strânse raporturi de prietenie. Opera principală a lui Varlaam, apărută în 1643 sub titlul sugestiv de *Carte românească de învățătură*, e Cazania „adunată din toți tâlcovnicii Evangheliei, dascăli bisericei noastre“. În opoziție cu Cazania lui Coresi, tâlcuirile textului evanghelic nu se pierd în subtilități teologice, ci se dau ascultătorilor predici în care se povestesc viețile sfinților. Astfel importanța literară a acestei scrieri e deosebită, iar limba lui Varlaam, fiu de țăran din regiunile Putnei, este viguroasă, deși are un colorit dialectal pronunțat. Răspândirea cea mare a acestei cărți, mai ales în Ardeal, unde și astăzi se găsesc o mulțime de exemplare, arată cât de mult corespunde ea trebuințelor sufletești ale credincioșilor. Tot din grija părintească pentru sufletele fraților din Transilvania, amenințați de primejdia calvinismului, scrise Varlaam și tipări în 1647 un *Răspuns la Catehismul calvinesc* din 1640, pe care i-l semnalase Udriște Năsturel. Aceeași limbă neaoșă românească, aceleași imagini vii, care țin locul une-ori subtilităților teologice, le întâlnim și în această scriere de polemică, împotriva căreia calvinii replicară la Alba-Iulia, în 1656, cu un răspuns destul de grosolan, intitulat *Scut catechizmușului*. Activitatea lui Varlaam (mort după 18 August 1657) fu continuată de urmașul acestuia, Dosofteiu, a cărui operă e atât de importantă, încât vom reveni asupra ei.

Biblia dela
București.
Episcopul
Damaschin

Pe timpul lui Șerban Cantacuzino limba română pătrunde tot mai adânc în biserică. Subt privegherea Mitropolitului Teodosie, se publică cu cheltuiala Domnului și se împart în toată țara, în dar, *Liturghia* (1680), *Evanghelia* (1682) și *Apostolul* (1682). La 1688 apare, „cu îndemnarea dumnealui Constantin Brâncoveanu, marele logofăt“ (și Domnul de mai târziu) într'o splendidă ediție, la București, *Biblia* întreagă, tradusă cu multă osteneală din grecește de boierii din jurul Domnului (care întrebunțează, probabil, traducerea anterioară, începută de N. Milescu), dându-se astfel pentru întâia oară neamului românesc întreaga Scriptură sfântă tipărită în graiul strămoșesc. Cu toate acestea, sub domnia lui Șerban Vodă și în tot cursul lungii domnii a lui Brâncoveanu, căruia îi plăcea să treacă de protectorul ortodoxismului, vechea tradiție a limbei slavone se

menținū încă in biserică. Patriarhul Atanasie spune despre Brâncoveanu în prefața Liturghierului greco-arab, tipărit la Snagov în 1701, că acest Domn a făcut „școli grecești, slavonești și românești și tipografie pentru toate aceste limbi“. Însuși Mitropolitul Teodosie

УЪ КЪТРЪ СОЛОНѢНИ КЪТЪТРИ
 мисѣ алуи павса денѣмъ .

К А' П', А'.

АВРАМЪ ШИ СЛАВАНЪ, ШИ
 ПИМОДЕЮ ВЕСѢРНІИ СО
 ЛОНѢНИЛОВА ПТРЪ ДМНЕ
 ЗЪ ПЪРИИТЕЛЕ, ШИ ДОМ
 НЪЛЪ ГЕ ХС, ДАРЪ ВОАСО
 ШИ ПАУЕ ДЕЛА ДМНЪЗЪ
 ПЪРИИТЕЛЕ МОСТРЪ ШИ
 ДМНЪЛЪ ГЕ ХС. МУА
 ЧЪМІИ АУИ ДМНЪЗЪ ПЪ
 РЪРЪ ПЪТРЪ ТЪ ПЪТРЪ ВО, ПОМЕНІРЕ ДЕВОИ ФЪ
 КЪИДО ЛА РЪУНАЕ МОАСТРЕ. НЕ РЪСТАТЬ ПОМЕ
 НИДО ПРЕ ВОИ, ДЕЛУКРЪЛЪ КРЕДИЦІИ, ШИ СЪСТЕ
 НѢЛА ДРАГОСТІИ ШИ ПЪГДАУИЦА ПЪДЕЖДІИ ДОИ
 НЪЛВИ МОСТРЪ ГЕ ХС, ПЪМАИИТЪ ДМНЪЗЪ АУИ ШИ
 А ПЪРИИТЕЛВИ МОСТРЪ. ШИИДО ФРАЦИ ИВИЦИ,

Pagină din BIBLIA DELA BUCUREȘTI (1688)

(După I. Bianu și N. Hodos, *op. cit.*)

apare ca păstrător al acestei tradiții, declarând în introducerea Liturghiei din 1680, că dă în românește numai tipicul, pentru ca preoții necunoscători de slavonește sau de grecește să poată ști slujba, „iară liturghia toată a o prepune pre limba noastră și a o mută, nice am vrut, nice am cutezat“. De asemenea Antim Ivireanul,

care a contribuit atât de mult la promovarea literaturii bisericești, nu are nici o publicație curat românească de ritual. Cel care prin activitatea sa neobosită a făcut pasul din urmă pentru izbânda desăvârșită a limbei românești în biserică, traducând, pe lângă multe alte scrieri bisericești, și toate cărțile de ritual (Molitelnicul, Ceaslovul, Octoihul, Triodul, etc.), a fost urmașul lui Antim în scaunul episcopesc din Râmnic (1708), *Damaschin* († 1725), care mai înainte purtă modestul titlu de „dascăl“.

Epoca lui
Brâncoveanu.
Influența
italiană

Prin influența covârșitoare a Stolnicului Cantacuzino, care studiasse la Padova, a început să se exercite, la curtea lui Constantin Brâncoveanu, încunjurat de secretari italieni, o influență apuseană destul de pronunțată, care însă se stinse odată cu tragica lui moarte. În mănăstirile clădite sau restaurate de evlaviosul Domn și în splendidele lui palate își face intrarea, fără să înnăbușe însă vechea tradiție arhitectonică, stilul baroc venețian. Decorul luxos și une-ori indiscret, adus de arhitecții italieni, se unește cu gustul oriental, ceva cam greoiu, al Principelui deprins cu confortul turcesc. Bogățiile lui fabuloase îi permit să-și satisfacă toate capriciile de amator. Câteva din clădirile brâncovenești — înainte de toate mănăstirea de la Horez și palatul de la Mogoșoaia — sânt opere de înaltă valoare artistică. Secretarul lui Brâncoveanu, *Anton Maria Del Chiaro*, care ne-a lăsat o prețioasă descriere a Țării Românești, vorbește și de câțiva pictori români, care, întorși din Veneția, imitau, în icoanele lor, pictura italiană.

„Almanacele“ lui
Ion Românu

După faimoasele „Foglietti novelli“, de care eră plină Italia secolului al XVII-lea, „plecata slugă“ a lui Brâncoveanu, *Ion Românu* — omonimul copistului Rojdanitei din 1620 — alcătuia pentru Domn niște „*Almanace*“ cuprinzând o serie de profeții privitoare la evenimentele politice care urmau — după astrologi — să se întâmple în țările Europei la sfârșitul veacului al XVII-lea și în care găsim neologisme ca „conioncțion, adecă împreunare“, „dezunire“, „fine“, „politica“, „pretecst“, „prințip“ „prognostic“, „tragedie“ etc.

Vito Pilutio și Amelio Silvestro

Mai puțină influență asupra culturii românești avură, în cele două principate, misionarii catolici de origine italiană, căci ei se izbiră totdeauna de dârza împotrivire a celor ce țineau la legea strămoșască. Totuși unii dintre ei, ca acel *Vito Pilutio*, care a ajuns episcop la Bacău și ne-a lăsat și un *Katekismo Kristinesco*, scris într'o românească destul de problematică și tipărit la Roma în 1675, găseau vreme să discute cu cronicarii noștri (*Miron Costân*)

asemănările dintre Italieni și Români. De la starețul minorit Amelio Silvestro din Foggia avem un manuscris voluminos cu traduceri în românește și cu un vocabular de aproape o mie de cuvinte românești, cu traducere italiană, compus în 1719.

De pe la mijlocul secolului al XVII-lea, scrierile distractive nu mai sânt traduse exclusiv din limba slavonă, ci tot mai des întâlnim tălmăcirile din limba „proastă grecească“ (neo-greacă). De asemenea Logofătul Eustratie spune că a „scos“ pravilele „din limba cea mai subțire și mai ascuțită“, și tot din grecește e tradusă și Biblia din 1688.

Influența grecească

Grecii se întâlnesc de vreme în Țările române. Întemeindu-se (la anul 1359) mitropolia Ungro-Vlahiei, domnitorul Alexandru cere patriarhului din Constantinopol să-i trimeată un arhieriu. Cel dintâiu arhipăstor al acestei mitropolii e un Grec (Iacint Critopol). Greci au fost și cei doi urmași ai acestuia. Mai târziu vedem pe Domnii munteni învâțând fețe bisericești din răsărit la curtea lor, unde întâlnim Greci învățați ca Nifon și Gavriil, biograful său. Dar Grecii au venit mai ales după cucerirea Constantinopolului de Turci, adesea nechemați. Un pamflet bizantin („Coborîrea lui Macarie în iad“, din anul 1415) ne spune că emigranții greci, trecând Dunărea, își agoniseau averi frumoase în slujba Domnilor munteni. Încă din secolul al XVI-lea îi vedem câștigând tot mai mult teren, și puterea lor crește în măsura în care ei se întăresc și în Constantinopolul plin de intrigi și prielnic pentru ele. De timpuriu ei încep a avea o influență mare asupra Domnilor români. Mihnea, fiul unei Grecoaiice, eră mai mult Grec decât Român. Subt Radu Mihnea, fiul acestuia, întâlnim la curtea Dōmnului român pe învățatul Grec Mateiu al Mirelor și pe Ieroteu, mitropolitul de Monembasia, și-l vedem și pe Chiril Lucaris trecând prin Țările române. Pe vremea aceasta încep să se închine mănăstirile noastre la muntele Atos, mai ales subt Radu Vodă Grecitul. Când ajunseră Mateiu Basarab și Vasile Lupu pe tronurile române, ei erau considerați de Greci ca protectorii grecismului, mai ales cel din urmă, care în casă vorbea grecește și care dădă poruncă să se primească în toate mănăstirile mai mari călugări greci, care să-i învețe pe fiii boierilor literatură și știință greacă. Călugărul rus Arsenie Suhanov călătorind prin Țara Românească, ne povestește că pe vremea lui Mateiu Basarab aveau loc, la masa arhiepiscopului Ștefan, savante discuții teologice, la care luau parte „didascalii“ greci Blassios, Meletios Syrigos și Paisie Ligarides. Școala de la

Sf. Sava din București și, mai ales, Academia întemeiată de Vasile Lupu la Trei-Ierarhi sânt numite de istoricii literari ai Grecilor „vetre de lumină“ și aici întâlnim ca profesori pe învățații greci Paisie Ligarides, pe Nicolae Kerameus și pe Ieremia Cacavela. Subt Duca Vodă se ridică cea dintâiu tipografie pentru cărțile grecești din orient, și instalarea ei fu supravegheată de însuși patriarhul Ierusalimului Dosofteiu „pe care-l putem privi ca pe cel dintâiu statornicitor al renașterii grecești în principate“ (Iorga). Subt Constantin Cantemir, care nu eră un om învățat, în biserica curții, când Domnul eră de față, se cântă dintr'o strană românește și din alta grecește, iar el luă de învățător pentru beizadeaua Dimitrie pe vestitul Cacavela. Grecilor le merse bine și în Muntenia subt Șerban Cantacuzino, care se consideră înrudit cu împărații bizantini, și subt urmașul acestuia, subt bogatul Constantin Brâncoveanu, care făcù o tipografie pentru toate limbile orientale și eră darnic față de învățații timpului. Între anii 1680 și 1720, față de cele treizeci și cinci de cărți românești ieșite de subt teascurile muntene, avem treizeci și opt de cărți grecești, una greco-română și două greco-arabe. La noi lucrează un Hrisant și un Dosofteiu Notară, răspândind cultura timpului, care acuma în orient eră cea grecească.

Școala cea mare din Constantinopol

Dar cultura grecească însași, pe care o răspândea „școala cea mare“ a patriarhiei din Constantinopol, sufereă în vremea aceasta o puternică influență apuseană. Greci din insulele de subt stăpânire venețiană introduseră în această școală studiul limbei latine. Această influență italiană, exercitată cu deosebire de elevi ai universității din Padova, avù însă ca rezultat întărirea elenismului și a ortodoxiei. În această școală își făcură educația fiii unor boieri români și odată cu ei și domnitorii de mai târziu Constantin Duca, Dimitrie Cantemir și Alexandru Mavrocordat. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea șeful acestei mișcări, care tindeă la emanciparea creștinilor ortodocși, cu deosebire a Grecilor, de subt jugul turcesc, eră Dosofteiu, patriarhul din Ierusalim, care petrecù câtva timp și în țările române. Prietenul și confidentul acestuia, trimis de Dosofteiu în Rusia, unde fu, în curs de aproape patruzeci de ani, exponentul acestor idei, a fost un Român, moldoveanul Nicolae Milescu.

Scolile polone

Cea mai puternică influență apuseană ne-a venit însă din Polonia, unde pe vremile acestea pătrunsese, ca o toamnă târzie, renașterea din Italia. Mulți din boierii moldoveni petreceau ani întregi în țara învecinată, fie că se simțeau mai bine în mediul cultural al

oraşelor polone, fie că erau nevoiţi să se băjenească din țara lor. Contactul acesta duse la căsătorii româno-polone, la legături de afaceri și la prietenii între boierimea română și aristocrații poloni. Unii boieri încep să se iscălească cu litere latine; Luca Stroici scrie cu astfel de litere rugăciunea Tatăl nostru; până și slovele chirilice devin, sub influența celor latine, mai subțiri și mai elegante; Ieremie Vodă pomeneste de Cicero în scrisorile sale. Influența polono-latină se accentuiază mai ales din momentul când unii boieri începură să-și trimeată fiii la învățătură în școlile Poloniei. Episcopul Bandini pomeneste pe un boier mare de la curtea lui Vasile Lupu, care studiasse șase ani la iezuiții din Polonia. Acești tineri au fost cei ce au adus vechea noastră literatură la cea mai mare înflorire. Activitatea călugărilor catolici, care aveau în statele vecine rădăcini vechi, începū să se mute și în principate. Petru Șchiopul aduse iezuiți din Polonia anume ca să întemeieze școli latinești. Asemenea școli, din care ieșeau diecii cancelariilor domnești, erau, în sec. al XVII-lea, la Iași (unde se bucurau de sprijinul material al unor boieri și unde învăța latinește și fiul lui Vasile Lupu), la Cotnar (de unde se trimiteau bursieri în Italia) și la Galați (unde franciscanul Ressi, se laudă — exagerând de sigur — că toată boierimea Moldovei învățase carte latinească la dânsul).

Cultura umanistă se răspândeă din ce în ce mai mult și printre Români din Ardeal, care începeau să frecventeze în număr tot mai mare școalele și colegiile Sașilor luterani și mai ales ale Ungurilor catolici și reformați. În Caransebeș ființă chiar o școală maghiarogermană-română; o școală reformată română se deschise și în Făgăraș. Mulți dintre elevii acestor școli, atrași la legea streină, își pierdură limba părintească. Bisericii catolice i-a dat Ardealul românesc în sec. XVI pe marele învățat Nicolae Olahus, apoi, în sec. XVII, pe Gavril Ivul și Gheorghe Buitul, amândoi din Caransebeș, dintre care cel din urmă a tradus în românește *Catehismul* lui Canisiu, tipărindu-l în 1636. Unul din acești Români trecuți la catholicism, egumenul franciscan „Iohannes Kájon Valachus de Kis-Kajon“ (1629—1687), ne-a păstrat, între multele sale scrieri latinești și ungurești, și melodia a două jocuri populare românești și a frumosului cântec bătrânesc a Voevodesei Lupul.

Intensivă eră mai ales propaganda calvină. Năzuințele de a răspândi cultura printre Români ardeleni din partea unor bărbați luminați, precum eră superintendentul calvin Ștefan Geley sau

In Ardeal
Propa-
ganda cal-
vină

Gheorghe Rákoczy, care „cu mult chelciug“ trimitea tineri „în țări străine, să învețe cu de-adinsul cuvântul lui Dumnezeu din scriptura iidovească“, nu urmăreau numai proselitismul religios, ci și maghiarizarea Românilor. În slujba acestei propagande fu pus și tiparul. Popa Dobre, tipograful, fu adus la Alba-Iulia, unde de subt teascurile rakoczy-ene apărură, în 1639, acea curioasă carte, care cuprinde, alături de *Gromovnic și Trepetic*, un *Paraclis al Precestei*, mai multe molitve românești, *Șapte Taine*, o *Păscălie* și un *Sinaxar* slavon. În 1640 popa Dobre tipărește, cu cheltuiala lui G. Csulay, *Catehismul calvinesc*, care provocă răspunsul Mitropolitului Varlaam.

Noul Testament de Bălgrad

Aducând cu sine slove dăruite de Mateiu Basarab, trecu peste puțină vreme Carpații Silvestru, „smeritul“ („taha“) tipograf al acestuia, punându-se în serviciul episcopului român din Ardeal. Ce mulțumită mai frumoasă îi puteau aduce darnicului protector Ardeleniei, decât următoarele cuvinte prin care pentru întâia oară se exprimă în Transilvania nu numai trebuința unei limbi literare românești, ci și ideea unității noastre etnice? „Aceasta încă vă rugăm să luați aminte că Rumânii nu grăesc în toate țările într'un chip, încă neci într'o țară toți într'un chip; pentr'aceaia cu nevoie poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într'un chip, alții într'alt chip: au veșmânt, au vase, au altele multe nu le numesc într'un chip. Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sânt buni carii îmblă în toate țările, așa și cuvintele, acelea sânt bune, carele le înțeleg toți. Noi drept aceaia ne-am silit, den cât am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toți; iară, să nu vor înțeleage toți, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfiat Rumânii printr'alte țări, de și-au mestecat cuvintele, de nu grăesc toți într'un chip“. Cuvintele acestea (care aduc aminte de prefața în care Luther își motivă traducerea Bibliei în nemțește) se găsesc în predoslovia, iscălită de Mitropolitul Simion Ștefan, a *Noului Testament* tipărit la Bălgrad (Alba-Iulia) în anul 1648. Traducerea se întemeiază și ea pe „întorsura de demult“, îndreptată însă, nu numai în privința limbei, ci și cu privire la text, care se colaționează, precum ni se asigură, cu textele slavone, latine și grecești, tot astfel precum *Psaltirea*, apărută cu trei ani mai târziu, se spune că eră tradusă de-adreptul din limba iidovească.

Alte scrieri bisericești

Contactul cu Ungurii face ca și alte scrieri bisericești să fie traduse din ungurește. Astfel tălmăcește Popa Ioan Zoba din Vinți, după Matkó de Kézdivásárhely, *Cărarea pe scurt spre fapte bune îndreptătoare*, tipărită în 1683; tot din ungurește e tradusă

Pâneă pruncilor (Bălgrad 1702). Majoritatea cărților sfinte din Ardeal vin însă din cele două principate, unde tipografiile încep să se înmulțească și să dea tot mai multe cărți românești. La lățirea lor contribuie în mare măsură mai târziu un Moldovean, dascălul Vasile Sturzea, ca harnic traducător al cărților de slujbă bisericească. Multele manuscrise (Ceasloave, Octoihuri, etc.) din vremea aceasta dovedesc că preoții dela sate nu mai puteau întrebuința cărțile slavone și deci eră iluzorie porunca pe care în anul 1698 o dădu patriarhul Ierusalimului Dionisie episcopului Atanasie, când îl sfinți la București, ca să se nevoiască ca slujba bisericii „să se citească pe slavonească sau elinească, iar nu românească“. Și în Biharia a fost în sec. al XVIII-lea o vie mișcare de copiere a scrierilor bisericești. Popa Pătru din Tinăud este unul din cei ce, prin copiile sale, a contribuit la răspândirea scrisului românesc în această regiune expusă maghiarizării.

Dacă facem abstracție de versurile atribuite de Mitropolitul Dosofteiu lui Ștefan cel Mare, cele mai vechi versuri culte sânt psalmii versificați ai întâilor calvini români, despre care am vorbit în capitolul precedent și despre care știm că se cântau încă prin 1640 în bisericile din Lugos și Caransebeș. Din 1639 e și copia acestora, întregită cu câteva cântări nouă, a lui Gregorius Sandor Agyagfalvinus și tot de pe atunci datează altă copie, făcută de Mihail Halici tatăl, pe când còpia, completată cu psalmi noi, a lui Ioan Viski, e scrisă la 1697.

Dacă facem abstracție și de versurile slave ale lui Udriște Năsturel din *Pravila* de la 1640, de cele italiene ale pribeagului pretendent la tron Petru Cercel și de stihurile românești ale Mitropolitului Varlaam din *Cazania* de la 1643, întâlnim, înainte de versurile Mitropolitului Dosofteiu și ale lui Miron Costân, despre care va mai fi vorba; câteva încercări interesante în Ardeal. Originea acestor încercări trebuie căutată în școlile Sașilor și Ungurilor, în care se puneă un deosebit temeiu pe studiul poeticeii și retoriceii. Elevii erau ținuți să facă exerciții în hexametri latini asupra unor subiecte date. De la o vreme asemenea versuri se făceau și în limbile vorbite de elevi. Un Sas cu mare îndemânare pentru versificație, Valentin Frank von Frankenstein, traduce în românește o poezie germană de Simon Dach și face mai târziu tot în versuri românești o imitație după Ovidiu. După o „Cantio de amore“ alcătuită, sub influența poetului ungar Valentin Balassa (care, la rândul său, a fost influențat de poezia populară românească) pe la 1660 în

Versuri

ungurește, s'a tradus acel *Kenték Rüméneszk de dragoszte Skrisz*, care începe cu următoarele versuri (pe care le transcriem cu ortografia modernă):

*In pară de foc arde inima mea prin tine
Dacă-mi aduc aminte de cuvintele tale . . .*

Această poezie, care, dimpreună cu cinci versuri în stil popular, ne-a fost transmisă în copia, din 1672, a lui Nicolae Petrovay

de Petrova, este atribuită de d-l N. Drăganu lui Mihail Halici fiul.

Acest Mihail Halici, născut în 9 Octomvrie 1643, descindea dintr'o familie română cu trecere. Tatăl său, cu același nume, „jurat“ în „senatul“ din Caransebeș, dădù fiului său o instrucție foarte îngrijită, mai întâiu în Caransebeș, apoi trimițându-l la liceul reformat din Sibiu și la liceul academic reformat din Aiud. În 1665 îl găsim pe tânărul Halici înscriindu-se la Universitatea din Nürnberg. În 1674 îl vedem la Sibiu pre-

XIV.
CARMEN PRIMO & VNI-GENITVM
Linguæ Romano - Rumanæ,

Honoribus

Fortunâ & Auspicîs Impenetrabilis Dacici Argonautæ,

Prænobilis Domini

FRANCISGI PARICII, Papensis &c.

Veteris oculisîmîque in Illuſtri Enycedinâ,

Halicialtri: natum.

K Ent generare, seründ la voj, Rumanus Apollo,
La totz, kez s'vente 'n Emperocie sedet?
De unde cunoſtinca aſteptem, ſi ſince : fericeſe
De Amſtelodam, pren cheriz ſie 'n omenie typar.
Lege derapte au dat frumoſe cſerate Geneva:
Ecz vine Franciſcus, cinete Leyda. Patru!
Prindecz mane ſorory, cu czeſti nou oſpe: nainte
Frazzi, ſfrazzi, Nymphete, jaſte curund.
Domny búny, mary Doctory, Daſkely, ſi bunele Domne,
Cu paſe ej ſtiz, cu panze ſi ſare, rugem.

Nagy Enyedini Transylv. 1. Junii, A. 1674.

Candidit ex improviſo, Amiculus Paricialter

MICHAEL HALICIVS, Nob. Romanus
Civis, de Cáránfebes.

~~~~~

Oda, dela 1674, a lui HALICI

(După N. Drăganu, *Mihail Halici*)

gătindu-se să plece la o universitate streină, după ce în timpul acesta fusese rectorul școalei reformatei din Orăștie. De aci încolo i se pierde urma. De sigur că în 1712 erà mort.

Familia Halici, înrudită prin căsătorii cu familii ungurești și îndepărtată de neam prin titlu-i nobilitar și prin legea calvină, erà aproape maghiarizată. Totuși se pare că ea nu-și uitase cu totul limba strămoșească. Tânărul Mihail, care în liceul din Sibiu scrià versuri latinești, între care se găsește și un „Carmen“ de-

Mihail
Halici

Vocabu-
lare

dicat amicului său Frank v. Frankenstein, a compus în 1674, în distihuri românești, o odă, pe care o iscălește „nobilis Romanus“ și o dedică amicului său Páriz Pápai, pe atunci student în Basel.

Bébesh Obstetrico Bebury
 Bémesh Villico
 Bede ad Hade Frater major nata
 Bézesh Impsonat ~~Bathera~~ Uxor Frater
 Bézesh Lano oculorū pp variolas
 Belos Biliosus Phlegmaticus
 Benyesh Humos cūdo
 Benyesh Humos cūdens ~~Urgangvragabund~~
 Benyeshkesh —
~~Béniesh —~~
 Bélesh. Excorio De Lurico
 Béli. Excorians De Luricant
 Bélian. Excorians De Luricatis
 Bélicor Excoriator
 Bélongy Bor albus
 Belgradul Ungursh Alba Regalis
 Belgradul Turcsh. Alba Graeca Traurum
 Belgradul Ardalysh. Alba Julia
 Běl. — Albus Belufagus Vantas
 Bènièsh Doleo
 Bènièsh. Ago ad aliquo Tracto Cūfugeso
 Bènièsh —
 Bènièsh —
 Bènièsh —
 Bènièsh —
 Beratesh. Amicus

Pagina 16 din VOCABULARUL atribuit lui HALICI

(După Columna lui Traian X 408)

Ca și acest prieten ungur, autor al unui Lexicon latin-maghiar, se pare — aceasta este cel puțin bănuiala d-lui N. Drăganu — că Mihail Halici a compus și un *Vocabular românesc-latinesc*, scris cu

litere latine și cu ortografia ungaro-săsească obicinuită în cercurile Românilor calvini, și redând limba țărănească din Banat, împestrițată însă cu multe ungurisme, precum se întâlneau în graiul cercurilor pe jumătate maghiarizate, cărora aparține și Halici. Însemnătatea acestei lucrări nu stă însă numai în bogăția materialului lexical cu colorit regional — peste 5000 de cuvinte —, ci mai ales în faptul că pentru întâia oară se pune alături, într'o lucrare lexicografică, limba română cu cea latină, din care s'a născut. În *Vocabularul*, care la sfârșitul veacului al XVII-lea, a fost compus, tot în părțile vestice ale teritoriului românesc, pentru marele geograf și polihistor italian Generalul Marsigli, li se mai adaugă limbilor română și latină, cea maghiară.

Bucoavne

Tot în Ardeal, unde există modelul școalelor de altă limbă, apare întâia carte de școală, *Bucoavna* „ce are în sine deprinderea învățturii copiilor la carte“, tipărită în Bălgrad, în anul 1699. Abia peste 50 de ani avea să se tipărească și peste munți, în Râmnic, întâia carte „pentru învățătura pruncilor“.

Cărți
populare

În câteși trele provinciile atențiunea publicului cetitor se îndreptă tot mai insistent asupra literaturii profane de imaginație, în care se accentuiază de aci înainte tot mai mult nota didactică și moralizatoare. Cărți populare și câteva scrieri istorice, care în epoca precedentă criculau în slavonește, se răspândesc acum în limba română. Astfel s'a tradus în anul 1655 din slavonește *Viața lui Nifon* de G a v r i i l, protul mănăstirii dela Atos. Această scriere hagiografică e de cea mai mare importanță istorică, căci descriind viața plină de fapte mărețe a patriarhului de Constantinopol Nifon (care a petrecut câțva timp la curtea lui Radu cel Mare, și ale cărui moaște au fost aduse în țară și așezate la Mănăstirea Dealului de celalalt mare Basarab, de Neagoe), cuprinde o mulțime de date istorice despre Basarabi.

Redacții
grecești și
apusene

Unele din redacțiile scurte ale cărților populare, traduse mai de mult din slavonește, încep să apară acum tălmăcite din nou din grecește, cu mult mai ample și mai bogate în amănunte. Astfel „Fiore di virtù“ nu se mai citește în versiunea mutilată de origine sârbească a „Albinușei“, ci această „carte de înțelepciune“ e tradusă de Ieromonahul Filothei Sfântagorețul (= de la sfântul munte) după un manuscris grecesc adus dela Muntele Atos, subt titlul care va rămâne de aci înainte consacrat, *Floarea Darurilor*. Tot astfel apare în formă nouă *Războiul Troadei*, ai cărui tra-

ducători se numesc Grigore Dascălul Buză și Pătrașcu Danovici. Interesantă e cu deosebire o versiune oltenească a acestei scrieri, care se întemeiază în ultima analiză pe faimosul roman în versuri al trubadurului normand Benoît de St. Maure (sec. XII), trecut prin Italia (în redacția lui Guido delle Colonne) în Peninsula Balcanică, de unde a pătruns la noi.

Scrierea care produceă însă încântarea publicului cetitor de la noi eră *Varlaam și Ioasaf*, „cel mai renumit și mai bun roman spiritual al evului mediu“, pe care-l traduse din slavonește însuși învățatul cumnat al lui Mateiu Basarab, Udriște Năsturel. „Generații întregi de călugări, în chiliile lor modeste, și-au întărit sufletul, la lumina opaițului, în nopți de veghe, cu lectura înălțătorului roman ascetic, și unul din aceștia, ajuns episcop de Roman, înduioșat de puterea renăscătoare a credinții, lăsă, la începutul veacului al XVII-lea, pe filele îngălbenite ale acestui manuscris, următoarele rânduri, smulse din adâncul sufletului: „O mila ta, Doamne, mare este. Minunată cartea aceasta, plină di toate (de) învățăturile svinte!“ (Cartoian). Figuri sau scene din viața celor doi eroi, pe care biserica noastră îi comemorează la 19 Noemvre, împodobesc păreții unor mănăstiri, ca cea de la Neamțu și Horezu, iar motivul traiului în singurătatea pustiei, prelucrat în versuri, a devenit una din cântările pe care călugării le mai cântă și azi.

Varlaam și
Ioasaf

Viața lui Ioasaf este viața lui Buddha, adaptată la creștinism: Crâncenul persecutor al creștinilor, împăratul Avenir al Indiei, închide într'un palat păzit pe fiul său Ioasaf, despre care cetitorii în stele prevestiseră că va primi legea pe care părintele său o prigonește. Cu toate paza, pătrunde la el pusnicul Varlaam, travestit în negustor, care-i arată „o piatră fără păreche în lume, care și celor ce sânt cu inima oarbă le poate da lumina înțelepciunii“. Fermecat de frumusețea învățăturilor desăvârșitului călugăr, Ioasaf primește botezul. Tatăl său născocoște un plan diabolic spre a-l face să-și părăsească noua credință. Încenează o desbatere între filosofii păgâni și un vrăjitor cu numele Nahor, care semănă aidoma cu Varlaam și are misiunea să apere creștinismul cu argumente atât de slabe, încât să iasă învins. Dar, luminat de Dumnezeu, Nahor se convertește însuși la creștinism. Aceeași soartă o are al doilea vrăjitor, cu numele Tevda, care încercase să amăgească pe Ioasaf cu ajutorul unei roabe frumoase. Romanul se sfârșește cu triumful deplin al credinței adevărate.

Versuri de-
spre Ioasa
stâlpnicul

Nu lipsesc nici încercările versificate. Astfel, din anul 1699 avem o traducere în versuri a cântării în care *Ioasa stâlpnicul* își ia rămas bun dela plăcerile lumești și se încrede scutului sigur al pustietății din codru. Scriitorul acestor stihuri e un Dosofteiu din Horez.

Nu vom mai cită alte scrieri, căci cele înșirate ne permit să ne facem o idee despre ceea ce alcătuiă pe timpul acesta lectura de predilecție a publicului. De altminteri, cât timp materialul bogat de manuscrise din biblioteca Academiei Române și din colecțiile câtorva particulari nu va fi studiat, cu greu ne vom putea face o idee lămurită asupra întregii literaturi profane din această epocă. Sigur e că multe din copiile din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, și chiar de mai târziu, sânt făcute după traduceri mai vechi și că unii „scriitori populari“ din sec. XIX (ca Anton Pann) tipăreau sub numele lor cărți populare traduse în epoca aceasta. Ceea ce merită însă a fi relevat, e faptul că, începând cu anul 1700, când Antim tipărește la Snagov *Floarea Darurilor*, literatura distractivă cucerește în principate și tiparul, rezervat până atunci numai cărților patronate de biserică sau de Domn (în Ardeal se făcuse începutul cu cărticica populară de la 1639). Astfel se întâmplă că la anul 1713 văzură lumina tiparului faimoasele *Pilde filosofești*, în Târgoviște, iar un an mai târziu *Alexandria*, această carte „plină de basne și scornituri“, după cum o numește Miron Costăn și Stolnicul Cantacuzino.

Istoriografia
națională

Dar înflorirea literaturii noastre vechi nu se datorește numai harnicilor traducători de scrieri bisericesti și profane, ci mai ales scrierilor originale, în care se descriă trecutul românesc, cronicilor sau letopiseșilor, scrise de-acuma în limba strămoșească și având de autori pe cei mai învățați și mai talentați scriitori ai timpului.

Cronica lui
Popa Vasile
și cronică
lui
Brancovici

Probabil după exemplul Sașilor brașoveni, care însemnau evenimente privitoare la orașul și biserica lor, a început să scrie, pe la 1633, Popa Vasile (mort la 1659), fiul protopopului Mihaiu, colaboratorul lui Coresi, *Cronica bisericii Sfântului Nicolae* din Brașov, arătând „cum s'a așezat preoția la Românii din Șcheii Brașovului și cum s'au nevoit preoții bisericii cu multă osteneală, de au purtat lucrurile legii, de nu s'au schimbat“. Această cronică, tradusă de Sașii brașoveni și în nemțește, nu e însemnată numai prin valoarea ei istorică, ci și prin faptul că este întâia cronică databilă scrisă în românește.

Varlaam și Ioasaf (Mănăstirea Horez)

(După N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*)

Și istoria altor țări stârnește interesul scriitorilor acestui timp. Astfel cunoaștem trei manuscrise ale unei traduceri făcute în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, pe cât se pare, de Gheorghe Brancovici, fratele episcopului ardelean, și cuprinzând *Cronica Sloveanilor, Iliricului, Misiei cei din sus și cei din jos*.

În Moldova
Logofătul
Eustratie

Patria istoriografiei naționale este însă Moldova. Aici se scrisese cel dintâiu corp de cronici, pe când limba literară eră cea slavonă, și tot aici au lucrat cei mai mari cronicari ai noștri. De timpuriu circulă și un „letopiseț moldovenesc“, care eră o traducere a corpului de cronici scris în limba slavonă. Acest letopiseț a fost continuat, pentru timpul de la Petru Șchiopul până pe la mijlocul veacului al XVII-lea, de un cronicar român. Sânt indicii serioase — între acestea chiar mărturia lui Miron Costân — ca să credem, cu C. Giurescu, că acest cronicar este Logofătul Eustratie, despre care știm că a mai scris sau tradus și alte cărți. Din nenorocire, letopisețul acesta, nu ni s'a păstrat.

Din mențiunile cronicarilor următori putem deduce însă că acest letopiseț moldovenesc cuprindeă o povestire destul de întinsă, deși evenimentele erau descrise fără multe amănunte. Se pare chiar că în secolul XVII circulau mai multe redacții, dintre care una mai scurtă, care ajungeă până la anul 1587, a fost întrebuințată de Grigore Ureche, iar alta, mai amplificată, ducând povestirea până la Vasile Lupu, a servit de izvor lui Simeon Dascălul.

Simeon
Dascălul
și Azarie

Despre acest cronicar știm foarte puțin. Regretatul C. Giurescu a crezut că partea lui în redactarea celei dintâi cronici mari moldovenești a fost precumpănitoare. În timpul din urmă d-l P. P. Panaitescu a izbutit să demonstreze însă că această cronică, despre care va mai fi vorba mai jos, se datorește, precum s'a crezut mai de mult, Vornicului Grigore Ureche și că Simeon Dascălul n'a fost decât un interpolator naiv și lipsit de critică al acestuia. În tendința lui de a nu lăsa neutilizat nici unul din izvoarele cunoscute de el și de a îmbogăți letopisețul cu toate știrile și datele ce-i stăteau la dispoziție, el introduse, în cronica lui Ureche, o sumă de amănunte, fie din izvoarele interne, fie „semne“ din câteva cronici streine, mai ales din scrierea Polonului Guagnin. Între aceste interpolări este și faimoasa tradiție a originii Românilor din tâlharii din temnițele Romei, aduși în Moldova de Traian pe vremea craiului unguresc Laslău, tradiție, pe care o cunoscuse de sigur și Ureche, dar o dispregiuse. Faptul că Simeon utilizează și un izvor unguresc

— el vrea să derive din ungurește și numirile orașului Suceava și a Siretului — face probabilă părerea d-lui Iorga, că el ar fi fost originar din Maramureș, despre ale cărui referințe locale pare a fi fost bine informat. Letopisetul lui Simeon, scris între anii 1654 și 1660, eră mai amplificat decât al lui Ureche, ceea ce făcù să aibă o răspândire mai mare și să ni se păstreze, deși numai în copii târzii și defectuoase. Neavând nici un manuscris care să cuprindă cronică lui Gr. Ureche, e greu a mai distinge astăzi ce aparține întâiului cronicar și ce compilatorului acestuia.

Călugărul Azarie, pomenit de Miron Costân între „băsnui-torii“ demni de disprețul nostru, nu eră, precum știm astăzi, decât un simplu copist.

Miron Costân n'apucă să ducă firul povestirii sale istorice mai departe de anul 1661, și se pare că de pe urma lui n'au rămas nici acele însemnări asupra evenimentelor contemporane, despre care se credeă până în timpul din urmă că serviseră de material istoric cronicarilor următori. Evenimentele dintre anii 1661 și 1709, când șirul povestirii îl reiă fiul său Nicolae, au fost însă însemnate de alți cronicari mărunți. Câtevâ din aceste „izvoade“ se pot reconstrui azi; despre unul din ele știm că aveà de autor pe logofătul al treilea Vasile Demian, despre altul aflăm că a fost scris din însărcinarea boierului influent Tudosie Dubău, altele două aveau de autori pe doi boieri din nemijlocita apropiere a hatmanului Alexandru Buhuș și a Domnului Mihaiu Racoviță. „Decât toată distanța care desparte pe Miron Costân, personalitatea culturală cea mai de seamă a timpului . . . de micii săi continuatori, se reflectează întreagă și în operele lor. Nici o asemănare aproape între cronică bogată, care expune faptele pe larg și caută neconținut să adâncească legăturile dintre ele, a celui dintâiu, și narațiunea sumară, mărginită adesea numai la înregistrarea schimbărilor de Domni și a câtorva evenimente mai însemnate, a celorlalți“ (C. Giurescu).

Izvoadele
boieresti

Cu Nicolae Costân intrăm într'o nouă fază a istoriografiei moldovenești. Pe lângă rolul de cronicar al țării sale, el e și cronicar oficial al Domnului său. Murind însă Nicolae Costân și „nelăsând coconi“, Nicolae Mavrocordat căută alt istoriograf, ca să alcătuiască un corp de cronici moldovenești. Acesta întrebuintează pentru răstimpul de la 1661 până la 1709 „izvoadele“ amintite, iar pentru anii 1709—1711 copiază cronică lui Nicolae Costân. Acest corp de cronici îl copiază apoi (în anul 1715) Axintie Uricariul,

Axintie
Uricariul

făcând unele interpolări și continuându-l, după însemnările lui N. Costân, după acte oficiale, pe care le și citează une-ori, și după amintiri personale, până la sfârșitul domniei a doua (1711—1716) a lui N. Mavrocordat în Moldova. Despre acest Axintie nu știm altceva decât că era un scriitor de urice al Domnului moldovean (numele său îl întâlnim în documente între anii 1707 și 1719); se pare însă că avea oarecare cultură, căci îl vedem făcând chiar citații latinești. Modelul său a fost N. Costân, pe care-l numește „acel vestit carele eră și din părinți blagorodnic și învățat . . . și dintru sine cu adevărat împodobit cu învățătură“. El scrie din însărcinarea Domnului său și n'are decât laude la adresa lui. Mai puțin meșter decât N. Costân, el nu caută să atenueze faptele nevrednice ale stăpânului său prin explicații și scuze, ci le ascunde pur și simplu, astfel că cel ce ar vrea să-și facă, din cronica aceasta, o idee despre N. Mavrocordat, și-ar face de sigur o idee greșită.

În
Muntenia

Precum am spus, în Muntenia nu există un corp de cronici slavone, ca în Moldova, ci numai lucrări mărunte, pe care nu se găsisse nimeni să le împreune într'o lucrare sistematică. De aceea, când în secolul al XVII-lea apar și în Muntenia întâii cronicari, ei nu dau opere atât de bine informate despre trecut ca Moldovenii, ci fiecare își strânge datele din izvoarele care îi stăteau la îndemână. Între acestea sânt și câteva scrieri streine, bogate în amănunte, însă tratând despre un răstimp scurt, precum e „Viața lui Nifon“, pentru domnia lui Neagoe Basarab, sau scrierile grecești ale lui Mateiu al Mirelor, care descriese în mai multe rânduri evenimentele din Muntenia dela începutul veacului al XVII-lea. Și un Român, cu numele Teodosie, un curtean al lui Mihaiu Viteazul a scris un letopiseț oficial despre marele Domn al Munteniei, pentru ale cărui fapte nu avea însă înțelegerea necesară. Această cronică seacă ne e cunoscută numai dintr'o traducere latină a unei versiuni polone.

Dar cronicile muntene se deosebesc și în altă privință de cele moldovene. Pe când în Moldova istoriografia pornește din îndemnuri altruiste și cuprinde într'o ochire evenimentele țării întregi, în Muntenia cronicile sânt în mare parte produsul luptelor crâncene ce se dădeau între partidele boierești. Aici majoritatea cronicarilor nu sânt boieri cu tragere de inimă pentru trecutul țării lor, ci logofeți boierești tocmiți ca să preamărească faptele unui partid politic sau ale unei mari familii. Partidele acestea, tot atât de puternice ca domnitorul însuși, își au cronicile lor oficiale, de concurență, ale

căror autori nu se mulțumesc să istorisească numai evenimentele istorice, ci caută să scoată în relief rolul protectorilor lor, având cuvinte de grea osândă pentru dușmanii politici. „Orice boier are“, zice Del Chiaro, „în casa lui un manuscript cu viețile Domnilor, dar adevărul e schimbat în așa fel, că fiecă boier ține la el o cronică, în care faptele Domnilor sânt zugrăvite în bine sau în rău, după cum un Domn sau altul a fost prielnic sau vrăjmaș neamului acelui boier“ (ap. Iorga). După simpatiile și antipatiile exprimate în aceste cronici, de cele mai multe ori anonime, istoricul literar e azi adesea în măsură să recunoască persoana autorului. E firesc însă ca acești cronicari cu tendință să nu ajungă să-și exprime părerile lor personale; deci cronicelor muntene le lipsește una dintre cele mai însemnate calități, ca să devină opere literare de valoare. Dintre toți cronicarii munteni, dacă exceptăm pe Stolnicul Cantacuzino, numai Radu Popescu se poate așeza, grație talentului său de povestitor, între scriitorii mari ai epocii noastre vechi.

Cea dintâiu cronică de partid e cea numită de d-l Iorga *Cronica Buzestilor*, în care se preamăresc faptele vitejilor ieșiți din sânul acestei familii oltene, într'o limbă frumoasă, care pentru vechimea ei are și un interes filologic. Cronica Buzestilor

Un boierinaș în slujba Cantacuzineștilor, logofătul *Stoica Lu-* Cronica lui Stoica Lu-
descu scrisă, probabil pe timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, o cronică favorabilă acestei puternice familii. Însemnătatea acestui letopisetz stă în împrejurarea că autorul lui e cel dintâiu care își începe narațiunea cu descălecatul Munteniei, întrebuițând pentru timpurile mai vechi fel de fel de izvoare, și făcând o compilație din fragmente de întindere și de valoare foarte diferită. Continuând apoi povestirea din amintire proprie, el îmbracă totul într'o frazeologie plină de patos.

Între boierii cei mai învățați dela sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea trebuie numărați, în Muntenia, frații *Greceanu*, Șerban și Radu, traducătorii „pedepsii întru limba elinească“ ai Bibliei lui Șerban Vodă, ai „Mărgăritarelor“ (1691), cel din urmă și al „Pravoslavnicei mărturisiri“ (1691), iar cel dintâiu și al „Evangheliei greco-române“ (1693). Pe logofătul Radu îl însărcinează Constantin Brâncoveanu cu scrierea domniei sale, așa cum o doreă el, ca un domnitor doritor de mărire și prevăzător din cale afară. D-l Iorga numește cu drept cuvânt această cronică (care începe dela 1688 și se sfârșește, în redacția cea mai completă, cu Paștile anului 1713) un fel de „monitor oficial al Brâncoveanului“. Greceanu știă de bună seamă cum să-și alcătuiască scrierea, ca să Cronica lui Radu Greceanu

placă Domnului său nu numai în laudele ce i le aducea, ci și în batjocura și disprețul cu care învăluia pe dușmanii lui. Cu toate acestea, Brâncoveanul nu se lăsă cu totul în grija cronicarului, ci revedea totul, ștergea ce nu i se părea prudent a fi scris și schimbă aprecierile cronicarului după simpatiile și antipatiile sale momentane. Astfel se explică unele aprecieri contradictorii și astfel se înțelege cum această cronică atât de amănunțită nu știe să spună nimic despre politica cu două fețe pe care a dus-o Constantin Vodă, păstrând țării sale liniște din partea Turcilor și a Nemților. Personalitatea scriitorului e redusă cu totul prin acest vecinic control din partea Domnului.

Genealogii

Nicolae Mayrocordat comandase, precum vom vedea, lui Nicolae Costân o cronică oficială și tot din porunca lui scria Axintie Uricariul. Dar Domnul era fiul unui Grec, și el ar fi vrut ca cel puțin în fața posterității să se șteargă streinismul originii lui, iar pe contimporani ar fi vrut să-i facă să creadă că neamul lui se trage din viță de Domni pământeni. De aceea el își căută un genealog — și găsi doi. Unul din ei era Marele-vistier Constantin Văcă-Marele-logofăt Nicolae Ruset, Grec de origine și coborâtor rescu, cel dintâiu scriitor din această familie; al doilea era dintr'o familie care a jucat un rol foarte important în politica moldoveană. La 1726 el predă Domnului său scrierea despre *Preaslăvita viță a prealuminatului Domn Io Nicolae Alexandru Vv., marele, bunul și preînțeleptul stăpânitor a toată Țara Românească*, în care se arată, prin citațiuni scoase din letopisețele românești și, unde ele nu ajung, din „Martialis“ și „Tahtos“, că Mavrocordat e urmaș al domnilor vechi moldoveni.

13. GRIGORIE URECHE

Despre viața lui Grigorie Ureche știm foarte puțin. Descendent dintr'o veche familie de boieri moldoveni, care e atestată de pe vremea lui Alexandru cel Bun, el era fiul lui Nestor, un cucernic ctitor de mănăstiri, care l-a crescut în frica lui Dumnezeu. Tatăl său, refugiat într'un timp în Polonia, și-a dat fiul „să învețe literatură în școlile polonești“ la marele colegiu iezuit din Lemberg. De aici i-a venit de sigur lui Grigorie îndemnul ca să scrie mai târziu istoria țării sale „ca să nu se încece anii cei trecuți . . . să nu se poată ști ce s'au lucrat, să se aseamene hiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte“.

Paginele pline de înalt patriotism din cronicile polone găseau un răsunset în inima sa încălzită de dragostea curată de țară; cu cronicarii poloni, care aparțineau aristocrației și apărau cu mare zel interesele șleahței lor, se găsi înrudit sufletește fiul de boier moldovean iar adâncă religiozitate în care a fost crescut îl făcea să guste scrierile învățaților poloni crescuți în colegiile catolice. Leto-

Aerul Mitrofanei, mama lui GR. URECHE (1608)

(După Stelian Petrescu, *op. cit.*)

pisețul moldovenesc (pe care-l cunoștea într'o redacție ce ajungea până la anul 1587), făcut de niște oameni „mai mult proști“, nu-l satisfăcea, fiind prea sărac și impersonal. De aceea hotări să-l completeze cu știri despre țara sa aflate la cronicarii poloni. Izvorul și modelul său ajunsese Ioachim Bielschi, a cărui carte, compilată din alți cronicari poloni, cuprindea cele mai multe știri despre Moldova. Pe acestea Ureche le traduce adesea din cuvânt în cuvânt, îmbogă-

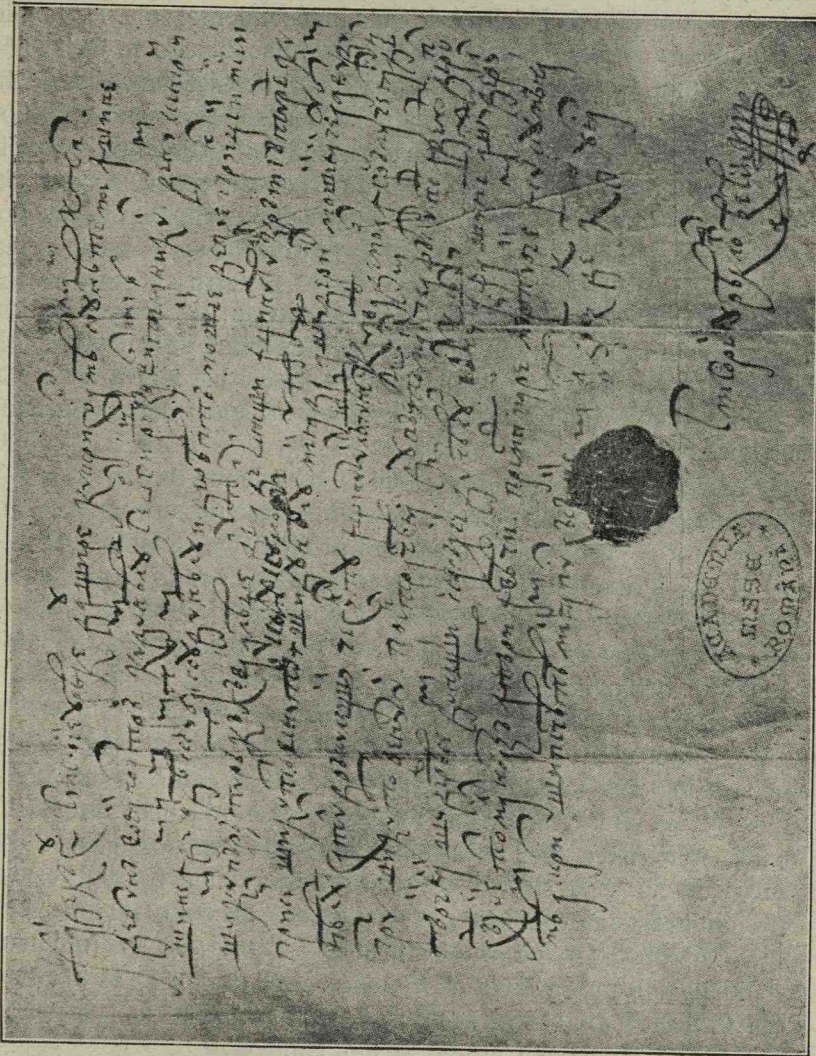
ținând astfel știrile aflate în letopisețul moldovenesc. Când cele două izvoare principale ale sale se deosebeau sau chiar se contraziceau, el preferă pe cel intern, presupunând cu dreptate că știrile transmise din bătrâni sânt mai vrednice de credință decât cele aflate la streini. De asemenea, el se depărtează de modelul său polon, de câte ori acesta cuprinde date umilitoare pentru neamul său, suprimând fără scrupule ceea ce ar putea întuneca gloria curată a vechii Moldove sau modificând ceea ce ar putea micșora figura de erou legendar a Marelui Ștefan, față de care cronicarul avea o admirație nețărmurită. Deși intenția lui era să lase „izvod pre urmă, și bune și răle să rămână ficiorilor și nepoților, să le hie ceale bune de învățătură, iar ceale răle ca să se poată feri și să se socotească, și celor bune să urmeze“, scrierea lui nu poate fi considerată ca un izvor de istorie nepărtinitoare, căci era prea străbătută de intenția de a pune față în față măreția trecutului, prezentat în colorile cele mai favorabile, cu decadența prezentului. Sentimentele de pietate față de acest trecut îl fac să omită tradiția injurioasă a originii neamului nostru din tâlhari, pe care o găsește în cronicile polone, și să prefere versiunea lui Enea Silviu (Piccolomini), care derivă pe Vlahi de la generalul roman Flaccus, versiune pe care o găsește în „letopisețul latinesc“ (probabil o „Cosmografie“ scrisă în latinește, ca aceea a lui Sebastian Münzer, în care se vorbește despre originea tuturor popoarelor, și din care cronicarul scoate știri și despre neamurile vecine).

În expunerea faptelor istorice se amestecă la el pasiunea, care-l face uneori (de altfel ca și pe cei pe care-i avea de model) să fie mai mult îngăduitor decât drept față de partizanii politici. În cronica sa se află adesea exprimate convingerile sale despre drepturile clasei boierești de a conduce destinele țării, alături și în colaborare cu domnitorul, care n'ar trebui să fie un stăpânitor absolut, ci să guverneze după „pravilă“, să fie un fel de primus inter pares, mai mult conducător decât pedepsitor, sau, precum se exprimă el, împrimutând o figură de la maestrul său polon, să fie „matcă fără ac“.

Învățând latinește, i-a bătut imediat la ochi asemănarea cu limba sa. Deși din faptul acesta el n'a știut să tragă concluzii mai însemnate, totuși a remarcat, ca un fapt istoric vrednic de amintit, că „de la Râm (= Roma) ne tragem și cu a lor cuvinte ni amestecat graiul . . .; noi zicem pâne, ei zic *panis*, noi zicem carne, ei zic *caro*, găină-gallina, muiare-mulier, femea iefoemina, al nostru-noster și altele multe din limba latinească.

Și de-am socoti de-amăruntul, toate cuvintele le-am înțelege“. Tot el e cel ce a spus mai întâiu că Românii din Ardeal, Maramureș și Tara Ungurească formează același neam cu Moldovenii și că „toți de

Manuscris autograf (singurul ce ni s'a păstrat) al lui GR. URECHE
(După I. N. Popovici, *Chronique de Gl. Ureache*)

la Râm se trag“.

În *Domniile țării Moldovii și viața lor*, care cuprinde istoria Moldovei dela descălecat până la domnia a doua a lui Aron-vodă, simțim întâiași dată la temelia unei scrieri românești bătând o inimă ro-

mânească. O iubire adâncă de neam, o durere sinceră pentru relele ce bântue țara sa și o mândrie națională pentru faptele eroice din trecut tremură în glasul povestitorului. Nota personală a scriitorului răsare une-ori spre a înviora rândurile sale, iar critica justă, și la nevoie aspră, chiar față de Domn, e dovada independenței sale. Reflexiile sale filosofice nu sânt adânci, dar ele izvorăsc dintr'o minte sănătoasă, care și-a făcut socoteala despre rostul acestei lumi, ca și din experiența unui om care a trecut cu ochii deschiși prin viață. E filosofia resemnată a omului stăpânit până'n adâncul sufletului de o religiozitate sinceră, a cărei exprimare în orice ocazie formează una din notele caracteristice ale scrierii sale: „Așa norocoște Dumnezeu pre cei mândri și falnici“, exclamă el, povestind despre înfrângerea semeților Unguri de către Ștefan cel Mare, „pentru să arate lucrurile omenești cât sânt de fragede și neadevărate; că Dumnezeu nu în mulți, ce în puțini arată putearea sa, ca nime să nu se nădăjduiască în putearea sa, ce întru Dumnezeu să-i hie nădejdea, nici fără cale războaie să nu facă, că Dumnezeu celor mândri se pune în potrivă . . .“

Un deosebit farmec dă cronicii lui Ureche limba în care e scrisă. Înaintea noastră nu mai avem o operă tradusă în întregime, care să redea într'o formă influențată de original ideii gândite de altă minte, ci o scriere originală — mai ales în partea finală, cu povestirea evenimentelor dintre anii 1587—1595, întemeiată pe tradiția orală — turnată de-adreptul în îmbrăcămintea ei de vorbe. Sintaxa e curat românească, neologismele lipsesc și terminii necesari sânt căutați în limba de toate zilele, care eră pe vremea aceea și graiul poporului, limpede, vânjos și plin de imagini. În limba noastră pătrunde acuma o comoară lexicală necunoscută scrierilor bisericești, cu cercul lor restrâns de noțiuni. Adesea ne surprinde eleganța unei întorsături de frază, vioiciunea unei locuțiuni idiomatice, iar arhaismele dau acestui graiu cumpătat un deosebit parfum de vechime. Stilul, nesubțiat de gândirea unui șir întreg de înaintași, ne apare une-ori cam greoiu; dar dacă Gr. Ureche și urmașii săi nu găseau totdeauna pentru ideile lor îmbrăcămintea suplă, croită pe corp, ei le înveșmântau în acele haine largi și groase, care le țineau de cald și din care ele se desbrobodeau întregi și nefalșificate.

Subt Movilești și, mai târziu, subt Vasile Lupu, Grigorie Ureche a ocupat funcțiuni de stat, fiind mai întâiu spătar, apoi spătar-mare și în urmă, până la a. 1646, vornic al Țării-de-jos. Pe timpul vorniciei sale a scris letopisețul. În 3 Maiu 1647 Ureche nu mai eră în viață.

14. MITROPOLITUL DOSOFTEIU

„Acest Dosofteiu mitropolitul nu erà om prost (= simplu) de felul lui; erà neam de mazil, prea învățat; multe limbi știà, ele-nește, latinește, slovinește și alte. Adânc din cărți știà, și deplin călugăr și cucernic și blând ca un miel; în țara noastră pe aceste vremi nu se aflà om ca acela“. Faima lui de om învățat și cucernic trecuse hotarele țării și când Dosofteiu cere dela mitropolitul din Moscova buchi pentru tipărirea cărților sale, acesta, trimițându-i-le îi răspunde: „că și mai departe de noi a pătruns obșteasca mărire pentru a ta urmare a lui Hristos“ și „am aflat despre strălucita ta evlavie către Domnul Dumnezeu și rāvna cea dumnezeiască și fierbinte ce ai în lucrurile credinței tale ortodoxe . . . cu mintea ta aleasă“.

Se chemà cu numele mirean Dimitrie Bărilă. Părinții lui — pe tatăl său îl chemà Leontari și erà negustor, iar pe mamă-sa Misira — par a fi fost Aromâni de origine; câteva aromânisme în limba lui Dosofteiu indică acest lucru. S'a născut pe la 1624 și a fost mai întâiu călugăr la Pobrata (pe la 1649), apoi episcop de Huși (1658) și de Roman (1659), iar la 1671 ajuns mitropolit al Moldovei. La 1673 emigrează cu Petriceicu-vodă în Polonia, unde-l întâlnim iarăși la 1686, urmând cu sfințenie moaștele Sfântului Ioan, pe care Sobiețchi le-a dus de la Suceava la Jolchiev în Polonia. Acolo, la Stryj, petrecù șapte ani, traducând din grecește, pentru trebuințele bisericii rusești, o mulțime de cărți, până la moartea sa, întâmplată în anul 1693, la 13 Decemvrie.

Munca lui a fost neobosită și prin numeroasele sale traduceri (între care pentru întâia oară se dădeà Românilor din principate Liturghia, Molitvelnicul și Octoihul) el a contribuit mai mult ca oricare alt scriitor bisericesc din secolul al XVII-lea la stabilirea definitivă a graiului strămoșesc în biserică. Prin mâinile sale au trecut multe manuscrise și cărți, pe marginea cărora el face notițe și din care își scoate material pentru marea sa operă de compilație pe care o tipări, la 1682, subt titlul *Viața și petrecerea sfinților*. Pentru întâia oară se dădeà în această carte în mod sistematic o alegere a celor mai însemnate vieți ale sfinților, scoase cu deosebire din cele douăsprezece cărți de mineie grecești. Ele sânt, pe lângă Psaltire, cea mai literară parte din toate scrierile bisericești și prin conținutul lor variat au format o lectură predilectă în acest timp.

Între alte cărți bisericești, el tipărește, la 1673, și o *Psaltire în versuri*. Ideea de a versifica psalmii nu e originală, deși

lucrarea lui Dosofteiu e cea dintâi încercare de acest soi la ortodocși. În apus, dimpotrivă, Calvin versificase câțiva psalmi, dându-le astfel forma potrivită spre a putea fi cântați în biserică, iar poetul francez Clément Marot publicase cu mai bine de un veac înainte parafrizarea psalmilor în versuri. La Români trecuți la calvinism întâlnim de-asemena traduceri după psalmi și alte cântări religioase, uneori versificate. Biserica catolică la început a luat poziție ostilă în mod hotărît contra lor, dar văzând trecerea cea mare pe care le aveau, a făcut ceea ce făcuse în atâtea alte cazuri: a dat și ea o traducere deosebită. La Poloni, catolicul Ion Kochanowski, cel mai mare poet al timpului său, a dat o versificare a psalmilor, tipărită la 1577. Polonia, care influență și pe contemporanul său Miron Costău, a avut o înrâurire puternică și asupra învățatului Mitropolit, care e mândru de originea latină a neamului românesc: „limba românească de bun neam . . . se trage, de pe sânge rudă împărătească“. De la Kochanowski, Dosofteiu adoptă aproape toate formele de versificație, lungimea versurilor, împărțirea în strofe și chiar și felul rimei. Cu toate acestea n'a rămas de sigur fără influență asupra lui nici versul popular, pe care de sigur îl cunoștea și pe care une-ori se pare că-l imită.

Versurile lui Dosofteiu nu sânt curgătoare, iar accentele nefirești ale silabelor jignesc tot atât de mult urechea noastră, pe cât ne supără banalitatea rimei, necorectă de cele mai multe ori, și pe cât îngreunează înțelesul multele umpluturi. Și în celelalte scrieri ale sale limba lui e neîngrijită, cu expresii improprii, cu construcțiuni și întorsături greoaie, adesea influențate de originalul slavon sau grecesc, cu un prea pronunțat colorit dialectal și mai ales cu multe neologisme. El împrumută fără multă alegere cuvinte din limbile originalelor sale și — ceea ce bate mai ales la ochi — are un număr cam mare de latinisme. Cu atât mai defectuos și impropriu devine felul său de exprimare în versuri. Având bunăoară să facă o rimă la cuvântul „socotință“ el nu se sfiște a plăsmui din grecescul ἀποσκοραχίζω (= resping, desavuez) un cuvânt „aposcora-chință“, pe care apoi însuși se simte dator să-l explice prin următoarea notă marginală: „Spun pentru corbul, că deaca naște pui, îi hrănește până fac fulgi, și-i părăsește unde-s albi, că să 'ndoiaște de corbiță; atunce ei țipă, că n'au hrană, până fac pană neagră; atunce de-aci se 'ncreade corbul de-i hrănește; aceeaia iaste aposcora-chință“.

MITROPOLITUL DOSOFTEIU

(După un fresco din mănăstirea Dragomirna, copiat de pictorul E. Bucevschi)

Astfel de curiozități nu trebuie să ne mire însă, căci ele erau la modă pe timpul acela și prin asemenea glose scriitorul făcea impresie de erudit; chiar și stilul nefiresc eră în gustul literaților epocii. Cât privește versurile, multe lor defecte sânt explicabile, dacă ținem seama că Dosofteiu este cel dintâiu scriitor român care ne-a dat o lucrare literară mai mare în (peste opt mii și șase sute de) versuri și că a avut să lupte cu toate greutățile începutului. Cu atât mai mult, cu cât s'a încumătat să versifice psalmii, atât de concisi ca stil și adesea atât de greu de priceput.

Dar Dosofteiu n'avea despre poezie ideile pe care le avem noi astăzi — dovadă e Cronologia versificată a Domnilor Moldovei și de aceea el credea că, având atâta erudițiune, eră chemat să scrie și versuri. Cu toate acestea nu se poate spune că ar fi fost lipsit de orice talent poetic. Unii din psalmi — mai ales cei scriși în versuri scurte — au calități incontestabile și au ajuns chiar populari. Așa e bunăoară psalmul 46, pe care și azi îl cântă colindătorii, fără să ne dăm seama, când îl auzim, că glasurile subțiri ale copiilor înalță spre cer rugăciunea cucernicului mitropolit de la sfârșitul veacului al XVII-lea. Odată chiar, admirarea sinceră pentru cântările lui David îi dădă acestui evlavios preot fiorii adevăratei inspirații și „prăvind acest psalom (132)“, a „scornit“, precum ne spune, următoarele stihuri originale:

*Cine-și face zid de pace,
Turnuri de frăție,
Duce viața fără greață
'Ntr'a sa bogăție.*

*Că-i mai bună depreună
Viața cea frățească,
Decât arma ce destramă
Oaste vitejască!*

15. SPĂTARUL MILESCU

Una din cele mai interesante figuri ale veacului al XVII-lea, reprezentând un amestec bizar între cultura orientală și ideile Renașterii, este a învățatului aventurier Nicolae Milescu.

S'a născut la moșia părintească din regiunea Vasluiului în Iunie 1636. Tatăl său, Grec din Peloponez, care prin însurătoarea sa cu o Româncă câștigase rangul de boier moldovean, îl trimise la „școala cea mare“ din Constantinopol, unde Milescu avu de profesor pe vestitul G. Blassios. Unii cred că a studiat și la Universitatea din Padova, cercetată pe vremea aceasta de mulți Greci. Fiind „prea învățat și cărturariu“, căci știa, pe lângă românește și grecește, și latinește, italienește, slavonește și turcește, el deveni, după în-

ДВА ПРКА И ЦЛЦЕН

КАОІСМА, А. ВЪЛСѠМЪ ЛЪИ
 ДЛОН, А. НЕ СІКРН ДЪВѠПРА ЛЪИ ТНІТ ЛЪ ДЕЛА
 ЁВРІИ. А РАТЖ НІТ РАЧЕСТА, ФЛАШ КАЛЕ КЪТРЪ ФУНЧІИЦА
 ЛЪИ ЧЪБАУИЦКЖ.

БЛЖІИЪ МЖЖЪ НЖЕ НЕ НДІ НА СВѢТЪ НЕ ЧЕСТ НЪСІХЪ :
 ПСАМЕ СЛОБЕННТЪИ.

БРИЧЕ ДЕ ШМЪ ЧЕНА МАРЦЕ,
 ПСАТЪ ЧЕ ЛЪРЪ ФЪРЪ ДЕЛАЧЕ.
 ШИ КЪРЪНИ НЪВЛАСТА НКЪРАРЕ,
 НИ АШЕДА НКАДЪ ДЕ ПІЕРЪ ЗАРЕ.
 ЧЕ ДОА ЛЪИ ВЛФН ТО КЪ ДМНА,
 ШИ ЛАЦА ЛЪИ ША ПЕТРАЧЕ ІОМКЪЛ :

Д

ДЕ СЪКА

toarcerea în țară „grămătic“, apoi „spătar“ și, sub G. Ghica, pe care-l urmă în Țara Românească, „mare spătar“. Influența lui Milescu crescî cu deosebire pe vremea domniei lui Ștefăniță (1659—1661), fiul lui Vasile Lupu, care fusese și el elev al „școalei celei mari“ din Constantinopol, și care, după mărturia lui Neculce, „giucă chiar cărți cu dânsul“. Trecînd cu Grigore Ghica (1660—1664) în Muntenia, i se încredință însemnatul post de agent diplomatic (capuchehaie) pe lângă Poartă.

În anii tinereții petrecuți în țară, îl vedem vizitînd mănăstirile și cercetînd, cu o curiozitate științifică neobicinuită pe vremile acelea, manuscrise și documente prin mănăstiri și strîngînd tradiții orale pentru micul său tratat *Istoria despre sfînta icoană a preasfîntei noastre stăpîne Născătoare de Dumnezeu*, scrisă în 1655 la mănăstirea Neamțu. Chestiunile teologice îl ispitesc din tinerețe și în 1661 traduce din grecește o *Carte cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre*. De un deosebit interes este următoarea frază, relevantă de d-l C. C. Giurescu: „Dumnezeu se zice pe limba grecească *teos*, iară pe limba latinească *deus*, iară rumânește se chiamă *Dumnezeu*, care nume este luat de la latinie, *în ce chip și mai jumătate de limbă rumânească luat de la Latini*“. Nu se putea ca învățătura de carte latină, ori de unde eră câștigată, să nu deschidă ochii cărturarului român asupra originii limbei sale. Lucrarea cea mai însemnată pe care Milescu a dat-o în rumânește și care este în același timp o dovadă despre activitatea sa neobosită de scriitor, este traducerea Bibliei din grecește. Se pare că această cea dintâi tălmăcire completă a Cărții sfinte, a servit de temelie Bibliei lui Șerban Vodă.

Nu se cunosc exact cauzele care au adus disgrațierea tânărului boier, ajuns atât de repede la un rang înalt și la atîta bogăție, încât îl cunoștea lumea pentru luxul ce-l făcea. După pedeapsa ce o primî — tăierea zgârciului care desparte nările nasului — se pare că Nicolae Milescu, supranumit de-acî înainte „Cârnu“, conspirase împotriva Domnului de a cărui protecție se bucurase.

Nenorocitul luă drumul pribegiei. Un timp petrecu la Berlin, la curtea marelui elector Friedrich Wilhelm. Apoi se îndreptă spre Stettin, în Pomerania. Aici întîlnî pe fostul său Domn Gheorghe Ștefan, în exil, și scrise pentru el câteva mărunțișuri păstrate în Codicele rămas de la Principele pribeag. Acesta îl trimise în 1666 la Stockholm, unde „Nicolaus Spatharius, baro ac olim generalis Walachiae“ scria în latinește cărți lămuritoare asupra ortodoxismului. În

anul următor e trimis la Paris, să solicite ajutorul lui Ludovic al XIV-lea. Invitat să ia parte la discuțiile asupra „transsubstanțiatiei“, ce pasionau pe teologii timpului, el scrisese în grecește și latinește opusculul *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens*, singura din lucrările sale, pe care Spătarul a ajuns să și-o vadă tipărită.

În 1671 Milescu trecu în Rusia, unde a stat până la moartea sa (1708). La început eră traducătorul oficial al țarului, care-l însărcină cu traducerea din grecește în slavonește a unor scrieri cu conținut foarte variat, mai ales compilații greoaie istorice și teologice, care făceau să apară în toată splendoarea ei marea erudiție a boierului român. Astfel e un *Arithmologion*, carte în care se fac prorocii din

Autograful lui NICOLAE MILESCU într'un manuscris grec
(După Constantin C. Giurescu, *Nicolae Milescu Spătarul*)

numere, un *Chresmologion*, care dă explicații oracolelor și, urmând aceleași preferințe pentru ocultism, o scriere despre *Sibile*, alta despre *Cele șapte minuni ale lumii*, apoi o *Carte a ieroglifelor* etc. Din vremea aceasta datează și un *Dicționar rusesc-latinesc-grecesc*, din nenorocire pierdut. A scris chiar și versuri în limbă slavă. Reprezentant al curentului „grec“ la curtea țarilor, el compuse în rusește un faimos pamflet, în care se străduia să dovedească superioritatea culturii și limbei grecești asupra celei latine. Totuși, către sfârșitul vieții sale, atras de curentul susținut de Petru cel Mare, își părăsi prietenii din tinerețe, devenind apărătorul culturii apusene.

În 1675 țarul Rusiei îl însărcină să plece cu o misiune în China, spre a culege informațiuni asupra acestei țări și asupra drumurilor ce duc la ea. *Descrierea călătoriei sale prin Siberia* și *Jurnalul său de călătorie*, precum și scrisorile ce le trimise țarului au o valoare

mai mare decât însași *Descrierea Chinei*, care e mai mult o prelucrare a operei jezuitului Martini, la care Spătarul a adăugat câteva capitole nouă. Ceea ce în Jurnalul său întâiul explorator român notează în cursul celor trei ani de călătorie în depărtatul orient este o dovadă vie de conștiințiozitatea sa de geograf, de interesul său pentru etnografie și în parte și de talentul său remarcabil de scriitor. El nu trece indiferent pe lângă popoare, peisagii, fauna și flora exotică și se interesează de tot ce i se povestește. Astfel despre zidul chinezesc notează cu o delicioasă naivitate: „Chinezii povestesc că după clădirea lui n'a mai rămas piatră în munte, nisip în pustii, apă în râuri și lemn în pădure“. Scrierile lui, traduse din rusește în grecește, treceau de izvor principal pentru cunoașterea Asiei, iar harta pe care a lucrat-o fu întrebuințată de geografi ulteriori. Contemporanii — între care și Leibnitz — considerau pe acest „vir polyglottus“ și „pereruditus“ drept o autoritate în chestiunile referitoare la extremul Orient. „Acest jurnal, plin de fapte și observații exacte, de note asupra monumentelor, raselor, obiceiurilor și chiar psihologiei diferitelor popoare, de descrieri de râuri, lacuri, animale etc., te răpește când îl citești. Un colorit ușor de naivitate proaspătă și de uimire, sentimentul unui călător care se simte dus și părăsit într'o lume streină și îndepărtată, fac din el un document plin de viață și îl împiedecă să devină un raport științific rece . . . Autorul nu-și ascunde starea sufletească în cursul călătoriei: el nu se sfieste să strige de admirație înaintea unui ținut frumos și să proclame cu voce înaltă mândria conștiință că este cel dintâiu care a descris și a cunoscut regiuni neștiute de geografi . . . Și între toate aceste note subiective, cea mai mișcătoare e o aducere-aminte din tinerețe. Plutind pe râul Ienissei, extasiindu-se înaintea unei așezări înfrumusețate de primăvară, exclamă: e atât de frumos, încât îți vine să crezi că ești în Moldova!“ (P. P. Pănaiteșcu).

După cum ca om politic Nicolae Milescu a fost adesea mijlocitorul dintre țar și trimiși țărilor române, tot astfel acest explorator „moldo-valah“, care este și descoperitorul satelor gotice din Crimeea, nu și-a uitat de țara sa de baștină nici când descria în limbi streine — rusește și grecește — orientul îndepărtat. Dragostea pentru neamul său și-a arătat-o și atunci când a procurat de la patriarhul Moscovei o tipografie pentru Mitropolitul Moldovei Dosofteiu.

16. MIRON COSTÂN

Miron Costân e cea mai simpatică figură a literaturii noastre vechi. Din scrierile și din viața acestui boier moldovean de viță veche se desprind și astăzi pentru noi pilde frumoase de patriotism cald, de suflet nobil și drept, de minte luminată de scânteia poeziei. Sfârșitul tragic al vieții sale îl apropie și mai mult de inimile noastre.

S'a născut în anul 1633, ca fiu al postelnicului (mai târziu hatman) Costân, care ținea în căsătorie pe o nepoată a lui Miron Barnovschi. Copilăria și-a petrecut-o în Polonia, unde se refugiase tatăl său și unde la vârsta de cinci ani ajunsese nobil polon. La Bar în Podolia îl întâlnim (1646) între elevii școlii conduse de Iesuiții italieni, alături de vlăstarele nobilimei polone, cu care aveà să întrețină legături prietenești și mai târziu, când, în posturi de răspundere, făcând o pronunțată politică filo-polonă. În această școală, în care limba latină erà studiul principal, primi tânărul Miron cunoștințe temeinice de limbă latină și polonă și acea cultură umanistă, ale cărei reminiscențe se întâlnesc adesea în scrierile sale. Ca toți coconii de boieri de pe vremea aceea, el ia parte ca „dvorean“ al regelui polon, la vârsta de optsprezece ani, la luptele date de armatele acestuia. Prin 1652 tânărul Miron se întoarce în Moldova, fiind bine primit de Vasile Lupu și bucurându-se și de protecția Domnilor următori. Adesea, în tinerețe, îl vedem în lupte, ca oștean viteaz, iar mai târziu Domnii îl întrebuințează în misiuni diplomatice. Cu ocazia diferitelor războaie, văzù Maramureșul, Ardealul și „pragurile“ podului lui Traian, iar rolul său activ la aproape toate evenimentele mai importante politice din vremile acelea au fost de cel mai mare folos pentru cel ce aveà să fie istoricul țării sale. Cunoașterea Românilor de pretutindeni a contribuit de bună seamă la ideea despre unitatea etnică a neamului nostru, pe care o găsim exprimată în scrierile sale.

La 1661 e pârcălab de Hotin, la 1665 mare-comis. Subt Duca Vodă 1665—1666) e mare-paharnic, și îndată după aceea mare-vornic de Țara-de-jos, funcțiune pe care o ținu până în 1675. În timpul acesta a cunoscut mai de aproape pe Mitropolitul Dosofteiu, celalalt mare literat al timpului; între ei trebuie să fi fost raporturi prietenești, cu urmări însemnate pentru activitatea literară a amândurora.

Miron Costân se bucură de mare trecere la curte și cuvântul lui trăgeà greu în sfatul țării. Ion Neculce ne povestește mai multe anecdote din viața lui, foarte caracteristice pentru acest boier

mândru și cinstit, care nu se sfiă să-și spună verde, cu orice ocazie, părerea sa, fie chiar și Domnului. Astfel a făcut la 1673 cu Petriceicu Vodă: „Ori să fie voia Mării Tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casele să le ieie Tătarii!“ — și s’au închinat și i-au zis: „să fii Măria Ta sănătos!“ și au ieșit afară. Și așa toți boierii și căpitaniii au purces, cela după cela, pre rând a se închinare și au ieșit afară. Iară Petriceicu Vodă au rămas numai singur, numai cu Hăbășescul hătmanul și cu casa lui, și au început a plângere și a blestemare pre Miron și pe alții“. Cele mai frumoase sânt însă cuvintele adresate Domnului în anul 1683, când acesta ținea sfat cu boierii, cum să scape de primejdia de a fi prinși de Poloni: „Ce puteare au ei să vie asupra Mării Tale? Să nu dăm locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moșilor și strămoșilor noștri!“

Dar Polonii au prins și pe Duca Vodă și pe Miron Costân. Numai prin intervenția unui prieten polon el scăpă de jaf și de robie și rămase în Polonia, până când, urcându-se pe tronul Moldovei Constantin Cantemir, se întoarse, la invitarea acestuia, în țară „foarte scăpătat; și l-au avut Cantemir Vodă în milă și cinste“.

Prietenia aceasta nu țină însă mult. În anul 1691, luna Decemvrie, se săvârși tragedia Costăneștilor. Cauzele ei nu sânt pe deplin lămurite; se pare însă că o seamă de boieri, nemulțumiți cu domnia lui Cantemir, au urzit împotriva lui o conspirație, din care făcea parte și Velicico Costân, fratele lui Miron, care pare a fi fost chiar destinat ca urmaș al lui Cantemir. Domnul prinse de veste de acest complot și-și răzbună crunt, omorînd pe Velicico. Neculce povestește cum intrigantii Cupărești, după tăierea acestuia, au îndemnat pe Domn: „Acum, de vreme ce ai omorît pe Velicico, trimite de prinde și pe frate-său, Miron logofătul, de-l omoară, ori vinovat, ori nevinovat, să nu scape, c’apoi încă a hi mai rău și de tine și de noi! — Deci Cantemir Vodă nu și-au socotit viața lui, că eră trecut cu bătrânețele, om de șaptezeci de ani . . . , ce s’au potrivit neprietinilor și nu și-au cruțat sufletul“. „Însă Miron logofătul“, spune alt cronicar, „nefiind în Iași într’aceea dată, ci la țară, la un sat al lui, și s’au fost tâmplat de i-au murit giupâneasa, ce vrând să o astruce, iată au sosit și la dânsul, dela Cantemir Vodă, armașul al doilea, Racoviță, cu un steag de lefegii, ca să-l ducă la Iași. Ce el se rugase ca să aibă păsuială până și-a îngropă giupâneasa, și să purceagă; și fiind așa, iată de sârg au sosit și Macri vătavul cu a doua poruncă, cum în ce loc îl va află, acolo să-i taie capul. Și după

poruncă așa într'acela ceas i-a tăiat capul. Și l-au astrucat împreună cu giupâneasa lui“.

În ordine cronologică, întâia lucrare a lui Miron Costân este *Letopisețul Țării Moldovei, de la Aron-Vodă*, scris între anii 1675 și 1677. În această cronică se continuă, până la 1661, istoria Moldovei „de unde au părăsit a scriere răposatul Ureche Vornicul“, căruia singur „de această țară i-au fost milă, să nu rămâie întru întunecul neștiinței“. Același cald patriotism și aceeași preocupare „să nu se treacă cumva cu uitarea“ trecutul țării, o are el, ca și precursorul său „care au făcut *de dragostea țării* letopisețul său“. Și tot ca acela, el își caută informația la cronicarii poloni. Dar spre deosebire de Gr. Ureche, Miron Costân păstrează independența față de izvoarele sale, pe care nu le traduce, ci le utilizează, scoțând din ele faptul istoric desbrăcat de amănuntele împovărătoare și de umpluturi retorice, care împiedecă adevărul să apară fără înfrumusețare și fără părtinire. „Peste tot se simte grija și mintea activă a autorului; nu avem a face cu o compilație, ci cu o compoziție, cu o operă de originalitate adânc personală“, în care stăpânește „o înaltă concepție morală despre datoria de judecător imparțial al istoricului“ (P. P. Panaitescu). Predoslovია lui Miron Costân este o dovadă frumoasă despre concepția înaltă ce o avea el despre istoriografie.

La început se ține mai mult de izvoarele scrise și de tradiția orală culeasă de la bătrâni; cu cât ne apropiem însă de sfârșit, povestirea sa devine mai vioaie și mai bogată în amănunte. Urmând exemplul celor mai buni din cronicarii poloni, el adoptă forma de memorii pentru evenimentele la care a luat însuși parte activă: „Așa și nouă, iubite cetitorule, ne este mai lesne a scriere de aceste vremi, în care mai toate le-am prilejit singuri“.

Pe când pe Ureche îl interesase numai soarta restrânsă a țării sale moldovenești și pe când el își începuse letopisețul cu descălcarea lui Dragoș, Miron Costân „urzise“ de la început planul scrierii sale cu mult mai grandios. Asemănarea limbei române cu cea latină, pomenită mai mult ca o curiozitate de Vornicul Grigore, îl impresionă cu mult mai adânc pe Logofătul Miron, care în școalele latinești de la Bar fusese crescut în admirația nețărmurită pentru tot ce eră latin. Cartea „*Origines et occasus Transsylvanorum*“ de Laurențiu Toppeltin, un Sas din Mediaș, apărută la Lyon, în 1667, a fost o revelație pentru el; urmele trecutului îndepărtat văzute în

MIRON COSTĂN

(După S. Fl. Marian, *Portretul lui Miron Costin*)

ruinele podului de la Turnu-Severin și unitatea neamului remarcată în cursul călătoriilor sale, făcură ca în mintea lui să se închege planul de a începe istoria Românilor de acolo de unde ea de fapt ia ființă, de la întâiul descălecat, al lui Traian.

Dar realizarea unui asemenea gând cerea mult timp și liniște. „Ce sosiră asupra noastră acele vremi de acmă“, spune el cetitorului, „de nu stăm de scrisori, ce de grijă și suspinuri. Și la acest feliu de scrisoare gând slobod și fără valuri trebuiaște, iară noi prăvim cumplite vremi și cumpănă mare pământului nostru și nouă“. Numai iubirea sa mare de țară și dorul de a o ști prețuită în afară, unde dușmanii o ocărau, îl făcură ca, înainte chiar de a da în vileag în românește această cronică, s'o prelucreze, ca un fel de scriere de propagandă, în limba polonă și s'o trimeată amicului său Alexandru Matazynski, ca s'o aducă la cunoștința Regelui polon, tocmai în vremea când eră mare nevoie ca Ion Sobiețchi să aibă informații cât mai avantajoase despre Români. *Cronica Țării Moldovei și a Munteniei*, scrisă, probabil, în 1677 (în tot cazul după 1676, dar înainte de 1683), începe cu Dacii, care erau, după părerea lui Miron Costân, Tătari, rude ale Ardelenilor; continuă cu războaiele Romanilor, vorbește de invaziunile Tătarilor „întorși“, și ajunge la descălecatul lui Dragoș. Urmează apoi o parte descriptivă: despre numele Moldova, Muntenia, Basarabia, despre titlul Domnilor, despre religie, ținuturi și orașe. Ca mostre de limbă, a cărei „temeiu este până astăzi din limba latinească stricată“, deși „cuprinde și împrumuturi din limba slovenească și puține din limba ungurească și turcească“, se dau 87 de substantive, adjective și verbe (între ele găsim etimologii juste ca *supercilia* — sprâncene, *manduco* — mănânc, *perambulo* — primblu, alături de apropieri etimologice greșite ca *postulo* — poftesc, *precor* — priesc și ital. *bacia* — buză). Ceea ce formează în această scriere contribuția nouă și prețioasă pentru istoriografia noastră, sânt cele două convingeri pe care le exprimă clar: 1. Că sântem coloni romani, precum o dovedește istoria și limba, și 2. Că toți Românii sântem aceiași: Moldoveni, Maramureșeni, Ardeleni, chiar și Cuțovlahi, „o colonie romană de aceeași limbă cu noi și mult mai apropiată de limba italiană decât de vorba noastră“ (ap. Iorga).

La dorința lui Sobiețchi, care avea interese în Moldova, Miron Costân își prefăcù opera în versuri polone, numind-o „Descrierea Țării moldovenesti și muntenesti“, și o dedică regelui polon (1684). În ea desvoltă mai pe larg unele din ideile sale vechi și amintindu-și

cele văzute în călătoriile sale, spune că limba cea mai frumoasă și mai apropiată de cea italiană este cea din Maramureș și din Făgăraș, unde sânt atâți Români, ca și când nici odată n'ar fi emigrat în Moldova și Muntenia. Acest poem, scris în felul poemelor istorice foarte mult gustate în Polonia, în versuri de 13 silabe, e considerat de unii istorici literari ca una din cele mai importante scrieri ale literaturii polone din veacul XVIII.

Pe la sfârșitul vieții sale, între anii 1686 și 1691, M. Costân a ajuns în sfârșit să-și realizeze și gândul care l-a preocupat din tinerețe, să scrie *Cartea pentru descălecatul dintâu al țării Moldovei și neamului moldovenesc*. De data asta n'o mai face într'o limbă streină, ci în frumosul graiu moldovenesc, pe care știă să-l mlădie cu atâta măiestrie. Cu ocaziunea aceasta el se ridică cu violență împotriva „basnelor“ lui Simeon Dascălul și, precum credea el, și ale lui Misail Călugărul. În contra aserțiunii că Moldovenii ar fi hoți aduși de Traian din temnițele Romei pe vremea regelui ungar Ladislau, el aduce o mulțime de argumente scoase cu migală din scriitori latini și poloni, pe altele le găsește în argumentația sa logică, și triumfă cu argumentul atât de delicios prin naivitatea sa: „De unde s'ar află din temnițe cu sute de mii de mii de oameni? Apoi și femeii atâtea tâlhărițe unde eră?“ Dar ceea ce ne atinge mai ales astăzi, e revolta sa sinceră față de injuria care se aducea neamului, precum și aceste cuvinte caracteristice pentru sfințenia ce o avea el pentru arta istoriografiei: „De aceste basne să dea ei seamă și de această ocară. Nici este șagă a scrie ocară vecinică unui neam. Că scrisoarea este un lucru vecinic; când ocărăsc într'o zi pe cineva, este greu a răbdă, dar în veci? *Eu voi da seama de ale mele câte scriu!*“

Miron Costân n'a scris numai versuri polone, ci, întrebuițând aceeași versificație, și versuri românești. Astfel sânt „Stihurile de descălecatul țării Moldovei“ din fruntea Letopisețului și versurile asupra originii italice a Românilor de la sfârșitul Psaltirei în versuri a Mitropolitului Dosofteiu. Subt titlul „Viața lumii“ și având drept motto versetul biblic „Deșertarea deșertărilor și toate sânt deșarte!“ el a mai alcătuit 128 de versuri, în care a încercat să arăte „cum iaste de lunecoasă și puțină viața noastră și supusă pururea primejdiiilor și priminealelor“. Ca și stihurile lui Dosofteiu, versurile lui M. Costân sânt banale și greoaie; ele n'au izvorit dintr'un talent înăscut, ci, precum însuși mărturisește — și par'că auzim cuvintele ce le va rosti peste un veac și jumătate G. Lazăr — „mai mult să se

vadă că poate și în limba noastră a fi acest fealiu de scrisoare ce se cheamă stihuri“.

Poezia nu avem s'o căutăm la Miron Costân în stihuri, ci în proza sa plină de avânt, în povestirea trecutului țării sale, pe care o iubea cu atât foc, de care eră atât de mândru și despre care vorbește atât de frumos. „Ar fi putut“, zice d-l Iorga, „în 1691, să nu-i îngăduiască timpul de rugăciune slujitorii lui Cantemir, căci asupra bătrânețelor sale el își mântuise sufletul, ridicând cătră Dumnezeu rugăciunea acestei fapte bune față de neamul său!“.

17. STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO

Pe timpul când începea și în Țara Românească să se înjghebe istoriografia națională, s'a scris un început de cronică, care n'a străbătut în public, dar care, prin ideile ce se exprimă în ea, și nu mai puțin prin personalitatea autorului ei, constituie una dintre cele mai valoroase opere literare ale acestui timp. E vorba de *Istoria Țării Rumânești* de Stolnicul Constantin Cantacuzino.

Stolnicul Cantacuzino eră cel mai învățat boier al țării sale. Studiasse la Adrianopol și Constantinopol, unde preamărea în versuri elinești originea strălucită a neamului său; călătorise prin Europa, petrecând prin Viena, Veneția și Varșovia, și făcuse studii înalte la vestita universitate italiană din Padova, unde a stat mai mulți ani. Cărnul său de studii, păstrat până astăzi, dovedește cât interes aveă pentru studii și pentru cărți de învățătură. Streinii care au trecut prin Țara Românească au cuvinte de mare laudă pentru învățătura lui: „din copilăria sa a fost dat cu totul învățaturii; la limba elinească eră un mare filosof . . . ; la Roma a învățat limba latinească . . . Viața și vremea sa o petreceă pururea cu dascălii, cu spudeii și cu bărbații procopsiți“, atestă un document contemporan, iar agentul svedez Hyltjen zice: „Sânt aici câțiva boieri cuminți și cărturari, care au văzut lumea . . . , mai ales un unchiu după mamă al Domnului, comitele Cantacuzino, un bătrân cinstit, care prin studii și călătorii în streinătate a căpătat o mare experiență și o mare ghibăcie“ (ap. Iorga). „Atât de bine știă limba greacă și subtilitățile teologice ale bisericii ortodoxe, încât Stolnicului i se adresau, ca în ultima instanță, traducătorii cărților bisericești, pentru a cere explicarea unor cuvinte grecești neobicinuite sau pasagii obscure, sau pentru a primi deslegarea unor chestiuni dogmatice delicate“ (D. Russo). Legăturile lui cu fruntașii culturii grecești au fost din

cele mai strânse și unii din aceștia scriu și publică cărți sub îndemnul învățatului stolnic. Radu Greceanu mărturisește că pentru trădăcerile făcute împreună cu fratele său Șerban, l-a avut ca „ajutoriu și îndreptătoriu mai grelelor cuvinte și noime pe Dumnealui Costandin Cantacuzino“.

Generalul Luigi di Marsigli, învățatul polihistor bolognez, voind să scrie marea sa operă despre Dunăre, se adresează lui Cantacuzino cerându-i date istorice și geografice despre Țara Românească și Români, dorind să afle mai ales argumentele doveditoare ale descendenței neîntrerupte a poporului român din cel roman. Învățatul boier avea de mult gândul să scrie o istorie a țării sale și în acest scop consultase documentele păstrate pe la mănăstiri și pe la particu-

The image shows a handwritten autograph in Cyrillic script. The text is written in a cursive style and appears to be a signature or an official document. There are several lines of text, with some parts crossed out or written over. The script is dense and characteristic of 17th-century Eastern European handwriting.

Autograf al lui MIRON COSTĂN pe un document din 1688

(După Bianu și Cartoian, *Pagini*)

lari, descifrând inscripțiile și ascultând „spunerile și povestile“ ce au rămas „din om în om“ și „cântecele care vestesc de vitejii . . . care după la lăutari și după la alții cântători auzim“, pentru ca să completeze datele prea sumare și tulburi ale cronicelor pământene și știrile „prea scurte“ ale istoricilor streini, dintre care pe unii îi bănuia a fi „voitori de rău“. Încă de pe la 1670 își procurase și o copie după cronică a Moldovei scrisă de Vornicul Ureche. Astfel nu i-a fost greu să facă două liste de Domni, ai Munteniei și ai Moldovei, și să dea în 1697, răspunsurile cerute de Marsigli. Tot el compuse și-o descriere „cât se poate de exactă“ a Țării Românești, care a servit în Italia la alcătuirea unor opere geografice despre țara noastră.

Lucrarea sa principală este *Istoria Țării Rumânești*.

Prin familiarizarea sa cu cultura apusului, și influențat de contemporanul său Miron Costân, Stolnicul Cantacuzino a ajuns să fie nemulțumit de lucrările antecesorilor, care începeau istoria Țării Românești de la descălecat, și cu teoriile jignitoare ale lui Simion Dascălul despre originile noastre. El spune că istoria Românilor începe cu venirea lui Traian, că Muntenii, Moldovenii, Ardelenii și Cușovlahii sânt de aceeași origine, și părerea sa și-o exprimă plin de mândrie astfel: „Valahi, cum le zic ei, iar noi: Români, sânt adevărați Romani în credință și în bărbăție . . . Însă Român nu înțeleg numai ceștia de aici, ci și din Ardeal, care încă și mai neaoși sânt, și Moldovenii și toți câți într'altă parte se află“. El a văzut uneori chiar mai clar decât Miron Costân, fiind cel dintâiu care și-a exprimat părerea că Dacii n'au pierit în urma războaielor romane și că noi am continuat totdeauna să rămânem în Dacia. Mai digresiv însă decât Costân, el se pierde adesea în amănunte, care îi dau ocazia să-și arăte neobicinuita-i erudițiune, dar care fac lucrarea lui să nu apară atât de încheșată și turnată într'o formă atât de măiastră ca a cronicarului moldovean. El nici nu ajunge cu povestirea sa decât până la invazia Hunilor în regiunile locuite de Români. De asemenea nu mai ajunge să scrie nici biografiile unor familii boierești, pentru care adunase date și pe care le anunță în „Istoria Țării Rumânești“.

Dar nu numai felul culturii sale și rezultatele științifice la care a ajuns îl fac pe stolnicul Cantacuzino să samene cu Miron Costân, ci și sfârșitul său tragic.

Născut pe la mijlocul sec. XVII dintr'un tată descendent al împăraților bizantini și dintr'o mamă din neamul Basarabilor — Domnița Elena, fiica lui Radu Șerban — el avu să sufere din tinerețe prigoniri din partea lui Grigore Ghica, care-l întemnițase și pusese slujitorii să-l bată la tălpi. Abia când pe tronul țării se urcă fratele său Șerban, încep zilele senine ale vieții sale. Fără să ceară vreo funcțiune boierească însemnată, el rămâne, sub acesta, boierul cel mai respectat în divan. După Șerban, urmă pe tron nepotul său de soră, Constantin Brâncoveanu, care-l stimă ca pe un părinte. „De multe ori“, scrie Radu Greceanu, „și noi am auzit pe Constantin Vodă zicând că: eu tată n'am pomenit, de-vreme-ce am rămas mic de tată, fără cât pre dumnealui, tata Constantin, l-am cunoscut părinte în locul tătâne-mieu“. Stolnicul Constantin rămase deci sub domnia nepotu-său sfetnicul cel mai ascultat al acestui. E caracteristică pentru superioritatea lui față de Domn următoarea anecdotă,

Stolnicul CONSTANTIN CANTACUZINO
(După un fresco din Mănăstirea Horez)

citată de d-l Iorga după un act contemporan: După plecarea generalului Heissler din Drăgănești, Vodă trimise un călăraș la Constantin, la Brăila, cu știrea că Heissler a fost la dânsul. Și Constantin întreabă îndată pe călăraș, dacă Domnul l-a prins. Răspunzând însă călărașul că nu, a scuipat în ochii trimisului zicând: „Vezi ce prost e Vodă, când nu sânt eu acolo“.

După tăierea Brâncoveanului și a fiilor săi, urmă pe tron Ștefan, fiul Stolnicului. Dar peste doi ani, Nicolae Mavrocordat izbutind să câștigă tronul Munteniei, Cantacuzineștii trebuiră să se refugieze la Constantinopol. Acolo fură aruncați în temniță, averile lor fură vândute la mezat, iar „în noaptea de șase spre șapte Iunie 1716, Ștefan Cantacuzino și tatăl său au fost gățuiți în închisoarea bostangi-bașei și trupurile lor zvârlite în mare“.

*offeruandisi^{mo} et obligat^{is}
servitore
Constantino Cantacuzino.*

Iscălitura STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO la sfârșitul unei scrisori italienești

(După N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine II*)

18. NICOLAE COSTÂN

După moartea Brâncoveanului și a ultimului Cantacuzino în Muntenia, și în luptă cu Cantemireștii și Racovițenii în Moldova, apare, deschizând epoca Fanarioților, primul Domn strein, Nicolae Mavrocordat, care, între anii 1709 și 1730, a domnit de câte două ori în Moldova și în Muntenia. El eră fiul dragomanului Alexandru Mavrocordat, căruia îi plăcea să se numească *Exaporit*. Tatăl și fiul erau oameni cu înaltă cultură bizantină, amândoi scriitori, mai ales Alexandru, autor al unor tratate de medicină, filosofie și istorie. Nicolae Mavrocordat se urcă pe tronul Moldovei cu cele mai bune intenții. Deși s'a arătat răzbunător față de dușmanii lui politici, el eră om integru și doritor de cultură: biblioteca lui vastă, pe care Sulzer o evaluă — exagerat, de sigur — la 600.000 de volume (și care cuprindea, între alte rarități, o biblie coptă din secolul al

III-lea) e cea mai bună dovadă despre aceasta. A fost deci firesc ca „cel mai preocupat dintre Domnii români ca să lase viitorimii despre cârmuirea lui amintirea pe care el o voiă“ să-și caute un cronicar oficial. Prin vasta sa erudițiune, prin dovezile de scriitor ce le dăduse până atunci, prin aplecările sale spre studii istorice și, în sfârșit, prin numele ce-l purtă, persoana indicată a deveni cronicarul oficial al curții eră Nicolae Costân (născ. pe la 1660), al doilea fiu al lui Miron și al logofetesii Iliana. Ca și tatăl său, el făcuse studii în Polonia, dar spre deosebire de acesta, influența școalelor iezuite din regatul vecin n'a fost singura ce s'a exercitat asupra acestui bărbat de o vastă erudiție, care întrebuiță pentru opera sa și izvoare grecești, latino-ungurești și occidentale. După nenorocirea căzută asupra familiei sale în anul 1691, el luă drumul pribegiei, dimpreună cu frații săi. Subt Duca-vodă, pe a cărui fiică o luase în căsătorie, fu ridicat la rangul de hatman și ajunse mai târziu mare-hatman și mare-vornic, iar subt Nicolae Mavrocordat, care ținea foarte mult la el, acest om „împodobit cu învățătură“ primea însărcinări diplomatice „pentru limba latinească“, și „știind limba leșască“, ajunse mare-logofăt și odată fu și locțiitor de Domn (caimacam).

Înainte încă de a primi însărcinarea oficială din partea Domnitorului, Nicolae Costân pare a fi fost preocupat de gândul de a continua opera neterminată de tatăl său, nemulțumit cu cele scrise în continuare de alții: „Iar a pomeni de nește letopisețe pe urmă — adecă după Miron Costân — scrise de o samă de boieri de țară, nu socotesc altă, fără cât ocară li se face la vecii viitorii de i-aș pomeni, că și la istorii a le scrie deplin și pe larg trebuie și învățătura și știința altor țări, care aceia nu o au avut“. Dar nici cu letopisețul lui Ureche și nici chiar cu cel scris de tatăl său, Nicolae Costân nu eră mulțumit, căci nici aceștia nu scriseseră destul de „pre larg“. De aceea el se apucă (pe la începutul anului 1711) să prefacă și cronicile lor și să scrie și o istorie a Moldovii, așa cum credea el că trebuie scrisă, o operă în care să-și poată arăta toată erudițiunea. Ureche începuse de la descălecatul lui Dragoș, Miron Costân de la descălecatul dintâiu, al lui Traian, Nicolae începe — având în privința aceasta modele pe unii cronicari poloni — „de după potop“. Insași „predoslovia“ pusă în fruntea cronicii sale e caracteristică pentru întregul său fel de a scrie. „Letopisețele nu sânt să le citească numai omul, să știe ce-au fost în vremile trecute, ce mai mult să hie de învățătură ce este bine și ce este rău“, așa se exprimă,

pe scurt și frumos, înaintașii săi. Nicolae Costân însă, cu felul său prolix și complicat de exprimare, nu se mulțumește cu o propoziție spre a-și arăta profesia de credință, ci el scrie: „Nime mai bine și mai pe scurt toată desfătarea istoriei n’au cuprins, iubite cetitorule, decât acela domnul voroavei râmlenești, Tîțero, carele o au numit ocârmuitoare vieței; că cu aceea voroavă a lui toată roada a tuturor bunătăților cuprinzându-o, au deșteptat viața oamenilor cătră giudecățile istorii a le ticsi. Întru aceasta părare fost-au și Tucidides, carele pre istorie o numește a fi cel mai ales și mai mare a vieții omenești vistieriu, mărturisind, zice, cumcă nici odănoară să nu fie istorie osăbită din mănule stăpânitorilor și a sfeatnicilor țărîlor, ca o înfrânare celor desfrânați, agiutorindu-se cu cetirea ei să poată isprăvi trebuințele și a se feri de tâmplările primejdioase, când se prevăd pricini ca acealea. Că nici o înțelepciune omenească alta nu-i decât luare aminte primejdiilor și lucrurilor viitoare dintru ceale trecute, ca dintr’un izvor scoasă știința; care singură istoria mai multă decât alte științe se socotește a fi“. Și urmează astfel pe câteva pagini. În locul frazei miezoase din scrierile înaintașilor săi, cu întorsăturile sintactice pline de efect ale graiului popular, Nicolae Costân introduce acuma perioda măiestrită și necurgătoare a modelelor sale umaniste, cu eleganța ei la modă, cu intercalări silite, care fac ca fraza, în loc să se adapteze ideii, să se lungească într’un stil factice, târînd după sine și dismembrând gândul, pe care îl abate pe căi lăturalnice. Și așa cum e stilul său, așa e și omul, vecinic preocupat a-și afișă cu toată ocazia cunoștințele, care toate sânt culese din cărți. La el nu întâlnim expresia credinței sale intime, reflexiuni proprii asupra lucrurilor văzute în viață, ci reproducerea a ceea ce a cetit la alții. Începând istoria românească cu Adam și continuând-o cu istoria universală veche, el își cere totuși iertare de la cetitor că a făcut-o „mai scurt de cum ar fi fost dator să scriem“. D-l Iorga — deși exagerează defectele lui Nicolae Costân, atribuindu-i și slăbiciuni de caracter pe care nu pare a le fi avut — are dreptate să scrie: „Nu se poate o deosebire mai mare decât aceea care există între tată și fiu. Miron e un poet, un pasionat, un ambițios, deschizător de cale în cultura neamului său și făuritor de teorii . . . Nicolae e un pedant . . ., un compiler prin vocație, mândru că merge pe urme streine . . . În orice împrejurări, Miron Costân ar fi fost c i n e v ă, pe când Nicolae Costân datorește totul altora: școalei care l-a format și părintelui, pe care s’a simțit dator să-l imite . . . După luptătorul cu mâna abia descleștată de pe sabie,

după poetul vizionar cu mâna pe fruntea-i largă de întrevăzător al viitorului, avem cărturarul sec, „viermele de carte“, pisarul erudit, cu călimările în brâu și volumele subțioară . . . Trecutul îl etichetă, pentru prezent n'avea nici un interes, iar viitorul nu putea să-l vadă“.

Și mai evident decât din scrierile sale istorice, felul de a scrie al lui Nicolae Costân reiese din lucrarea sa *Ceasornicul Domnilor*, pe care a scris-o între 1710 și 1712. E o scriere filosofică dintre cele ce erau foarte gustate pe timpul acela. Se adresează Domnilor și societății înalte și conține multe învățături despre felul cum are să se poarte domnitorul și cum să fie crescuți copiii. Lucrarea e de la început până la sfârșit un tratat rece, erudit, fără scânteieri artistice, și autorul ocolește consecvent orice pilde, orice digresiuni scoase din experiența sa sau relative la timpurile sale, care toate ar fi pentru noi atât de prețioase. Chiar și acolo unde ni s'ar părea

Iscălitura lui NICOLAE COSTÂN, hatman
(După V. A. Urechia, *Miron Costin I*)

că le găsim, ele sânt traduse după modelul său, Istoria lui Marc Aureliu de Spaniolul Guevara.

Dar felul acesta de a scrie, atât de depărtat de noi, eră apreciat pe vremea sa și trebuia să-i convie mai ales lui Mavrocordat, care-l însărcină, precum am spus, cu scrierea unei cronici oficiale. Când a primit însărcinarea aceasta, N. Costân ajunsese cu letopisețul Moldovei, pe cât se pare, până la domnia lui Ștefan Tomșa; de aci încolo — Domnul fiind Grec — în cronica lui nu se mai găsesc cuvinte injurioase la adresa Grecilor. Dar prin multele digresiuni ce eră obicinuit să le facă, N. Costân înaintă cu greu, iar Mavrocordat, căruia nu-i eră atâta să se scrie trecutul țării ce stăpâneă, cât mai ales să fie preamărită domnia sa, pare a fi îndemnat pe cronicar să lase deocamdată lucrarea începută și să scrie istoria Moldovei decând apare el în fruntea ei. Astfel N. Costân se apucă să scrie istoria contemporană a țării sale, începând cu anul 1709. Dar nu-i fu dat să lucreze mult la ea, căci în Septemvrie 1712

o moarte timpurie îl răpuse, lăsând neterminată și *Cartea pentru descălecatul dintâu a țării Moldovei*, cu care ajunge numai până la anul 1601, și *Cronica* sa despre Nicolae Mavrocordat, care începe cu a. 1709 și ajunge cu povestirea evenimentelor până la cămăcămia lui Mavrocordat din a. 1711.

19. RADU POPESCU

Dar N. Mavrocordat a găsit, între cronicarii Munteniei, pe unul care i-a preamărit faptele nu numai cu devotament, ci și cu talent. E R a d u P o p e s c u. Înainte de a vorbi de opera acestuia, ne vom ocupa ceva mai pe larg cu viața lui, fără de cunoașterea căreia scrisul lui nu se poate înțelege.

Cel mai însemnat cronicar muntean eră numai pe jumătate Român. Moșul său, Gheorghe Carida, eră unul dintre Grecii care încunjurau pe Leon Tomșa. El fu făcut de acesta boier al Divanului. Pe cât de puțin simpatice ne sânt azi figurile acestor venetici, pe atât de tragică a fost soarta unora dintre ei. Ridicați prin uneltiri și întrigi, înavuțiți pe căi piezișe, ei adesea își pierdeau rangul și averea tot atât de repede, precum le agoniseră, și o moarte năpraznică eră adesea răsplata unei vieți de lingușiri. Astfel fu jefuit și omorât și Carida, în anul 1655, pe vremea unei răscoale. Și mai marcante sânt clipele de strălucire și de cădere în viața fiului său, Hrizea. Dela părintele său moștenise averea și numele care îi deschidea cariera. Va fi primit însă și acea îndrumare pentru viață, care aveă de scop parvenirea, iar ca mijloace slugărnicia și lingușirea față de cei puternici, necruțarea față de cei slabi, șiretenia față de toți. Înainte de toate însă bătrânul Carida se îngrijise ca fiului său să-i întărească situația, căsătorindu-l cu o fată din aristocrația pământeană. Hrizea luase de soție pe fiica unuia dintre cei mai influenți boieri ai țării, Marele ban Gheorghe Băleanu. Faptul acesta a fost hotărîtor, căci lupta între Băleni și Cantacuzinești domină întreaga istorie a Țării Românești în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Financiar iscusit, Hrizea a ocupat sub Domnii dușmani Cantacuzineștilor funcțiunea, atât de importantă și de lucrativă, de mare vistier. Dar ajungând în anul 1679 pe tronul Munteniei Șerban Cantacuzino, începură persecuțiile. La început dușmanul său cercă să-l nimicească sărăcindu-l, apoi aruncându-l în temniță; în sfârșit „cu moarte groaznică l-au omorât“.

Dintr'un tată grec, ajuns atât de repede la strălucire, și dintr'o mamă care eră purtătoarea unui nume falnic de vechi boieri români, s'a născut Radu, pe la anul 1650.

El reprezintă deci, în scara acestui neam de origine grecească, a treia generație, amestecată de astădată cu sânge românesc. Din Radu sin Hrizea, numele lui se preface mai în urmă, când timpul a șters amintirea strălucitoare a tatălui, în numele curat românesc de Radu Popescu, după moșia familiei, Popeștii, din jud. Ilfov.

În creșterea lui Radu s'a ivit o notă nouă: copilul celui ce prin istețime s'a înălțat atât de repede, aveà să se înalțe mai ales prin cultură, prin cunoștințele pe care și le-a câștigat, având parte de o educație îngrijită. Radu știà, afară de românește și grecește, latinește, și ceea ce eră mai rar, și turcește. Astfel el a fost anume educat pentru funcțiuni înalte diplomatice. Pe acestea însă nu le prea împlini în viață. E adevărat că de câteva ori îl vedem însărcinat cu misiuni grele și onorifice, pentru care eră indicat prin cunoștințele sale de limbi, dar împrejurările politice și, probabil, și predispozițiile sale, au făcut ca Radu Popescu să nu joace un rol politic atât de important ca tatăl său, iar calitățile sale să și le pună în serviciul altei cauze, a literaturii istorice.

Documentar îl întâlnim întâiași dată la 1675, când ocupă funcțiunea de logofăt de vistierie. În urma nenorocirii familiare, văduva lui Hrizea numai cu greu scăpă de urgia lui Șerban Cantacuzino, refugiindu-se cu copiii săi în Turcia și apoi în Moldova. Abia când pe tronul Țării Românești se urcă Brâncoveanu, care eră înrudit numai după mamă cu Cantacuzineștii, Radu Popescu crede că se poate întoarce iar la București, unde-l întâlnim în anul 1689 și unde primește câteva misiuni și dregătorii, precum cea de clucer de arie (1693) și apoi cea de mare clucer (până la 1696). Dar sub acest domnitor sfătuit de Stolnicul C. Cantacuzino, cronicarul nostru nu se simțea în largul său și de aceea nu pregetă să intre într'un complot împotriva Domnului. Brâncoveanu descopere „hainlăcul“ și deși iartă, după felul său, pe trădători, păstrează o bănuială împotriva lui R. Popescu și-l ține la distanță, dându-i doar câte-o boierie care nu corespundeà nici cu vârsta, nici cu cultura sa. De aici necazul acestuia împotriva Domnului, un necaz ce creșteà cu cât domnia Brâncoveanului se lungeà. Subt urmașul lui Constantin Vodă, Popescu ajunge iarăși boier mare, mare vornic de Târgoviște, și primește importanta misiune de a pregăti conace pentru Carol XII al Svediei. Căci, deși domnitorul cel nou eră un Cantacuzino

(Ștefan, fiul stolnicului Constantin), el își surpase înaintașul; trecând de partea lui, Popescu își stâmpără mânia contra Brâncoveanului. De ura sa împotriva Cantacuzineștilor, care sărăciseră și omorâseră pe tatăl său și persecutaseră neamul mumei sale, el își aduse iarăși aminte, când, după optsprezece luni de domnie, Ștefan Vodă își pierdù tronul și viața și când acestuia îi urmă Mavrocordatul. Acesta erà un dușman aprig — nu atât personal, cât mai ales politic — al Cantacuzineștilor și de el se alipește Radu Popescu din toată inima. Deși protejat de noul Domn, deși dăruiat cu bănia mare, oportunistul Popescu își schimbă purtarea, când Mavrocordat e prins și dus în Ardeal de imperialii austrieci, și e unul dintre cei mai de căpetenie membri ai partidului „german“, așteptând și el de la Austria salvarea țării de sub Turci. Astfel numele lui figurează pe toate jalbele trimise la Viena de boierii care voiau să dea tronul lui Gheorghe Cantacuzino. Dar Viena nu se mișcă. Radu Popescu își ia deci nădejdea dela imperiali și se întoarce la Nicolae Mavrocordat, care-l și răsplătește cu dregătoria de mare vornic, sfetnicul cel mai de frunte în divan.

La 1723, în vârstă de vreo 70 de ani, și având încrederea deplină a domnitorului, Radu Popescu depuse însuși, de bunăvoie, funcțiunile sale, și se retrase la Mănăstirea de la Radu Vodă, unde primì numele de Rafail Monahul și unde murì, bătrân, în 1731.

Viața aceasta plină de neconsecvență politică abia am înțelege-o, dacă nu ne-am aduce aminte că, în epoca aceea, setea de mărire și de avuții stârneă, la boieri, ambițiuni prea mari, urmate de prigoniri adesea nemeritate din partea bănuitorilor Domni, și că pe atunci consecvența politică erà o naivitate și o utopie în ochii acestor oameni, ce nu prea puteau distinge binele neamului de interesele lor personale.

Nu tot atât de șovăitor ca în atitudinile sale politice ne apare Radu Popescu în scrieri. Aici ura sa împotriva Cantacuzineștilor apare ca un fir roșu de la începutul povestirii până la sfârșit. Căci dacă în viață el s'a dat adesea după păr și și-a mlădiat convingerile atât de des, încât nu-l mai putem urmări cu simpatiile noastre, în cronică e consecvent și-și varsă tot focul inimii împotriva dușmanilor săi, fără a cruță expresii ca „hoțul acel bătrân . . . Constantin Stolnicul“ și „spurcatul de Șerban Vodă“. Istoricul, consultând scrierea sa, va trebui să caute adevărul dincolo de aceste erupțiuni păti-mașe; cel care o citește însă numai ca pe o operă literară, o urmărește cu interes, căci temperamentul vioiu al scriitorului te farmecă,

sinceritatea tonului se propagă asupra lectorului și stilul capătă relief. Artă de a povesti nu e în definitiv decât artă de a ști să reliefezi. Iar Radu Popescu e un bun povestitor, căruia îi sânt dragi imaginile, care se oprește bucuros la partea anecdotică a istoriei, căruia îi place să facă din când în când câte o glumă ca să învieze povestirea. El nu prea alege expresiile. „Dracului dă-i fum de tămâie cât de mult, el rămâne în firea lui tot drac; așa și Golescu“, „pe Gheorghe Beizadea . . . din cal l-au făcut măgar“, „au cercat cămila să-i puie cercei la urechi, și i le-au tăiat“, „mânios ca un urs împușcat“ și alte figuri ca acestea împeștrăză stilul lui și-i dă un colorit personal. Același stil vânos, dar une-ori cam trivial, îl vom mai află mai târziu la alt istoric, la Petru Maior. Dar pe lângă temperamentul său vioiu, pe lângă darul de povestitor și plăcerea de a povesti, el

Iscălitura lui RADU POPESCU („Radu Hrizii, biv vel clucer“)
(După un document dela Academia Română)

mai are și avantajul de a fi un om cult și cetit, care e în stare să întregască în multe privințe pe Stoica Ludescu cu știri scoase din izvoare streine. În trecutul țării el vede limpede, datează începutul Românilor de la Traian, și introducând neologisme latinești în limbă, el vorbește cu convingere despre „patrie“ și despre urîta „tirănie“. Păcat numai că nota sa personală, atât de pronunțată, când își critică dușmanii, se pierde în laude une-ori prea lingușitoare la adresa protectorului său, N. Mavrocordat: „A pomeni toate bună-tățile pre deplin câte aveă Domnul, nu mă lasă obiceiul istoriei, pentru ca să nu dau bănuială de colachie, care românește se zice ciocoinicie. Drept aceea cu tăcere le trec; numai atâta zic, că toate faptele îi erau cu dreptate și nici cum nu sufereă să se facă cuivă strâmbătate, din fire fiind iubitor de dreptate, milostiv, lesne iertător și cu frica lui Dumnezeu. Care acestea toate, văzându-le însuși cu ochii, de le voiu trece cu tăcerea, pietrele vor strigă!“

20. ANTIM IVIREANUL

Del Chiaro ne spune că învățatul mitropolit Antim în copilărie căzuse în sclăvia Turcilor, care l-au adus în orașul de pe malurile Bosforului din depărtata lui patrie, din Georgia (Iviriă). Se pare, într'adevăr, că acest copil al Caucazului, care avea să devină un factor cultural de o importanță atât de covârșitoare în Țara Românească, nu avusese parte în copilărie de o instrucție sistematică, ci cariera sa și-a început-o ca simplu meșteșugar, fiind un foarte iscusit desenator, gravor și țesător de broderii. Pe când se numea încă Andreiu, Constantin Vodă Brâncoveanu auzi de faima lui și, având nevoie de un gravor pentru tipografia sa, îl aduse pe la anul 1690 din Constantinopol la București. Inteligentul și harnicul Iverian învăță în scurt timp limba țării. Prinzându-i bine și cunoștințele de limbi ce și le agonisise în orașul Sultanilor, el trecu în curând de la activitatea de tipograf la cea de traducător; amândouă îl conduseră spre cinul monahal. Primind în călugărie numele de Antim, ajunsese, pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, egumen al Snagovului, unde în jurul lui se formase un cerc literar. La 1705 fu numit episcop de Râmnic, iar după trei ani Brâncoveanu îl făcu mitropolit al țării.

Om cucernic și gospodar bun, subt arhipăstoria lui vaza bisericii fu ridicată, iar starea ei materială rânduie. Ortodox convins și dușman neîmpăcat al păgânilor, el începă să stăruie cu sfaturile sale pe lângă Domn, ca să se dea de partea Rușilor. Mișcarea aceasta rusofilă devenind prea vădită și compromițătoare, iar dușmanii personali ai mitropolitului pârîndu-l neîncetat la curte, Brâncoveanu hotărî să-l depărteze și-i ceră demisia. După o strălucită apărare, Antim izbuti însă să-l înduplece pe Domn să revină asupra hotărîrii sale și astfel el rămase mai departe în fruntea bisericii. Dar subt Nicolae Mavrocordat politica sa dușmănoasă Turcilor îi fu fatală. Bănuie că stă în legătură cu Austriecii, el fu „caterisit“ (August 1716) și trimis în exil pe muntele Sinai. Pe drum însă, Turcii ce-l întovărășeau își îndeplinesc ordinul tănuie și-l omorîră încându-l în apele Tungei. Astfel, după Miron Costău, după Constantin Brâncoveanu, după Stolnicul Cantacuzino, nefericitele lupte politice cerură, în curs de abia cincisprezece ani, a patra jertfă de sânge de la cei ce-și consacraseră viața pentru binele și luminarea țării române, care aveau să încapă de-acuma pe mâinile Fanarioșilor.

Activitatea lui Antim, depusă în serviciul culturei românești, începe la 1691 și se sfârșește la 1716, odată cu moartea sa. Nu apare în răstimpul acesta aproape nici o carte din tipografiile muntene, de

care să nu fie legat numele lui, ca tipograf sau editor, ca traducător, compilator sau autor, sau ca cel ce a îndemnat pe alții să lucreze. Pe lângă aceste tipărituri, el sau elevii lui copiază cu o frumoasă slovă caligrafică cronici și alte scrieri ce aveau să răspândească cultura în straturile largi ale populației. Aducându-și aminte de îndepărtata sa patrie, Antim trimite din țara sa adoptivă la principele Wakhthang, guvernatorul Georgiei, pe un ucenic al său, Mihail, fiul lui Ștefan, care tipări în Tiflis o Evanghelie (1709) și un Liturghier (1710) în limba georgiană, având de sigur consimțământul lui Constantin Brâncoveanu, care se putea lăuda că, prin dărnicia sa, a dat cărți bisericești tipărite nu numai Românilor și Grecilor, ci și Arabilor și Georgienilor.

Dar însemnătatea lui Antim în literatura noastră stă mai ales în

ქ: პრეკუმ ჩეი სტრეინი დორესკ: მოზია სეშაზე:

კინდ სინტინტრალტე ცარე: დენუპტესეშა ზე:

ქ: ში კახეი ჩეს პრე მარე: ბატუნ დე ფუროუნა:

ში როაგა პრე დუმნეზეუ: დე ლინიშტე ბუ ნა:

ქ: აშა ში ტიპოგრაფი: დო კერციე სფერშირე:

ლაულდა ნენჩტათა: დაუ: ში მულცემი რე:

Versuri românești tipărite cu caractere georgiane de MIHAIL ȘTEFANOVICI
(1710)

(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

predicile — „didahiile“ — sale. El e întâiul care, înțelegând importanța amvonului, nu se sfiște să spună verde că „citaniile și tâlcurile, . . . sânt mai bune decât citania sfintei Evanghelii“. Predicile sale sânt în cea mai mare parte traduse sau compilate din operele marilor predicatori ortodocși; mai ales îi servește de model vestitul predicator al comunității grecești din Veneția, Ilie Miniat. Dar, dacă aceste predici nu pot ridică, în cele mai multe cazuri, pretenția de originalitate, ele dovedesc, prin alegerea lor, cât de adânc înțelegea Antim importanța educativă a povețelor rostite în atmosfera solemnă a lăcașului dumnezeesc. Numai arare-ori îl vedem urmând drumul celor mai mulți dintre predicatorii vechi ai bisericii (Origen, Vasile cel mare, etc.), care aveau o deosebită predilecție pentru polemici de natură teologică, pentru tălmăciri măiestrite și abstracte de

amănunte, pentru aflarea cu orice preț a simbolului în cuvintele Mântuitorului, chiar când acestea sânt clare ca izvorul de munte. În schimb el caută acele predici, care tratează un subiect actual, care biciuesc un rău primejdios pentru societatea românească, voind să abată pe ascultătorii săi dela năravurile rele ce-i stăpânesc. Astfel, el găsește, privind în jurul său, că e o greșală caracteristică neamului românesc nesupunerea și lipsa de respect față de autorități, și încearcă să le combată; el vede conservatismul primejdios ce se opune progresului, și citează pilda cu viermele din rădăcina hreanului, căruia „de-i va zice cineva să iasă de acolo, să meargă la alte rădăcini mai bune și mai dulci, el zice că mai dulce decât hreanul nu este, că acolo s'au născut și întru aceea s'au pomenit“; se ridică, bine înțeles, împotriva lipsei de religiozitate sinceră a celor ce găsesc mijloace să facă compromisuri chiar cu legile bisericii, având câte „doi duhovnici, unul la țară și altul la oraș: la cel de la țară, ca la un om prost, spune păcatele cele ce socotește el că sânt mai mari, iară la cel de la oraș spune păcatele ce socotește că sânt mai mici, negușitorind și meșteșugind taina ispovedaniei“; cu vorbe aspre dojenește fudulia, ridicându-se mai ales împotriva femeilor vanitoase, căroră le aduce pilda Sarei, soția lui Avram, care nu se sfiă să-și primească oaspeții frământând pâne: „Oare să fie acum vreuna așa? Ba, căci ia scoate mâna Sarei! O văd plină de cocă. Scoate și mâna unei muieri de acum! O văd plină de inele și scule. Caut și văd fața Sarei, plină de pielm. Văd și fața unei muieri de acum, plină de fleacuri drăcești.“ E multă demnitate în aceste predici, în care protestează cu energie și cu vorbe puternice împotriva vițiilor și prostiei. Atuncea când condamnă viața stricată, lipsa de religiozitate, profanarea celor sfinte, vorbele lui devin lovături, iar când apără sfințenia preotului, el găsește accente energice ca acestea: „Și nime să nu socotească din voi și să zică în inima lui: Dar ce treabă are Vlădica cu noi, nu-și caută vlădicia lui, ci se amestecă într'ale noastre? De n'ați știut până acum și de n'au fost nimeni să vă învețe, iată că acum veți ști că a m t r e a b ă cu toți oamenii câți sânt în Țara Românească, dela mic până la mare și până la un copil de țâță — afară de păgâni și din ceia ce nu sânt de o lege cu noi. Că în seama mea v'au dat stăpânul Hristos, să vă pasc sufletele voastre și dela mine va să ceară pre toți, iar nu dela alții, până când vă voi fi păstor“.

Tot din domeniul oratoriei face parte și strălucita pledoarie ce o ținù el în fața Domnului, care voia să-i ceară demisia. Dacă în

Portretul lui Wakhtang IV din întâia Evanghelie georgiană, tipărită 1709
la Tiflis de MIHAIL ȘTEFANOVICI
(După I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*)

„Didahii“ el a avut modële celebre, apărarea sa personală e originală. Și ea se caracterizează, ca și predicele sale, printr'un raționament limpede, prin citarea de argumente sigure, prin tonul sincer care cucerește inima, prin energia expresiei și prin mândria omului conștient de dreptatea și de calitățile sale superioare. „Eu, aici în țară, n'am venit de voia mea, nici de vreo sărăcie sau lipsă, nici mănăstirea Sneagovului nu am luat-o cu de-a sila“. De asemenea el nu râvneă nici la mitropolie: „Eram odihnit cu atâta și-mi ajungeau necazurile ce petreceam . . . Mitropolia n'am luat-o cu sila nici cu mite, nici cu rugăciuni“. Dacă însă, prin voia lui Dumnezeu, a ajuns odată în fruntea bisericii, atunci nu se cade să fie obidit, căci „Dumnezeu nu glumește“ și „răul a face este lesne, iar a se desface este cu nevoie“.

Știm că și atunci când Mavrocordat îl depuse din scaunul mitropolitan, Antim ceru voie să-și justifice purtarea sa înaintea Domnului. Dar Mavrocordat nu eră Brâncoveanu, și nefericitului mitropolit nu i se dădu ocazia să-și apere dreptul.

Iscălitura lui *ANTIM, Mitropolitul Ungro-Vlahiei

21. ION NECULCE

Cele mai strălucite pagini literare în tot cursul literaturii noastre vechi le-a scris Ion Neculce.

După mamă, Ecaterina Cantacuzino, vară bună cu Domnul Țării Românești Șerban, el se înrudeă cu cele mai vechi și influente familii din țară. Tatăl său, venit din alte părți în Moldova, eră cunoscut ca „spudeos“, adecă cărturar învățat. Fusesse grămătic și cămăraș de ocnă, în care calitate a fost omorît de Poloni la 1686. Născut pe la 1672, Ion Neculce, rămas de copil orfan, fu crescut în casa bunicei sale „Iordăchioaia visterniceasa bătrână“, cu care fugi „de răul Leșilor“, sub domnia lui Const. Cantemir, petrecând patru ani în Muntenia. Întors în Moldova, el urcă treptat

scările boieriei. E, la 1691, sub Const. Duca, postelnicel, apoi, la 1700, vâtav de aprozi sub Antioh Vodă, mai târziu (1701) vel agă. În întâia domnie a lui Mihaiu Racoviță ajunge mare sluger, iar în a doua domnie a lui Antioh Cantemir devine mare spătar. La 1707 îl vedem pe tânărul boier, împreună cu alții, caimacam domnesc în locul lui Antioh, cu care se înrudea după soție. Subt cei doi Domni următori, Racoviță și Nicolae Mavrocordat, fiind considerat ca om al Cantemireștilor, Ion Neculce e ținut de o parte, trebuind chiar într'un rând să fugă în Polonia. Venind însă — pentru 8 luni — pe scaunul Moldovei Dimitrie Cantemir, e făcut iarăși mare spătar și, bucurându-se de încrederea desăvârșită și de iubirea Domnului său, fu ridicat la rangul de hatman. Când învățatul său Domn, în urma politicei sale rusofile, trebui să pribegească în țara prietenilor săi Ruși, Neculce îl întovărăși, împreună cu puțini alții.

De aici începe pentru el un șir de zile grele. Cantemir, desamăgit și înșelat în așteptările sale, eră iritabil și necazul și-l vărsă pe cei din jurul lui. În Neculce el nu vedeă pe prietenul devotat, care-și părăsise țara și pe ai săi, ca să-l întovărășească în pribegie, ci se purtă cu el ca un Domn cu supusul său. Când Neculce voi să se întoarcă, el nu-i dădù voie. Un mare dor de țară îl chemă puternic pe Neculce din această Rusie, de la care nu se așteptă la nici un bine: „de viața mea îmi eră cum îmi eră, dară mai mult îmi eră de copiii miei, la ce vor rămâne, că numai doară soldați să fie, iară la alte boierii nu încap“.

În sfârșit, după doi ani i se dădù voie să se întoarcă în țară, unde i se confiscaseră moșiile. Asigurarea pe care i-o dădù Mavrocordat „că toate greșelile sânt iertate“ nu i se părù o chiezășie destul de puternică. Petrecù deci alți șapte ani în pribegie, de astădată în Polonia, până ce, după moartea celui ce-i hrăpise moșia, a lacomului și puternicului vornic Costachi Lupu, se hotârî să se întoarcă în țară. În 1727 îl întâlnim „biv hatman la Iași“, iar subt Grigore Ghica el e, în amândouă domniile acestuia, mare vornic de Țara-de-sus. În curând însă e din nou bănuț, închis și prigunit; după ce e liberat, i se dă, la bătrânețe, funcțiunea neînsemnată de staroste de Putna. Subt Const. Mavrocordat fu numit membru într'o comisie judecătorească în Iași, cu leafă de 50 de lei pe lună. A murit în anul 1745.

În prefața cronicei sale, Neculce iscălește „biv vel vornic“, ceea ce dovedește că a început să-și scrie istoria după ce-și pierduse

demnitatea de mare vornic, deci după anul 1732. D-l Iorga a arătat și cu alte dovezi că cronica e scrisă la bătrânețe. Faptul acesta explică tonul blând al ei. Ne mai fiind angajat în luptele zilnice, simpatiile pentru protectori și urile față de prigonitori s'au mai domolit și, în negura amintirii, figurile apar într'o lumină mai iertătoare, fără colori prea vii, supărătoare într'o descriere pe care nu o mai poți ceti cu ochiul contemporanului.

Din fire Neculce a fost un om drept. Deși a avut să sufere mult în viață — sau poate tocmai din această cauză — el e iertător față de slăbiciunile altora; vorbind chiar despre dușmanii săi, el găsește explicații pentru greșelile lor și niciodată nu ascunde calitățile lor: precum nu e un panegirist față de cei ce l-au protejat, nu e nici ponegritor al celor ce l-au tratat rău, ci e totdeauna un om drept, care nu lasă ca patima să întunece lumina judecății adevărate.

„Moldovenii“ și „țara“, iată cele două noțiuni care preocupă totdeauna pe acest bun patriot. Ele, înainte de toate, îl fac să acorde un omagiu de recunoștință chiar dușmanilor săi personali, dacă aceștia sânt buni patrioți și apără țara și poporul. Dar tot aceste sentimente pot face ca blândul Neculce să izbucnească în cuvinte pătimașe împotriva acelor dușmani, care nu erau ai săi, ci ai țării, Grecii. Împotriva lor se ridică și Nicolae Costân și autorul cronicii numite „a lui Muste“, dar nici unul dintre cronicarii și scriitorii timpului nu i-a urmărit atâta de fără de cruțare și în mod atât de consecvent ca acest patriot, revoltat în adâncul sufletului său de uneltirile streinilor ce exploatau țara. De câte ori i se dă ocazia, el îi supune unei critici aspre, întreșesute cu o satiră mușcătoare și caută mereu pe Grecii cunoscuți lui, ca să le pună în spate vina obștească a grecimei aciolate în România.

„Așa socotesc eu cu firea mea această proastă: când a vrea Dumnezeu să facă să nu fie rugină pe fier, și Turci în Țarigrad să nu fie, și lupii să nu mânânce oile în lume, atunci poate nu vor fi nici Greci în Moldova și în Țara Muntenească, nici or fi boieri, nici or putea mânca aceste două țări, cum le mănâncă . . . Focul îl stingi apa o iezești și o abați pe altă parte, vântul când bate, te dai în lături într'un adăpost și te odihnești, soarele întră în nouri, noaptea cu întunerecul trece și se face iar lumină, — iar la Greci milă sau omenie sau dreptate sau nevicleşug, nici unele de aceste, sau frica lui Dumnezeu!“

Grecul Ipsilanti câștigă o victorie asupra Nemților, dar iată cum: „Iară Hatmanul cu oastea . . . s'au întors înapoi, fiind Grec cu

piele de iepure la spate și au fugit toată noaptea și i s'au făcut ziuă la Bistrița . . . Când s'au fost tâlnit cu oastea cea nemțească, tremură de frică și vrea să fugă. Iară Turcii, văzându-l că va să fugă, au început a-l sudui și au scos săbiile asupra lui, să-l taie; iară hatmanul, dacă au văzut că fac Turcii vorbă asupra lui, s'au slobozit, de frică, asupra Nemților, și s'au tâmplat acea izbândă“.

Unul singur dintre domnitorii români e tratat deosebit de vitreg, de Neculce: acel Dumitru Cantacuzino, despre a cărui scurtă domnie încă nimeni nu a găsit cuvinte de laudă. El vorbește despre relațiile scandaloase de dragoste ale Domnului cu o doamnă de curte, Arhipoiaia, și cu fiica sa, care „eră tânără și frumoasă și plină de suliman, ca o față de rachierită“, pe când Domnul „de bătrân, dinți în gură nu aveà; dimineața îi înclieà de-i puneà în gură, iară sara îi descleia cu uncrop și-i puneà pe masă, și carne în toate posturile cu Turcii dimpreună mîncà. Oh! oh! oh!“ Din acest „oh, oh, oh!“ se vede toată indignarea scriitorului față de purtarea scandaloasă a lui Dumitru Cantacuzino, indignare cu atât mai mare, cu cât cel ce dădea prilej de scandal, nu erà un om oarecare, ci un Domn român, care prin sceptrul ce-l purtà deveneà o persoană aproape sfântă.

Dar din citațiunea aceasta se mai desprind pentru noi două note caracteristice ale scriitorului Neculce: sinceritatea sentimentului său, care une-ori izbucnește în exclamații lirice, și deosebita măiestrie cu care el știe să schițeze prin câteva trăsături figura unui om, făcând-o să trăiască înaintea ochilor noștri. Căci Neculce nu caută ca din faptele unui om să scoată figura abstractă, istorică a lui, nici nu e psihologul care să pătrundă în sufletul celor ce conduc politica unei țări și să descopere cauzele acțiunilor lor — acest fel de a scrie aparține istoricilor moderni — ci el e povestitorul de talent, care vede limpede lucrurile și persoanele și are darul să ni le evoce tot atât de clar, cum le-a văzut el. Nu prin descrieri amănunțite, ci prin câteva trăsuri caracteristice. Astfel în cronica lui Neculce nu se perindează oameni care se deosebesc unul de altul numai prin timp, prin nume sau rang, ci el crează o galerie, în care locul fiecăruia e fixat într'o ramă bine deîfnită, în care fiecare apare ca o personalitate, cu o fire deosebită și, mai mult decât atâta, cu un exterior bine precizat.

Iată pe țarul Rusiei, Petru cel Mare. Descriindu-l ca pe un om mare, înalt, gros, rotund la față, oacheș și cam smead, el nu uită

„calul râios găsește copaciul scortos“. Grecul Iordache Ruset ține pacea ce o face cu Brâncoveanul „precum țin câinii Vine-rile“. Când candidatul la domnie voește să pară că nu el se împulzește la tron, ci alții îl silesc să-l primească, Neculce zâmbește asemănându-l cu „fata ceea ce zice unui voinic: fă-te tu a mă trage și eu oi merge plângând“, iar când Rușii cred că a lua tronul turcesc nu este nici o greutate, Neculce, mai experimentat decât aceștia, dă bătrânește din cap scriind: „cum ar lua oarecine cârpa unei femei din cap, așa țineau ei că ar lua și ar bate puterea împărăției turcești“.

Dacă am vrea să facem o paralelă între ceilalți cronicari și Neculce, atunci cel mai apropiat de el în felul de a povesti e Radu Popescu, care, întocmai ca Neculce, iubește amănunțele, îi place să descrie situațiile în colori vii, cu un cuvânt îi place să povestească. Și unul și altul rămâne personal de la un capăt la altul al cronicii sale. Dar ce deosebire între sufletul curat, între simțul de dreptate și spiritul aristocrat al lui Neculce, și firea pornită spre ură și nedreptate, ori lipsa de caracter și de cultură sufletească a parvenitului Popescu, care scrie ca să-și răzbune sau să-și facă mână bună la cei de sus! În privința firii sale, Neculce se aseamănă cu Ureche și cu Miron Costân, cu acei boieri cu iubire de țară și cu patriotism cald, care iau pana în mână pentru ca să nu se uite trecutul neamului moldovenesc. Neculce nu are în măsură tot atât de mare ca Logofătul Miron discernământul istoric și mai ales, e mai puțin erudit decât N. Costân, de care se deosebește mai mult. Cultura lui nu întrecea pe aceea a boierilor de pe timpul său; latinește probabil că nu știă. Dar aceste cunoștințe nici nu le credeă necesare și simțea o repulsiune firească față de citațiile din autori străini. În prefața sa ne spune că și-a scris letopisețul până la Duca cel bătrân „din izvoade ce le-a aflat pe la unii și alții“, dar mai ales „din auzitele celor bătrâni boieri“, „iar dela Duca Vodă cel bătrân înainte, până unde s'a vedeă la domnia lui Ioan Vodă Mavrocordat, nici de pe un izvod a nimăru, ce, am scris singur dintr'a mea știință câte s'au tâmplat de au fost în viața mea. Nu mi-au trebuit istoric străin să citesc și să scriu, căci au fost scrise în inima mea“.

Totuși respectul său pentru istoriografie și pentru istoricii erudiți îl face să renunțe un moment la felul de a scrie care-i convenea lui mai mult. Acest scriitor, care înainte de toate era un povestitor, ar fi dorit să împodobească letopisețul țării sale cu legendele atât de interesante care circulau pe atunci din gură în gură. Scriitorul de-

prins a spune totdeauna cuvântul potrivit spre a învia pe un mort scump din istoria țării sale, găseă în aceste elemente tradiționale, povestite de bătrâni și cântate de popor, nota caldă, trăsurile caracteristice care ar fi dat povestirii sale asupra vremurilor de demult plasticitatea narațiunii evenimentelor contemporane. Dacă ar fi fost fără premergători, Neculce ar fi plâsmuit de sigur din aceste amintiri tradiționale o istorie vie și literară a neamului său. Dar cetind scrierile celorlalți, și mai ales ale lui M. Costân, el observă asprimea cu care judecă acesta „basnele și scorniturile“ lui Eustratie Logofătul, Simion Dascălul și Misail Călugărul. Afară de aceea, el rămase oarecum nedumerit văzând că M. Costân, care de sigur cunoșteă și el aceste tradițiuni, nu le-a dat nici o însemnătate.

De aceea Neculce părăsește planul de a-și împodobi letopisețul cu ele; dar eră prea mult un om de gust, eră un prea mare artist, ca să renunțe cu totul la ele. Și-a făcut deci socoteala în modul următor: basnele lui Eustratie și ale celorlalți, „Miron Logofătul și cu Nicolae, fiul său, nu le-au scris, și-i ocărește; și se cade să-i ocărească unde face că sânt Moldovenii din tâlhari, bine face că-i ocărește și zice că sânt basne. Iară pentru Dumbrava Roșie, cum că au arat-o Bogdan Vodă cu Leșii, Miron Logofătul au lăsat de n'au scris; dară aceea zic să nu fie basnă; pentru neamul Movileștilor și cum li s'a numit acest nume dintru Ștefan Vodă cel Bun, „Moghilă“, iar nu-i basnă; și altele multe n'or fi știut istoricii [streini] ca să le pomenească toate. Deci o samă de istorii mai ales și noi nu le-am lăsat să nu le scriem; însă nu le-am scris la rândul lor, ce s'au pus de o parte; înaintea domniei Dabije Vodă s'au scris; ce cine va vrea să le creadă, bine va fi, iară cine nu le va crede, iarăși bine va fi; cine cum îi va fi voia, așa va face. Că mulți istorici străini în alte țări nu le știu toate câte se fac în alt pământ; tot mai bine știu cei de loc decât cei străini“.

Astfel Neculce pune, ca un fel de introducere la Letopisețul său, acea *Samă de cuvinte ce sânt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni și în letopisețe nu sânt scrise*, în care el ne-a păstrat anecdotele prețioase despre vremile apuse. Peste 200 de ani, poeții noștri mari și-au scos din ele motivele celor mai frumoase poezii epice românești. De aici a luat Bolintineanu subiectul baladei sale „Mama lui Ștefan-cel-Mare“, de aici C. Negruzzi și Alecsandri motivele poemelor lor „Aprodul Purece“ și „Dumbrava Roșie“. Neculce le-a adunat de unde le-a găsit, din popor și de la boierii bătrâni, la care se păstrau legendele orale despre începuturile familiilor boieresti.

În aceste patruzeci și două de anecdote, scrise de Neculce în felul simplu și naiv cum i s'au povestit, putem vedea începutul narațiunii epice în literatura română. Căci Neculce nu e numai un izvor nesecat pentru istorici, care din scrierile lui pot reconstrui și istoria culturală, pe lângă cea politică, a veacului XVII—XVIII, ci el, prin limba sa frumoasă, prin sinceritatea tonului, prin vioiciunea stilului și plasticitatea figurilor întrebuițate, e cel dintâiu povestitor literar de talent mare al nostru. Letopisețul său a fost cel mai cetit dintre toate cronicile românești, ceea ce dovedesc multele copii în care ni s'a păstrat.

22. DIMITRIE CANTEMIR

De la Ion Neculce, care fără să fie cel mai erudit fiu al timpului său, a fost cel mai puternic talent literar, să ne îndreptăm la cea mai impozantă figură a epocii noastre literare vechi, la acel scriitor, a cărui faimă a trecut granițele strâmtei sale țări, *Dimitrie Cantemir*, Domnul Moldovei.

Tatăl său, Const. Cantemir, Domn în Moldova de la 1685 până la 1693, a fost un om cu puțină știință de carte: abia știă să-și scrie numele. Ceea ce l-a ridicat, la bătrânețele sale, din răzeș fălcian pe scaunul Moldovei, n'a fost cultura, ci vitejia sa personală, de care a dat dovadă din tinerețe. Dar dacă el însuși eră lipsit de lumina învățaturii, nu i-a lipsit înțelegerea pentru cultura de care voia să-i facă părtași pe fiii săi. Cel mai mare, Antioh, nu pare a fi fost făcut pentru carte; în schimb, al doilea fiu, beizadeaua Dimitrie, aveà aplecări și sete de învățatură, așa încât, instruit de timpuriu de dascăli luminați și înconjurat de un mediu învățat, deveni un fenomen de erudiție pentru acest început al veacului al XVIII-lea.

Instructorul său a fost acel călugăr grec și învățat scriitor al timpului său, mare predicator și pedagog în același timp, Ieremia Cacavela, pe care am mai avut ocazia să-l pomenim. Acesta l-a introdus în întâiele principii de filosofie, dându-i cultura clasică greco-latină a timpului. Mai târziu, Dimitrie Cantemir avu prilejul să-și completeze știința în cursul îndelungatei sale șederi la Constantinopol, în cercul celor mai de seamă savanți ai timpului, Turcul Effendi Saadi, filosof și matematician, de la care învătă turcește și cu care adesea aveà discuții de natură religioasă, filologul Iacomin și călugărul, mai târziu arhiepiscopul Meletie, un adept al filosofiei lui Tales și al lui Ioan Baptista van Helmont, precum și muzicanții Kiemani Ahmed (un Grec renegat) și Angeli.

În cercul acesta al „școalei înalte“ din Constantinopol, tânărul doritor de învățătură, care avea și deosebite aptitudini muzicale și talent spre desen, și-a câștigat acea cultură enciclopedică și acele cunoștințe de limbi care l-au făcut renumit. El eră, în Constantinopol, o personalitate cunoscută a cărui societate eră căutată de streini și de înalții demnitari turci. „Fiind el om isteț, știind și carte turcească bine, se vestise acum în tot Tarigradul numele lui, de-l chemau agii la ospetele lor turcești, pentru prieteșug ce avea cu dânșii. Alții zic, știind bine în tambură, îl chemau agii la ospete pentru zicături“ (N. Costân). Având probabil din fire predispoziții spre misticism, mediul savant în care trăia nu putu decât să-i accentueze și mai mult această pornire firească, care-l face să iubească totdeauna figurile simbolice, să caute între argumentele sale cu predilecție pe cele mai complicate, să iubească chestiunile obscure și să caute, în exprimare, formele întortochiate.

S'a născut în 26 Oct. 1674. La 15 ani, în toamna anului 1688, el fu trimis de tatăl său, pe atunci Domn al Moldovei, la Constantinopol, ca ostatec, în locul fratelui său mai mare, Antioh, care se întorcea în țară. Mai târziu el fu iarăși înlocuit la Poartă de frate-său și atunci, întors în Moldova, luă parte, împreună cu tată-său, la războaiele dintre Turci și Poloni (1692). „În ultimele evenimente îl vedem pururea amestecat. E întotdeauna lângă bătrânul Domn, împărțindu-și vremea între cărți și arme. Seara stătea până târziu lângă Constantin Vodă, un necărturar care iubea cartea și simțea dureros glumele făcute asupra „prostiei“ lui, stătea lângă el — fiul așa de tânăr și tatăl așa de bătrân — și-i cetea istôriile celor vechi, ori îi tălmăcea din slavonă sfânta Scriptură, ori îi cetea cuvintele sf. Ioan Gură-de-aur. O scenă duioasă din viața simplului trecut aceste lecturi târzii, la lumina lumânărilor, în vechiul palat pustiu al Domnului fără Doamnă, fără rude, fără adevărați prieteni, având pe lângă sine numai pe acest copilandru, care-i semănă așa de bine la chip și a cărui minte luminată eră atât de superioară minții lui naive. În marele jilț domnesc, bătrânul „rumăn la față . . .“, cu barba albă ca zăpada“, cătând în umbra nopții la fruntea înaltă și largă a genialului său copil, care citește pentru dânsul, neînvățatul, vechea înțelepciune vecinică a cărților . . .“

„Dimitrie petrecu cu tatăl său sara nopții tragice în care se săvârși arestarea lui Velicico Costân și el avu un rol în înscenarea care trebuia să deie pe vinovați în mâna Domnului lor“. Nu numai atât. Învățatul beizadea a fost acela care a supravegheat executarea

influentului și temutului Hatman. „Și au stătut acolo de față“, acolo „înaintea porții la fântână“, unde în cel din urmă ceas al nopții, calul lui Petrașcu Costân se opri, speriat, înaintea cadavrului aruncat pe stradă, în scumpele-i haine de mătăasă, — și „au stătut acolo de față, pentru credință, până ce i-au tăiat capul“ (Iorga).

Cruzimea pe care a dovedit-o Dimitrie Cantemir în complicitatea omorului Costâneștilor e întâiul act în care se manifestă dorința lui de a domni, de a-și asigura acel tron al Moldovei, la care se ridicase tatăl său din simplu oștean.

În anul 1693 Constantin Cantemir muri de un atac subit de apoplexie — pedeapsa pentru omorul Costâneștilor, murmurau boierii cu frica lui Dumnezeu. După recomandarea tatălui său, care pare a fi iubit mai ales pe acest fiu ce avea într'o măsură atât de mare calitățile care-i lipseau lui, și având sprijinul boierilor puternici moldoveni, Dimitrie fu încoronat Domn. Cu ocazia încoronării tânărul Domn ținu boierilor adunați o cuvântare alcătuită după toate regulile artei oratorice. Dar abia o lună și câteva zile i-a ținut domnia, din Martie până în Aprilie 1693, căci în primăvara aceleiași an și a vieții sale, el trebuî să coboare de pe tron.

A fost coborît prin intrigile Domnului muntean, Const. Brâncoveanu, care eră dușmanul de moarte al Cantemireștilor.

Cantemir se retrase la Constantinopol, unde petrecu aproape toți cei șaptesprezece ani care trecură până la a doua urcare a sa pe tron. Aici, în societatea învățaților orientului turcesc, se ocupă cu studiile sale favorite. Dar nu acestea i-au fost singura ocupație. El nu înțelegea să se lase învins de dușmanul său, oricât de puternic eră acesta. De aceea întrebuiță cunoștințele sale personale și dibăciile sale de diplomat, spre a ajunge iarăși pe tron. Toți anii aceștia sânt plini de duelul celor doi mari maestri ai intrigei, Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir. Forțele lor erau egale, vaza lor de o potrivă, și dacă învinsul a fost mai totdeauna Cantemir, cauza e că-i lipseă cea mai puternică și eficace armă a timpurilor acestora, averile mari și făcătoare de minuni ale Brâncoveanului.

După răsturnarea lui Dimitrie Cantemir, tronul Moldovei fu ocupat de Duca, ginerile Brâncoveanului. Fiul Grecului ajuns din calfă de abager pe tronul Principatului românesc, eră un om deosebit de învățat, dar stricat la suflet, care prin purtarea sa se făcū în scurt timp odios. În anul 1695 situația schimbându-se în favoarea Cantemireștilor, Antioh, fratele mai mare al lui Dimitrie primi tronul. E greu de admis că Dimitrie ar fi renunțat de bună voie în favoarea

fratelui său, atras fiind mai mult de iubirea cărților, decât de puterea domniei. Mai de grabă se pare că între cei doi frați există o înțelegere, ca Antioh să ia scaunul Moldovei, asigurând deocamdată familiei dinastia, iar cu puterea sa de domnitor pe deoparte și prin legăturile lui Dimitrie la Poartă pe de altă parte, Brâncoveanul să fie subminat pentru ca Dimitrie să ajungă Domnul celui alt Principat, cu mult mai însemnat și mai mare, al Țării Românești; astfel dinastia Cantemireștilor ar fi unit cele două țări.

Dimitrie — care rămase capuchehaia Moldovei la Constantinopol — purtă cu grijă interesele fratelui său și căută, pe de altă parte, să clatine vaza Brâncoveanului, care respinse cu trufie pețirea lui Antioh pentru una din fiicele sale. La 1697 Dimitrie participă la lupta Turcilor cu Nemții și eră în oastea musulmană, fugind cu ea, după înfrângerea rușinoasă de la Zenta.

De mult Dimitrie eră ca și logodit cu o fată a lui Șerban Vodă, cu care se căsătorî în anul 1699 la Brașov, unde mireasa lui, fratele și mama ei, petreceau în exil. Prin legătura aceasta cu cei fugiți dinaintea Brâncoveanului aveă să se accentueze și mai mult ura între cele două familii. Cu toate uneltirile acestuia, nunta se făcù la Iași după Ispasul aceluiași an. Dar Brâncoveanul se răzbuună în alt chip. Pârile sale și pungile cu bani răsturnară în anul următor (1700) pe Antioh din scaunul Moldovei, pe care nu-l putù ocupà nici după trei ani, când Constantin Duca fu a doua oară detronat, în favoarea boierului pământeian Mihaiu Racoviță.

Steaua Cantemireștilor păreă a fi apus pentru totdeauna, căci Mihaiu Racoviță izbuti să adune în jurul său, îmbunându-i, pe toți boierii țării, atât pe partizanii Ducăi, cât și pe ai Cantemireștilor. Dar în vremile acestea de suprinderi, s'a putut întâmplă, chiar peste un an și jumătate ca Racoviță să cadă, și în locul lui să ajungă, în 1705, din nou Antioh Cantemir, care domni până la 1707, când fu înlocuit iarăși prin Racoviță, iar acesta, în 1709, prin Nicolae Mavrocordat.

Un moment se păreă că aveă să se facă pace între Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir, obosiți amândoi de lupta crâncenă ce-și dădeau. Constantin mijloci pacea și se îndatoră să plătească lui Dimitrie o însemnată pensie anuală.

Nu însă acestei împrejurări se datorește, în anul 1710, suirea lui Dimitrie pe tron; cauzele ei au fost altele.

Între Turcia și Rusia situația politică se înăsprise. Un războiu devenise inevitabil. Turcii nu aveau încredere în Brâncoveanu, care cochetă în aceste timpuri, când nu se știă cine va fi învingătorul, și

cu Nemții și cu Rușii, căutând să păstreze în același timp, pe față, bunele relații cu Poarta. Domnul moldovean, fiul Exaporitului, era un bun credincios al Turcilor, dar nu era bine văzut în țară, fiind în-

Portret din tinerețe al lui DIMITRIE CANTEMIR, descoperit într'un muzeu francez

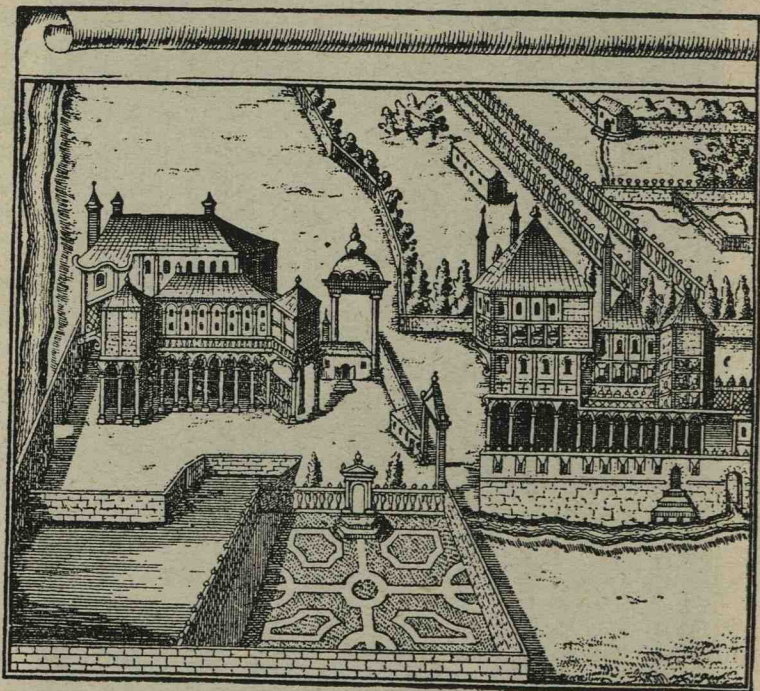
(După N. Iorga, *Floarea Darurilor*)

dușmănit cu mulți boieri, pe care îi persecută sau îi trimisese peste hotare. Poarta trebuia deci să aibă în Moldova un Domn pământean, cu legături familiare printre boieri, capabil a răsturna pe Brâncoveanu. De aceea, când Mare Vizir deveni un prieten al lui Dimitrie Cantemir, acesta fu propus Domn, ca unul ce era fiul unui vestit

războinic și credincios Porții și dușman vechiu al lui Brâncoveanu. Cu onoruri deosebite și cu scuteală de cheltuieli, Dimitrie Cantemir urcă scaunul Moldovei în anul 1710.

Și iată că acest protejat al Turcilor deveni prietenul dușmanilor lor, al Rușilor. Schimbarea aceasta de atitudine, care e o trădare în același timp, se explică ușor. Turcii, care îl iertaseră de biruri,

Palatul lui DIMITRIE CANTEMIR în Constantinopol

(După ediția Academiei Române)

începură în curând să i le ceară sub alte forme, vistieria fiind goală, și neavând de unde să se umple. În înfrângerea teribilă dela Zenta, Dimitrie Cantemir, care cunoșteă mai bine ca oricine altul istoria otomană, va fi zărit apunerea puterii turcești, pe când, în est, Petru cel Mare ridică statul rusesc. Din punct de vedere politic, Cantemir crezù deci că e mai prudent să părăsească pe cei slăbiți și să se alieze cu creștinii și ortodocșii, cărora le surâdea viitorul.

De aceea Dimitrie Cantemir trădă pe cei ce l-au ridicat pe tron, — și căzù. Din Noemvrie 1710 până în Iunie 1711 i-a ținut domnia

și după 7 luni o pierdù pentru totdeauna, căci Țarul, în care mulți vedeau un zeu cuceritor, fu învins. Astfel, am pierdut numai pe Antioh, marele fiu al lui Cantemir, care deveni Rus, — altfel, noi Românii am fi ajuns în împărăția colosului vecin.

Turcii au cerut lui Petru cel Mare, în pacea dela Stănilești, extradarea lui Cantemir, trădătorul. Sfetnicii săi îl sfătuiău să împlinească această condiție, „să nu lase să piară pentru un singur om o oaste atât de numeroasă“. Petru însă a răspuns „cu o inimă într'adevăr împărătească“: „Aș putea să dau Turcilor toată țara până la Cursc, fiindcă am speranță de a o recucerì, dar subt nici un chip nu-mi pot călcă cuvântul și să extralez pe un principe, care pentru mine și-a părăsit principatul; căci este cu neputință de a recâștigă onoarea odată pierdută“.

Astfel Cantemir își părăsi țara cu câțiva boieri, între care și Neculce, și plecă cu Petru cel Mare în Rusia. El cerù țara Harcovului, cu toate veniturile, zicând că „țară au lăsat, țară să-i dele; și pe toți Moldovenii el să fie mai mare; că ce va fi voia lui, volnic să fie să facă, și fără ucuzul lui nime să nu fie volnic a merge nicăiri, și alte multe ca acestea“. Dar cererea lui nu fu ascultată și i se dădură numai „o mie de dvoruri în țara Moscului, care aceea mie de dvoruri cuprinde 50 de sate și oameni ca 15 mii“, și afară de aceea „câte 20 de pungi de bani pe an, cari fac 6000 de ruble și două părechi de case frumoase în Moseva“.

Pribegia lui, pe care o crezuse vremelnică, deveni definitivă. Deși cronicarul ne spune despre Cantemir că se făcuse „încă și mai rău și mai iute la beție și se scârbea de fiece și ușa îi eră închisă“, totuși, încetul cu încetul, el începù să se deprindă cu noua sa situație. Dupăce soția-sa, Casandra, fiica lui Șerban Vodă, muri, în 1713, lăsându-l cu patru feciori — între care cel mai mic eră Antioh — și două fete, el se făcù încetul cu încetul curtean rus, răzându-și mustățile, punându-și în cap peruca undulată a modei apusene și căsătorindu-se, în 1719, cu frumoasa princesă Trubetzkoi. Petru cel Mare, care-i prețuia neobicinuita învățătură și mai ales cunoștințele-i de orientalist și care se simțea bine în casa lui, îi cerea adesea sfatul, luându-l ca însoțitor, în calitate de tălmăciu și diplomat, în peregrinările sale în Persia (1722), dupăce mai nainte îl făcuse consilier intim al său (1721). În cursul acestei expediții, cu primejdia vieții sale, Cantemir cercetă zidul cel mare din pustietățile Caucazului, făcând note și schițe de hărți pe care nu ajunse să le prelucreze,

dar care serviră ca material foarte prețios eruditului academician Bayer pentru scrierea sa *De muro Caucaso*, apărută în 1726.

Fostul Principe moldovean, unind într'un mod atât de fericit cultura umanistă cu adâncă cunoaștere a vieții orientale, se impuse în Rusia, care tocmai în aceste timpuri se orientă, în privința culturală, spre apus și își întemeie o politică orientală tot mai bine definită. Cele mai însemnate opere ale lui Cantemir, scrise toate în Rusia, cuprind une-ori aluzii transparente la rolul pe care Petru cel Mare l-ar putea avea ca desrobitor al țărilor creștine de sub jugul turcesc; unele din ele n'ar fi fost scrise fără îndemnul Țarului sau fără de legăturile lui Cantemir cu Germania, al cărei Împărat îl numi principe al Imperiului roman, în timp ce Academia din Berlin îl alese, în 11 Iulie 1714, membru al ei.

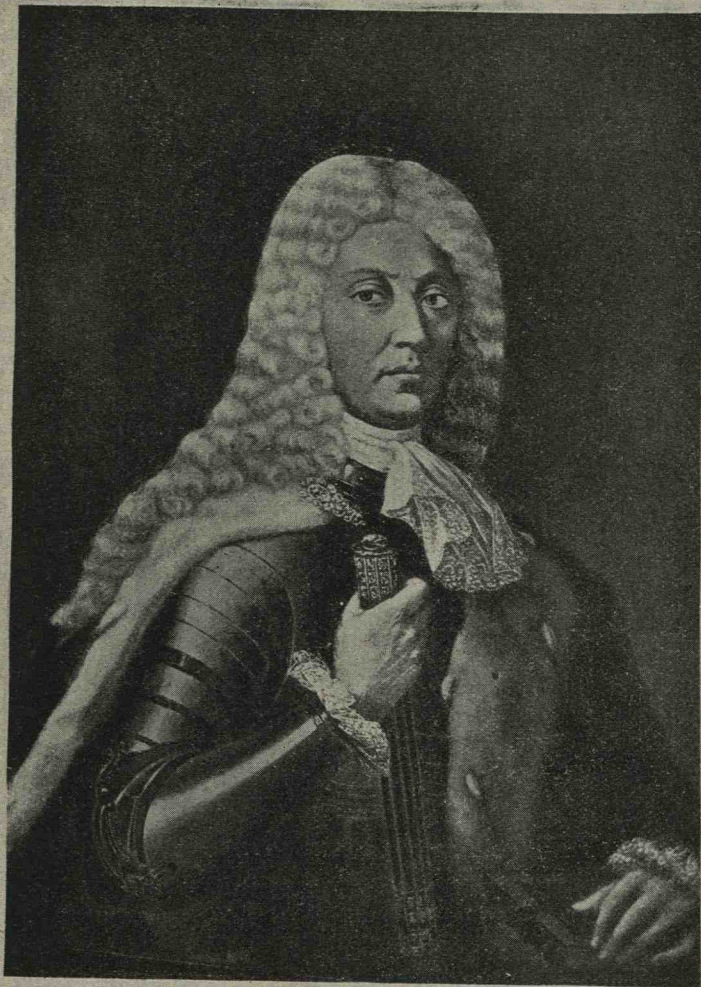
Când însă boala de care suferă, diabetul, amenință să-l doboare, înstreinatul fu cuprins de un dor din ce în ce mai mare de țara în care se născuse.

La începutul anului 1723 porni, cu voia Țarului, din Astrahan spre Moldova. A murit însă, înainte de a o fi revăzut și înainte de a fi împlinit cincizeci de ani, în 21 August 1723.

Opera lui Dimitrie Cantemir e mare, căci acest erudit al timpului său a găsit, în tot cursul vieții sale, vreme pentru îndeletnicirile literare. Avem din copilăria lui, în latinește, niște încercări de scrieri filosofice confuze, care n'au alt merit decât să ne arăte cât de pronunțată eră încă din juneță aplecarea lui spre gânduri și expresiuni complicate și obscure.

În 1698 apare în tipografia din Iași opera lui filosofică, închinată fratelui său și intitulată: *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*. E o compilație filosofico-teologică, în care autorul încearcă să arăte însușirile superioare ale sufletului față de trup. Din cea dintâi lucrare a lui Cantemir în limba română se poate prevedea cum vor fi operele viitoare. Lui îi lipsește înțelegerea pentru firea limbei poporului său, pe care o cunoaște bine, dar pe care nu știă s'o prețuiască, schimonosind-o după sintaxa și topica limbei latine, așa, încât avem fraze ca aceasta: „când pe lume prunc te-ai născut, aceasta să știi, că nu pentru alta în lume te-ai”. Respectul cel mare pe care Cantemir îl manifestă pentru învățătură — asemănând pe copilul neînvățat cu un vițel și pe omul mare fără carte cu un bou — l-a făcut să-și împănaze scrierea cu o mulțime de aforisme scoase din fel de fel de scrieri îmbibate de

Jean-J. Demerrius, C.A. P.T.M.

A. de Lamoignon, B.T. 3. 1741

DIMITRIE CANTEMIR, Principele Moldovii
(După Gr. G. Tocilescu, *Hronicul*)

pedantism filosofic, care încântară pe dascălul său Ieremie Cacavela; acesta o laudă într'o prefață tot atât de încurcată, ca și opera elevului.

Pe la 1705 termină scrierea cea mai caracteristică pentru felul său de a face literatură, acea ciudățenie numită *Istoria ieroglică*.

Precum în „Divanul lumii“ întâia operă filosofică în limba română, ne pare rău că Dimitrie Cantemir a pornit pe drumuri greșite, tot astfel regretăm că *Istoria ieroglică*, întâia scriere care cuprinde memorii, cu descrierea amplă a întregii societăți contemporane, prin felul ciudat cum a fost concepută, n'a putut rămâne în literatura noastră.

În prefață Cantemir ne spune că el n'a voit să facă istoria timpului său, ci că pe el l-a atras mai mult partea socială a întâmplărilor contemporane. E vorba despre cei dintâi ani ai veacului al XVIII-lea, caracterizați, după cum am văzut, când am schițat viața scriitorului prin intrigile țesute la Constantinopol. Cât de prețioasă ar fi fost scrierea lui, dacă, cunoscător cum eră al tuturor „amestecăturilor“ ce se făceau în acest timp la Poartă, știutor al obiceiurilor și al persoanelor de pe atunci, inteligentul tânăr ne-ar fi dat un tablou al luptelor dintre partidele politice și al intrigilor țesute de persoanele care vânau tronurile țărilor române, fie chiar cu reticențe, când împrejurările nu-i permiteau să vorbească deschis sau când el însuși eră prea angajat în lupte. Dar cel mai învățat om al timpului, cunoscut chiar dincolo de hotarele țării sale, nu se putea mulțumi cu o descriere a boierimei din generația sa, ci el se străduia ca opera sa să fie „frumos împoăobită“ cu câteva sute de sentințe, adunate „prin osteneala a câțeva vreme“, și căută să pună în circulație cuvinte savante — reminiscențe din lecturile sale greco-romane — sau neologisme întrebuițate în cercurile înalte din Fanar. Sentințele sale sânt une-ori banale și exprimate greoiu; adesea ele dovedesc însă un spirit de observație ascuțit; câte-odată ele sânt expresia unei convingeri de înaltă valoare morală. „Marele scrâșnetul roatelor astupă voroava căraușilor“ însemnează într'o frază scurtă și bine prinsă. „Pravul casii după măturat, deși să rădică și în razele soarelui gioacă, însă nici razele soarelui a nu lovî opreaște, nici pașii celui ce prin casă umblă conteneaste“ e o observație justă îmbrăcată într'o topică artificială. Iată și această frumoasă mărturisire de credință: „Toată slava și lauda numelui cea mai de frunte este când cineva cu ostentivitatea sale pentru moșia sa sudorile și-au vărsat și pentru neamul său toate primejdiile în samă n'au băgat“.

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΙΕΡΟΓΛΥΦΙΚΗ

Ἰδὼαῖ πρῶστ'ε π'ῶν ἄπ'ῶν ἡ

Ἀμν'εστ

Κε φεζ . ἡε Σε ἡπ'ε υῖν φρ'ε μ'ο
Ἰποφ'οῖντ'ε.

Ла зрест'ири сѣн Сіа'рз а нѣмере =
логъ зезрег'и'т'іа'рз, Г'арз ла С'а'ш'и
Ἰ' αν'μερ'ε'λο С'ар'ε'νε π'α'κ'ι'ν'η'το'α'ρз.

تالیف

4 8 40 8 300 100 100 400
20 1 50 300 5 40 8 100

Димитриу
Кантемир.

Книга сия на мѣстѣхъ явѣиетъ писаннѣя по дару
акиго въ Москвитинахъ архид' Свударствскаго Коллеги
напечатана въ 1783 году = Друг. Св. Глумола
Ватт'и'и'д Кантемир'и'и'

Foaia de titlu a manuscrisului autograf al ISTORIEI IEROGLIFICE de
D. CANTEMIR
(După ediția Academiei Române)

Trebuindu-i o urmă pe care să calce, el se întoarce tocmai în secolul al III-lea, la „Istoria Etiopicească“ a lui Heliodor, și concepe ideea curioasă — dar în consonanță cu gusturile sale pentru simbol și alegorie — de a înlocui persoanele active prin animale, căutând pentru fiecare un dobitoc care să corespundă mai mult firei acelei persoane. În acest chip crede el că va putea aduce și pe Români „spre deprindere ritoricească“. La începutul scrierii se dă o explicare sau „o scară a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare“, iar la urmă „o scară a numerelor și cuvintelor ieroglificești tâlcuitoare“, din care aflăm că lupul e Bogdan Hatmanul, vulpea: Ilie Stolnicul, bursucul: Lupul Vornicul, cămila: Mihalachi Racoviță, momița: chipul voroavei muntenestei, priveghitoarea: Cacavela, începutul a sfârșitul s: Adrianopolis, molia din blane: Athanasie Papazoglu, boul: Donici Logofătul, etc.

Subt astfel de ieroglife, pe care le explică la urmă cu alte ieroglife (cu cifrele arabe corespunzătoare literelor alfabetului chirilic), simțindu-se mai la adăpost, Cantemir a dat drum liber sentimentelor sale de ură și de părtinire pentru persoanele care îi erau dușmănoase și pentru cele pe care le agreea. Cu toate acestea, personagiile sale travestite în animale îl fac uneori să uite ieroglifica istorisire și în narațiunea sa să amestece povestiri despre animale, fără simbol. Astfel e istorioara despre cei doi lupi și despre câne; aceea despre furnica ce fură curechiul „guzului“ și-i pedepsită pentru furtișag de pasărea care o mânăncă; aceasta, pentru lăcomie, de șoarecele, care-i atacă puii; acesta, pentru „simeție“, de mătă; aceasta, pentru pismă și viclenie, de dulău; acesta, pentru vrăjmășie și mândrie, de lup; acesta, pentru veche dușmănie, de pardos; acesta pentru obraznică bărbăție, de cioban; acesta, pentru trufie, de oștean, până ce și acesta cade cu capul într'o piatră, luându-se după un iepure. Câteodată povestitorul scrie chiar și în versuri. Versurile însă sânt cam de felul acelor pe care le cântă păsăruica, atacată de șoarece:

A lumii cânt cu jale cumplită viață

Cum se treace și se rupe, ca cum ar fi o ață . . .

— un plagiat aproape verbal din M. Costăn —
sau:

Tânăr și bătrân împăratul și săracul

Părintele și fiul, rude ș'alalt statul,

În zi ce nu gândește, moartea îl înghite

Viilor rămași otrăvite dă cuțite . . . etc.

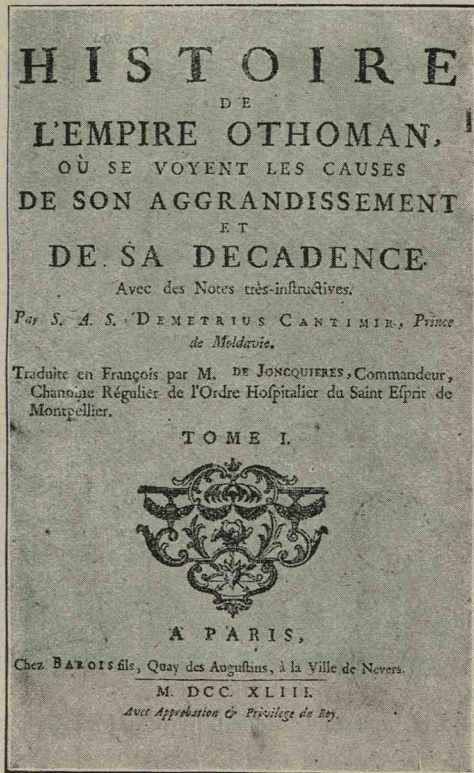
În versurile sale se simte câte odată influența poeziei populare, pe care o cunoaște. Iată un fragment dintr'o „Elegie“:

*Pășunile și grădinile,
Cernească-se,
Pălească-se,
Vestejească-se,
Nu înflorească,
Nu înverzească,
Nici să odraslească
Și pe drumul lor cu jele*

*Pe stăpânul lor negrele
Suspînând,
Tânguind,
Neîncetat se pomenească! . . .
Ochiuri de cocoure
Voi limpezi izvoare,
A izvori vă părășiți
Și 'n amar vă primeniți . . .*

Timpul cât a stat la Constantinopole Cantemir l-a întrebuințat pentru studii referitoare la istoria imperiului otoman. Dar luptele politice, în care eră angajat, nu-i dădeau răgazul necesar pentru compunerea unei opere cu proporții mai mari. Abiă mai târziu, fiind în Rusia, la moșiile sale, unde se plânge că-i lipsește biblioteca necesară, își scrie el operel care l-au făcut vestit. După-ce Academia din Berlin îl numi, la 1714, membru al ei, el se simți dator să-i trimeată acèle lucrări, așteptate de colegii lui, despre țările orientale, atât de puțin cunoscute lor.

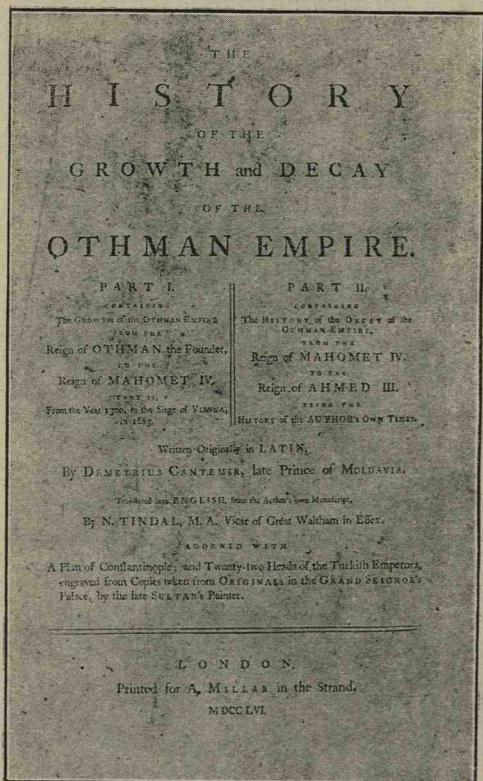
Cea dintâi lucrare, scrisă — precum a dovedit d-l Iorga — între anii 1715 și 1716 e *Istoria pentru creșterea și decreșterea curții aliosmănești*, cum tâlmăceă el însuși în românește titlul operei sale scrise în latinește: „*Historia incrementorum atque decrementorum aulae othomanicae*“. Chiar titlul acesta amin-

Istoria Imperiului otoman de D. CANTEMIR
Titlul ediției franceze

tește „Considerațiile asupra cauzelor măririi și decadenței Romanilor“. Deși Montesqueu nu avea, la 1734, de unde să cunoască cartea lui Cantemir, care apărură în traducere franceză abia în 1743, totuși este vrednică de reținut constatarea d-lui Iorga, că „Moldoveanul, oricare ar fi valoarea intrinsecă a operei sale, precedase cu treizeci de ani, în ce privește concepția, pe acel care e considerat ca întemeietorul filosofiei istoriei aplicate la dezvoltarea unei mari Împărății“.

Istoria Imperiului otoman de D. CANTEMIR

Titlul ediției engleze

sute de ani mai târziu avea să o scrie din nou tot un istoric român, d-l Iorga. Regina Angliei aflând de manuscrisul lui Cantemir adus de fiul lui, Antioh, la Londra, însărcină pe Tindal să-l traducă în englezește și să-l publice, căci în limbele europene lipseă o lucrare de ansamblu despre imperiul turcesc și lumea musulmană. Ediția primă, apărută în 1734, se epuiză repede, încât în 1756 trebui să se

Istoria Turcilor e tratată mai ales după izvoare turcești, și chiar în spiritul acestor izvoare, cu laude oficiale pentru Sultani, care sânt lipsiți de caracterizări precise. Meritul principal al lucrării stă în partea a doua a cărții, în care Cantemir adaogă o mulțime de note bazate pe experiența lui, foarte prețioase pentru cunoașterea vieții intime a poporului otoman și a stării lui culturale. Adesea se reflectează în scrierea aceasta și istoria Țărilor române, care în felul acesta ajung pentru întâia oară la cunoștința streinătății. Mult timp, până la Hammer, scrierea aceasta a fost izvorul de căpetenie pentru istoria otomană, pe care cu două

tipărească o nouă ediție. Din englezește cartea fu tradusă în nemtește și publicată în 1745 la Hamburg, după ce încă din 1743 apăruse, la Paris, o traducere franceză, care prezentă însă lipsuri. „Câtă aviditate a fost în cetirea acestei operei, reiese și din împrejurarea că Byron citează pe Cantemir în cântecul V și VI din Don Juan și este utilizată în cele mai cunoscute, nu numai în cele mai mărunte lucrări ale sec. XVIII, bunăoară în operele lui Voltaire . . .“ (I. Minea).

Faima de orientalist a lui Cantemir eră mare. Petru cel Mare îl însărcină să scrie *Sistema religiei mohamedane*, care cuprinde un studiu despre instituțiile religioase ale musulmanilor și o serie de legende, tradiții și anecdote istorice din lumea orientală. Deși Sinodul rusc credea primejdioasă publicarea acestei scrieri, ea fu tradusă din latinește în rusește și partea ei dintâi fu tipărită în 1722, iar în 1805 fu tradusă și în bulgărește. Cantemir a mai scris și câteva note în legătură cu expediția în Persia, precum și o lucrare *De statu politico aulae Othomanicae*. Aceasta și poate și alte studii au pierit, pe cât se pare, în Marea Caspică, în naufragiul fregatei care ducea lucrurile lui Cantemir în expediția persiană.

În Istoria Imperiului otoman Cantemir anunță o lucrare despre Moldova, pe care o scrisese încă din 1716, răspunzând unui îndemn venit de la colegii lui din Berlin. Ea e scrisă în latinește sub titlul:

Istoria Imperiului otoman de D. CANTEMIR
Titlul ediției germane

Descriptio Moldaviae. În limba sa el o numea: „Cartea hotărîrii Moldovei“ sau „Geografia Moldovei“, dar intenția de a o traduce în românește nu ajunse să și-o realizeze. Deși în 1717 lucrarea era revizuită în prima redacție, ea nu-i terminată, căci în cursul scrierii ei (precum se dovedește din multe mărturisiri ale autorului) se născu în mintea lui planul de a da nu numai o geografie, ci și o istorie a țării sale. Cu cât și-a studiat mai mult poporul, cu cât l-a cunoscut mai bine, cu atât i s'a mărit și entuziasmul și iubirea pentru el. Astfel știrile reci și adesea disprețuitoare despre Români, din „Descriptio“, nu mai corespundeau convingerilor sale de mai târziu, și el se întoarce la manuscrisul său, făcând unele rectificări. Dar îndreptările finale, schimbările știrilor greșite, pe care le dăduse streinilor despre poporul moldovean, nu mai avu vreme să le facă. Și scrierea aceasta se publică după moartea autorului în streinătate în traducere germană în „Magazin für die neue Histhorie und Geographie“, Hamburg, 1769, vol. III—IV și a doua oară în 1771, fiind tradusă și în rusește (1789) și în grecește (1819).

Descrierea Moldovei va rămâne pururea unul din cele mai prețioase izvoare pentru cunoașterea vieții politice și sociale a Moldovenilor din acel timp. Ea e înainte de toate o dovadă strălucită despre spiritul larg și aptitudinile lui Cantemir ca om de știință. Acest spirit științific se vedește de altfel din cuvintele sale: „Sufletul odihnește nu poate afla, până nu găsește adevărul, care îl cercă oricât de departe și oricât de cu trudă i-ar fi a-l nimeri“.

Lucrările înaintașilor nu-l mulțumeau. La cronicarii țării găsește unele știri folositoare — uneori împrumută de la ei până și titlurile capitolelor sale — dar găsește, mai ales pentru vremile mai vechi, și lacune multe, explicabile din „negrija strămoșilor, căroră le stătea la inimă să facă fapte bune mai degrabă decât să le scrie“. De asemenea eră nemulțumit cu izvoarele streine. Mai ales îl supără ignoranța geografilor streini, care în hărțile lor nu știau să delimiteze țările vecine de cele românești și săvârșeau greșeli grosolane ca localizarea Chilie și Cetății Albe în Muntenia. De aceea el concepă planul unei Descrieri a țării sale, care avea să fie mai mult decât o simplă geografie fizică sau politică. De sigur că descrierea țării cu fauna, munții, orașele și râurile ei, pe care le desemnează și într'o hartă, precum și excursiile istorice, care se ocupă și de originea neamului său, sânt interesante, dar mai prețios e ceea ce ne spune despre instituțiile, structura socială și obiceiurile țării, despre firea Românului

și despre cultura lui. Ni se dă descrierea ceremoniilor de la Curte și de la întronare, a alaiurilor, obiceiurilor la confirmare și mazilie; se vorbește despre boieri, judecăți, negustori, țărani, religie, cult, superstiții, despre limbă, cultură și literatură. „Putem spune cu

Harta Moldovei de D. CANTEMIR

(După ediția Academiei Române)

mândrie“ că, atunci când apusul nu dădea decât capitole răslețe de înșirări reci . . . „prințul moldovean a dat cea dintâi lucrare în sensul epocii noastre, cuprinzând alături de descrierea fizică și politică, tot ce se referă la viața poporului însuși . . . , o întreagă enciclopedie, sub forma aceasta a unui studiu de geografie“ (Iorga).

Cantemir e un precursor și în *Hronicul* său, el e întâiul „latinist“ român. Nu pentru că ar fi cel dintâiu care a accentuat originea romană a poporului său, ci pentru modul de a trata acest subiect, același ca al Ardelenilor dela sfârșitul veacului al XVIII-lea. Ca și aceștia, dintre care — precum a arătat d-l I. Minea — cel puțin Samuil Clain cunoștea *Hronicul* dintr'o còpie ajunsă pe la 1730 la Blaj, Cantemir a fost un cunoscător al limbei latine și un erudit, căruia îi stăteau la îndemână izvoare istorice cu mult mai bogate decât înaintașilor săi. Și ca și pe aceștia recunoașterea originii noastre strălucite îl entuziasmează, îl face să aprofundeze chestiunea și să o trateze cu pasiune și cu mândrie.

Planul lui Cantemir erà mare, ca toate planurile sale: voia să scrie istoria t u t u r o r Românilor dela începuturile lor. Nu ajunse însă, din pricina ocupațiilor sale diplomatice și a sănătății sale slăbite, să-și desăvârșească opera, pe care o revăzuse de patru ori; așa încât partea a doua, care avea să ne prezinte istoria Românilor de la descălecări încoace, rămase nelucrată.

Cantemir nu începe *Hronicul* său de la Traian, ci îl începe cu Grecii și cu Aeneas. Este în acest început de sigur și o dorință de a străluci prin cunoștințele sale, o sete de a-și arăta erudițiunea. Dar totuși e o deosebire între felul cum începe istoria Românilor Cantemir, și felul cum o începe — dela facerea lumii — N. Costân. Acesta din urmă avea numai dorința de a scrie mai mult decât predecesorii săi; la Cantemir, dimpotrivă, începutul acesta izvoră din convingerea sa istorică. Precum va accentua mai târziu Petru Maior curăția neatinsă a sângelui nostru roman, tot astfel ne spune Cantemir, că în luptele dintre Traian și Daci, aceștia din urmă au fost stârpiți cu desăvârșire, că sângele nostru nu conține nici o picătură din sângele acestor barbari și că prin urmare — așa trebuie să fie mersul logic al gândirii unui latinist veritabil — noi sântem Romani curați. Istoria noastră deci nu începe cu Traian, ci cu începătorul Aeneas, și deoarece Romanii sânt — pentru acest copil al secolului său — urmașii Grecilor, începutul istoriei noastre este identic cu începutul Grecilor mitici. Toate celelalte popoare europene ne sânt inferioare ca nobleță a firii și a origini, chiar celelalte popoare romanice, căci sânt corcote cu barbari. Astfel, cel ce în „*Descriptio Moldaviae*“ nu avea încă conștiința națională deșteptată, acuma e câștigat tot mai mult de sentimentele sale românești. Cu un dispreț suveran face glume mai ales pe seama vecinilor noștri, râzând de „stâlpul de marmură bulgăresc“

și bătându-și joc de minunile povestite în analele sârbești: „aicea cetitorul trebuie să-și oprească râsul, căci minune sârbească se povestește“.

Toată puterea sa de argumentație o întrebuințează spre a combate tot ce ar putea arunca cea mai mică umbră asupra romanității noastre curate. Între aceste argumente este, firește, și limba noastră. Deși admite că noi mai păstrăm câteva elemente dacice — și acestea erau pentru el cuvinte ca *stejar*, *pădure*, *privire*, etc., a căror etimologie n'o cunoaște — și deși el știa și aceea, că în ținuturile mărginașe limba ni s'a amestecat cu cuvinte streine — în Ardeal cu ungurisme, pe la Galați cu grecisme etc. — totuși el susține că Românii vorbesc o limbă mai asemănătoare cu a Romanilor decât Italienii chiar, deoarece aceștia „și-au format limba cu mult mai târziu decât noi“. Cu o intuiție filologică puțin obicinuită el recunoaște pe *Diana* în cuvântul nostru *zână* și în *Sânziena* numele *Sfântului Ion* Botezătorul. Simțul său istoric îl face să apere cu vervă continuitatea noastră și să nu poată admite că înainte de descălecări ar fi fost pustii țările române. E convins că Românii s'au retras numai în Ardeal dinaintea Tătarilor, dând un mare contingent nobilimei ardelene, iar când Tătarii s'au depărtat, ei au revenit în locurile lor. Sentimentul îi aprinde fantazia și Cantemir trebuie să admită că Radu Negru și Dragoș, dacă n'au fost frați, erau cel puțin veri. Noi am continuat cultura romană în Orient, noi am oprit pe Turci în năvala lor, iar când Bogdan Orbul se supune Turcilor și le plătește tribut, Cantemir vede chiar în acest fapt o victorie a noastră: Nu noi ne înjoseam, ci Turcii călcau pentru întâia oară legile dictate lor de Coran față de cei învinși.

Cu o deosebită înverșunare se ridică în contra celor ce ne-au defăimat vre-odată, în contra părerii că „Vlah“ ar derivă din Flaccus și mai ales în contra „băsnuitorilor“ Simion Dascălul, Misail Călugărul și Eustratie Logofătul, care ne făceau tâlhari. Conștient de tăria argumentelor și mai ales a argumentării sale, el îi citează adesea înaintea severului său tribunal: „Vino acum aicea, cinstitele în basne Simioane și teaca minciunilor, Misaile“.

Din potrivă, față de greșelile lui Ureche și ale Costăneștilor este iertător: „Sârmanul Ureche s'a lunecat“ și el cu etimologia cuvântului „Vlah“, dar a făcut-o din lipsă de cultură superioară; „greșește săracul Nicolae Costân, Dumnezeu să-l ierte,“ „ce noi mai mult dintre ceale omenești pe omul trecut nesupărându-l, în cursul Hronicului . . . vom arăta, așa cât și el, Dumnezeu să-l pomenească, de-ar

fi viu și să vadă istoricii — pre care poate fi în viață a-i vedea nu i s'au tâmplat, — singur greșala sa cu dragă inimă ar mărturisi“.

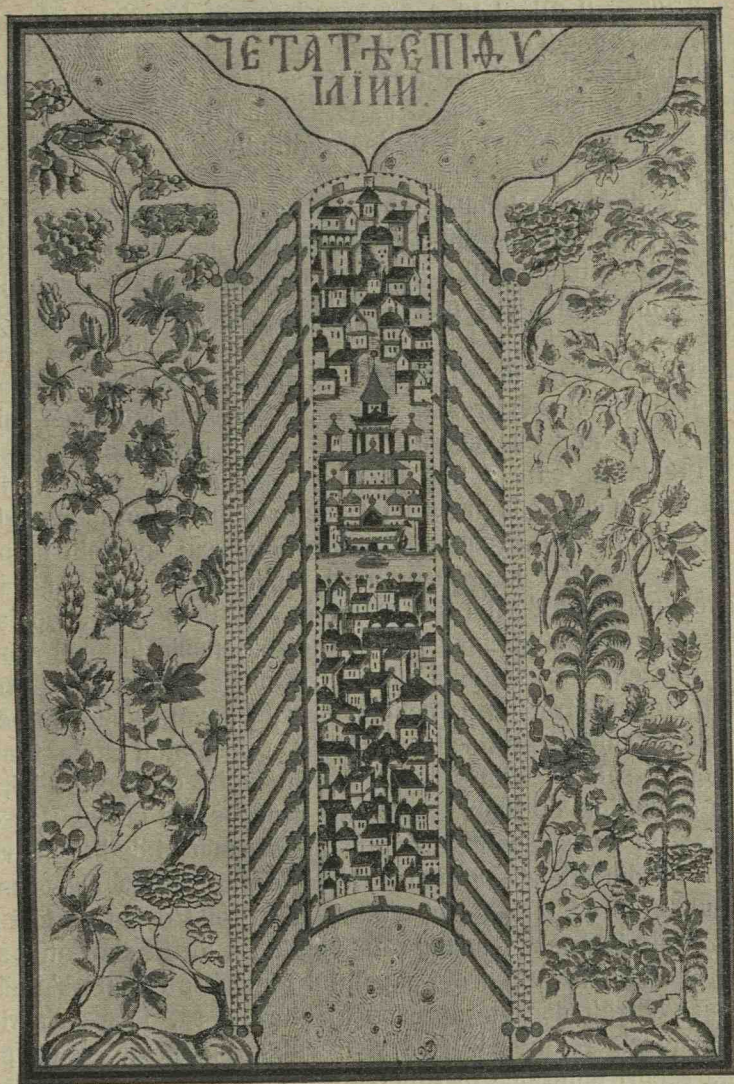
Când izvoarele sale streine cuprind un fapt istoric care poate fi invocat ca dovadă pentru tezele sale — așa bunăoară mențiunea „Volohilor“ la anul 1070 în cronica lui Dlugosz — el triumfă: „Rușinează-se dară . . . carii pre Români, adecă pre Moldoveni și pre Munteni, vor să-i facă de ieri de alaltăieri spre aceastea locuri veniți“ (ap. Minea).

Planul său, de a scrie toată istoria Românilor, Cantemir nu și-l putu aduce la îndeplinire, ci trebui să mântuie Hronicul vechimii Romano-Moldovlahilor cu anul 1274. Ca și Miron Costân, el se crezù dator a aduce și la cunoștința streinătății originile strălucite ale poporului său și-și prefăcu opera în latinește. Redacția aceasta nu ni s'a păstrat însă decât în rezumat și nici nu fu cunoscută în streinătate. Astfel discuțiile interesante — și adesea interesate — despre originile și continuitatea Românilor, pe care de sigur le-ar fi provocat această scriere în apus, aveau să urmeze abia după o sută de ani. Dar chiar redacția românească a Hronicului ajunsese la cunoștința publicului românesc numai după *Istoria pentru începutul Românilor* a lui Petru Maior, căci numai în 1833 manuscrisul ei fu cerut din Rusia de mitropolitul Veniamin, care-l dădu lui Săulescu să-l publice (1835—1836). O ediție utilizabilă e însă abia cea îngrijită de Gr. Tocilescu în 1901.

Cantemir a mai scris două studii monografice de istorie românească contemporană. Cel dintâiu este o biografie dezvoltată a tatălui său, scrisă pe la 1716, în latinește, *Vita Constantini Cantemyri*, în care se face istoria Moldovei sub înaintașii imediați ai lui Cantemir și sub acesta. Scopul principal al acestei scrieri, menită a fi cetită la curtea țarului, pare a fi fost să demonstreze vechimea nobleței neamului său, pe care acum nu-l mai derivă, ca în Istoria ieroglifică, din răzeși, ci îl face descendent din înalta nobilime tătară. Prin reliefarea serviciilor aduse țării de familia sa, el voia să legitimizeze toate pretențiile sale la coroana ereditară a Moldovei. (P. P. Panaitescu).

Cantemir e părținitor cu prietenii, e un panegirist al tatălui său și e crud cu vrăjmașii săi. Cu multă istețime știe să scoată în relief părțile frumoase ale părintelui său, și cu tot atâta măiestrie știe să ne facă să-i dăm dreptate chiar când a comis fapte condamnabile. Firește că dușmanii săi, înainte de toate Brâncoveanul, nu-s cruțați

Cetatea Epithymii (= Cetatea Poștei, Constantinopolul) desemnată de
D. CANTEMIR
(După ediția Academiei Române)

cu nici o ocazie. Aceeași critică severă față de Brâncoveanu și de Cantacuzinești o aflăm în a doua scriere, în *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor*, publicată în rusește, ca anexă la „Jurnalul lui Petru cel Mare“. În această scriere, care fu tradusă și în nemțește de vestitul bibliograf L. H. Bacmeister și tipărită în 1783, el voia să-și justifice înainte de toate atitudinea sa politică.

Având din fire o inteligență extraordinară și o putere de muncă neobicinuită, un interes științific neobosit și un talent multilateral, fiind instruit ca nimeni altul dintre contemporanii săi — numele său figurează între învățații mari ai lumii pe păreții bibliotecii Sainte Geneviève din Paris — Dimitrie Cantemir a deschis prin aproape fiecare scriere a sa un drum nou. „Istoria Imperiului otoman“ a rămas mult timp neîntrecută; din „Descrierea Moldovei“ și azi istoricii — trecând cu vederea unele greșeli explicabile numai din cauza grabei cu care a fost scrisă — pot scoate învățături, iar „Hronicul“ său cuprinde în sine aproape toate învățăturile evangheliei celei nouă pe care aveau s'o propovăduiască apostolii latinătății noastre. Ca geograf ne-a lăsat hărți remarcabile, precum e harta Moldovei, publicată de fiul său Antioh în 1737 în Olanda și copiată și de Francezul D'Anville, iar compozițiile sale muzicale — el a inventat și un sistem nou de adnotație pentru muzica turcească — trăesc și azi în Orient într'o formă schimbată sub povara anilor. Dacă cu toate aceste calități strălucite Cantemir a fost uitat atâta timp de conaționalii săi, aceasta se explică prin faptul că operele lui, traduse în o mulțime de limbi, au rămas necunoscute la noi. Iar dacă ele nici astăzi nu sânt cetite decât de câțiva amatori de lucruri vechi, e pentru că din glasul cu care vorbește nu răsună nici armonia limbei lui Grigore Ureche, nici căldura lui Miron Costân. A fost prea mult stăpânit de moda veacului său, căreia i-a jertfit claritatea stilului; cultura lui neizvorând din pământul românesc în care s'a născut și de care a trăit departe aproape toată viața sa, face ca scrierile sale, chiar cele relative la țara și trecutul românesc, să nu poată deșteptă ecouri puternice în sufletele cetitorilor săi români.

Frontispiciu din VIETILE SFINȚILOR de Dosofteiu

CAPITOLUL IV

Epoca de decadență

23. PRIVIRE GENERALĂ

Secolul al XVIII-lea însemnează întronarea culturii grecești în Principatele române și, odată cu ea, înstreinarea treptată a claselor conducătoare de cultura națională. Limba grecească devine limba de salon a claselor culte, ea se introduce în oficii și încetul cu încetul se furișează și în biserică, e stăpânitoare în școli și se vorbește la Curțile Domnilor. Sântem în plină epocă fanariotă. Aceste cuvinte au devenit pentru noi un fel de formulă care ne amintește vremurile triste, când pe tronurile Țărilor române domneau suflete de negustori streini sau înstreinați, încunjurați de o boierime cu moravuri destrăbălate, fără durere de inimă pentru suferințele țărănimii stoarse, asupra căreia se revărsau războaie necurmate, pustiiri și foamete, când țara eră bântuită de ciocoi și ciună, iar din corpul ei fură rupte cele două provincii spălate de apele Prutului. Ca orice formulă însă, și aceasta e unilaterală, și ar fi greșit să credem bunăoară că în epoca Fanarioților cultura ar fi decăzut în Țările române. Dimpotrivă, vedem desvoltându-se o viață culturală remarcabilă: cele peste 300 de cărți tipărite în Principate între anii 1720 și 1820 o dovedesc în de ajuns. Între Domnii cari au stat în vremea aceasta pe tronurile române întâlnim pe câțiva cu o deosebită dragoste de carte. Nicolae Mavrocordat își publică scrierile grecești la Lipsca și

Epoca
fanariotă

Londra și, ca Neagoe Basarab, scrise „Învățăături către fiul său Constantin“. Gheorghe Mateiu Ghica și câțiva dintre urmașii săi făcură legi foarte înțelepte pentru prosperarea școalelor. Dar boierimea se înstreină tot mai mult de limba și de obiceiurile românești, gășind plăcere tot mai mare să vorbească limba „cea subțire“ a Curții. Istoriografia noastră, care în toată epoca veche a avut pe cei mai străluciți reprezentanți ai ei în clasa boierească, decade și ea. Afară de câteva excepții, cronicarii și scriitorii poartă de aci înainte nume grecești, ei se cheamă Amiras, Daponte, Fotinò, Filipide ș. a. Tot în grecește se scriu de acum codificările de legi (Codul Ipsilante și Carageà) și în școlile grecești întemeiate de Domnii Țărilor române vedem că are loc o renaștere a studiilor eliniste și o luptă aprigă a juriștilor pentru „catharevusa“. „Alături, sau în locul ciaslovului și octoihului, dascălii greci citeau cu învățăceii lor poemele omerice și tragediile lui Sofocles, dialogurile lui Platon și pe ceilalți clasici . . . Se înființează biblioteci bogate, în care . . . se află clasici greci și latini, toată literatura bizantină, cărți de filosofie și de astronomie . . . Numai în București erau trei biblioteci publice în sec. XVIII“ (D. Russo). Între dascălii renumiți ai Academiei grecizate din Iași întâlnim, între anii 1760 și 1773, pe eruditul Chiriac Cercel, Aromân de origine. Dar cultura ce se răspândeà din aceste școli se resfrângeà exclusiv asupra claselor suprapuse, înstreinându-le și mai mult de cultura națională. Astfel înflorirea elinismului în Principate e identică cu decăderea literaturii naționale. Abià când, prin îndreptarea culturii grecești spre apus, s'au stabilit legături tot mai strânse cu Franța, începe să se producă o renaștere și în spiritul public din societatea românească. Dar cu această influență se deschide epoca nouă a literaturii noastre.

Literatura
religioasă

În timpul acesta de apatie generală pentru tot ce e românesc, biserica menține tradiția literară și deși și în sânul ei pătrunde în parte grecizarea, totuși în ceața care acopereà nădejdiile pentru viitor, apar ca niște puncte luminoase figurile câtorva arhipăstori și călugări cu tragere din inimă pentru limba și cultura românească.

Damaschin
și Chesarie

În Țara Românească, după activitatea bogată a lui Antim Ivireanul, tipărirea de cărți bisericești române s'a continuat, chiar sub episcopi de origine grecească. Traducerile lui D a m a s c h i n vād acuma lumina tiparului. Cel mai însemnat dintre urmașii lui Antim a fost C h e s a r i e (H a l e p l i u), episcopul de Râmnic (1773—1780), sub care s'a început (dela 1776) publicarea *Mineelor*, operă monumentală,

în douăsprezece volume în folio, tradusă din grecește, în care se utilizează în parte și „Viețile sfinților“ de Dosofteiu. Chesarie avea o cultură remarcabilă, cunoscând, afară de limba grecească, și limba rusească, franceză și latină. Astfel se face, că în prefața unei cărți de Minee găsim cuvintele cu totul neobicinuite în Țara Românească în timpul acesta: „Aflu linia neamului românesc din vechiu trăgându-se din slăvit neam al Romanilor (Valahii numindu-se după limba slavonească), a căror slavă au strălucit împreună, unde și-au ținut și soarele razele“.

Iacov Stamatî și Paisie Veliciovski

În Moldova de asemenea întâlnim, către sfârșitul veacului, arhi-păstori luminați, înainte de toate pe cei doi Iacov, pe Iacov Putneanu, care scria singur sau îndemnă pe alții la scris, și care, retras mai în urmă la mănăstirea Putna, o reorganiză, aducându-o din nou la înflorire, — și pe Iacov Stamatî, de origine Ardelean, care cită pe Montesquieu și în raportul ce-l înaintă Domnului asupra școalelor, cerea reforme din cele mai înțelepte, dorind

Паіціу Смірнѣ.

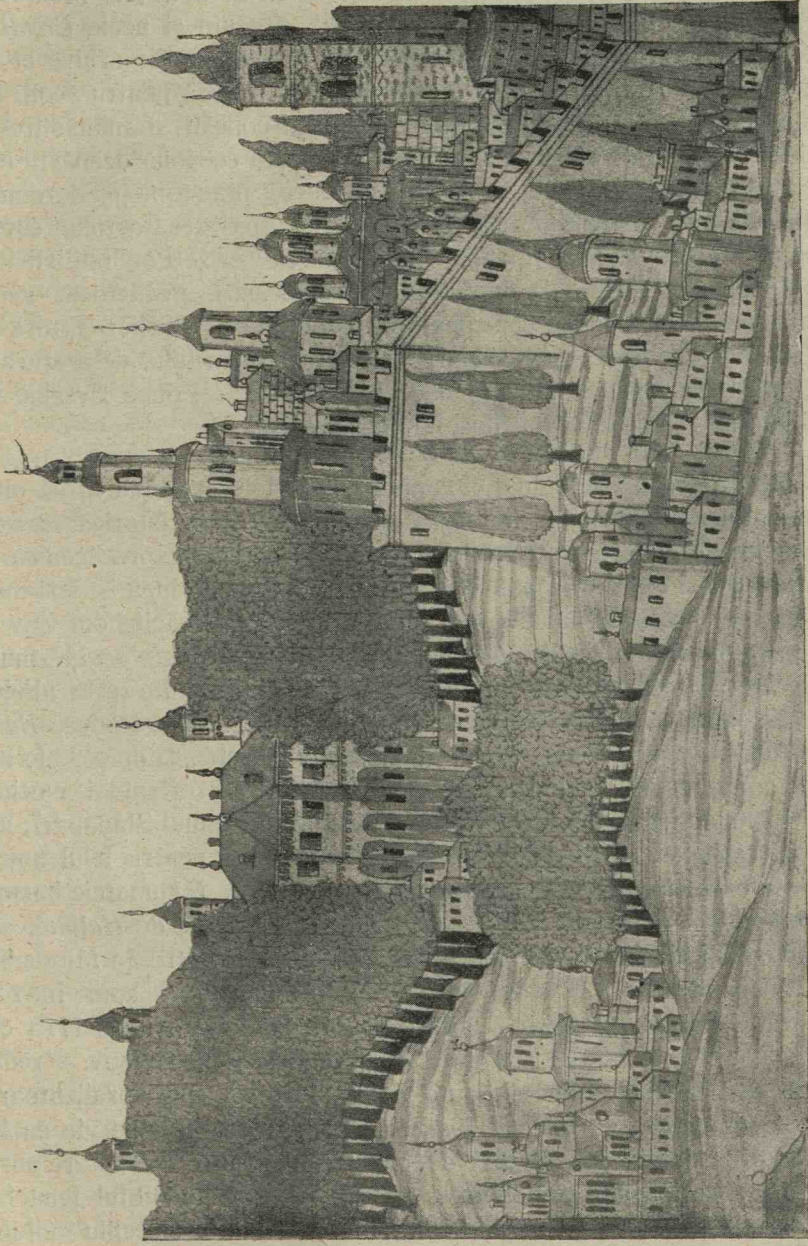
Iscălitura lui PAISII STARET

între altele instituirea unui profesor de latinește, care prin predarea gramaticii latine să înlesnească „îndreptarea și împodobirea limbii moldovenești“. În același timp, în mănăstiri se porni iarăși îmbogățirea literaturii bisericești prin traduceri nouă. Paisie Veliciovski, un Malorus, care cutreierase multe țări ortodoxe înainte de a se așeză în Moldova, strânse în jurul său un număr mare de ucenici, „izvoditori“ și „tâlcuitori“ și ridică iarăși la faima de odinioară mănăstirea Neamțu.

Vartolomeiu Măzăreanu

Cel mai harnic dintre toți traducătorii acestui timp a fost Vartolomeiu Măzăreanu (care a trăit cam între anii 1710 și 1790), egumen în două rânduri al mănăstirii Putna, ajuns mai târziu arhimandrit (1768) și ieromonah (1787). De la el ne-au rămas o mulțime de manuscrise și cunoaștem după titlu un număr mare de alte scrieri ale sale, în cea mai mare parte traduse din rusește. Eră atât de activ, încât chiar în vremea celor cinci luni petrecute ca membru al unei deputațiuni la Petersburg, el găsi timp să facă o traducere de 151 de pagini. Dar pe lângă izvodirile sale de cărți bisericești și de scrieri filosofice și morale, el scrisese și o *Istorie a*

„Cetate Cleofilei împărătesăi“, ilustratie din ALEXANDRIA
(După N. Iorga, *Anal. Acad. Rom. XXXVII*, și N. Cartoian, *Cărțile populare*)

mănăstirii Putna, o compilație, cuprinzând un *Letopiset al Moldovii* și *Domnia lui Ștefan Voevoda cel Viteaz*, precum și acele *Condicii* ale diferitelor mănăstiri din Bucovina de azi, ale căror arhive el le puse în rânduială. Pentru grija cea mare ce o avea pentru școli, fu numit „îndreptător școalelor domnești, episcopești și mănăstirești al Moldovei“. Mai ales a purtat grijă de școala cu două despărțituri, clădită de el la mănăstirea Putna, în care, împreună cu ieromonahul Ilarion, instruiă pe tinerii în „ciaslov, psaltire, octoih, catehismul, moldoveneste și rusește, alcătuirea scrisorilor (stilistica), moldoveneste, psaltichia după melodia grecească, gramatica, geografia cea tălmăcită de episcopul Amfilochie după Buffier, retorica, piatra evangheliei asupra despărțirii bisericii răsăritului de a apusului, epistolia episcopului Evghenie, istoria bisericii după Evsebie și alți istorici . . . și scurtata filosofie platonească“.

Literatura
profană

Literatura de imaginație capătă o amploare din ce în ce mai mare, fiind, alături de literatura religioasă și cea istorică, genul literar preferit de toate straturile sociale. Dovadă despre aceasta e mulțimea cea mare de manuscrise, cuprinzând copii după scrieri mai vechi, sau traduceri nouă. Versiunile scurtate, tălmăcite din slavonește, a unora din aceste cărți populare, precum a *Fiziologului*, mult apreciată istorie naturală moralizatoare, sânt înlocuite prin altele, mai dezvoltate, traduse din grecește. Din grecește sânt traduse *Bătăjocura Fandasei* și *Iliodorul*, cuprinzând faimoasele „Etiopice“ ale lui Heliodor, precum și colecția de povești de origine orientală a celor șapte înțelepți, numită *Sindipa* (după numele Indianului Sindabar), un fel de *Decamerone* popular, foarte bucuros citită pentru felul amuzant în care sânt povestite viclesugurile muieresti. Minunatele basme arabe *O mie și una de nopți*, cunoscute sub numele de *Halimă*, au fost traduse din aceeași limbă întâia oară în sec. XVIII în Muntenia și, independent, la Brașov (1782). Destul de târziu apar în românește *Pildele lui Esop*, traduse și ele de două ori, în 1776 de dascălul Ștefan Raireț din Putna și în 1784 la Brașov. Predicția pentru cărțile pline de fapte vitejești, pentru cele moralizatoare sau sentimentale, ca *Iosif și Aniseta* (1753), e tot atât de vie ca în epoca precedentă, dar alături de acestea vedem o îndreptare spre literatura serioasă a antichității. Astfel, în 1746, logofătul Ienache Buzilă plătește să i se facă o copie după „izvodul cel vechiu moldovenesc“ al *Istorilor lui Herodot*. La Academia Română se păstrează un manuscris scris între anii 1750—1780, care cuprinde cea mai

veche traducere a *Odiseei*, deși Homer continuă să fie cetit mai cu plăcere în prelucrarea naivă medievală a lui Dares și Dictys, cunoscută și la noi sub numele *Războiul Troadei*, pe care o avem în copia Ardeleanului Mateiu Voileanu și a Bucovineanului Constantin Popovici. *Hronografele* se înmulțesc de asemenea. Și literatură occidentală pătrunde, prin filieră neogrecească, la noi. Așa e cărticica despre *Bertoldo*, bufonul plin de istețime, pe care numai vinul îl poate învinge, care dă fel de fel de sfaturi înțelepte, știind să ne învețe chiar cum se poate astupă gura unei femei care nu vrea să tacă. Mai rare sânt traduceri din alte limbi. Astfel, în 1799, s'a tradus o versiune a aceluiași Bertoldo, din nemțește. Din slavonește se tălmăcește *Archirie și Anadam* (pe care aveă să-l prelucraze mai târziu Anton Pann), plin de sentințe, învățături morale și enigme de deslegat. În jumătatea a doua a secolului al XVII-lea, pe vremea ocupațiunii rusești, încep să fie traduse din rusește scrieri ca *Minunile Maicii Domnului*. Acestea alcătuiesc partea III din *Mântuirea păcătoșilor*, care, tradusă din grecește, ajunsese o carte foarte cetită în secolul XVIII, cum dovedesc numeroasele variante păstrate în manuscrise. Mateiu Fărcășanu biv vel-sătrar, traduce în 1749 *Viața lui Petru cel Mare*. Un caz mai mult izolat este al nenorocitului boier oltean Vlad Boțulescu, care tălmăcește, în cursul captivității sale din Milano (1763—1764) *Istoria lumii* din nemțește și *Viața lui Scanderbeg*, eroul Albaniei, și romanul lui *Varlaam și Ioasa* din italienește. Unele traduceri de opere filosofice și morale și de povestiri romantice, precum și romanul filosofic *Critil și Andronius* (1794) ș. a. văd și lumina tiparului. Manuscrisele încep a fi împodobite cu ilustrații, naive mai adesea, interesante însă pentru costumele contemporane și vădind uneori oarecare talent, precum sânt acvarelele Logofătului Petrache, care a împodobit manuscrisele de la Academia Română și de la Muzeul Limbei Române din Cluj ale *Erotocritului* Cretanului V. Cornaro, în care e vorba chiar de un rege al Vlahilor. O variantă a acestei cărți e *Filerot și Antusa*. La sfârșitul veacului al XVIII-lea apar și povestirile versificate; cu o parte din acestea, cronicile și narațiunile rimate, ne vom ocupa mai amănunțit.

În Ardeal, în întreaga jumătate dintâi a secolului al XVIII-lea In Ardeal nu se ivește nici un scriitor de seamă. Activitatea tipografică încetează; abia dacă apare ici și colo vreo carte, câte un *Catehism* ediția a doua a *Bucoavnei*, remarcabilă și pentru punerea alături a alfabetului latin cu cel chirilic și a Tatălui-nostru transcris cu litere

latine și ca o prevestire a acelei serii de cărți de școală ce aveau în curând să iasă de sub teascurile blăjene. Aceeași tipografie dă câteva cărți bisericești sub domnia Mariei Terezia și a lui Iosif II — chiar și o carte latinească în 1768 — dar cele mai multe scrieri sfinte se importau din Țara Românească sau se copiau cu mâna.

Unirea cu
Roma

Cu începutul veacului al XVIII-lea o parte a Românilor din Transilvania se unî, din punct de vedere religios, cu Roma. Mișcarea aceasta religioasă avu o influență atât de hotărîtoare asupra întregii mișcări intelectuale la Români, încât cu dascălii ardeleni care trăesc în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea începe epoca nouă a literaturii noastre. Deși scrierile lor apar în mare parte în secolul al XVIII-lea, totuși ele nu pot fi tratate în Istoria literaturii noastre vechi. Dimpotrivă, în Țările române, spiritul nou și influențele apusene străbat mai încet, așa încât unele din scrierile ce apar la începutul veacului al XIX-lea aparțin încă cu totul epocii vechi și vom vorbi despre ele în această parte dintâi a Istoriei literaturii române.

Neuniții
Istoria lui
Radu
Tempea

Unirea cu Roma stârni la o parte a Românilor transilvăneni un puternic curent de împotrivire, mai ales în părțile de miază-zi, care țineau viu contactul cu Țara Românească. Această luptă se oglindește și în scrisul lor. Protopopul bisericii Sf. Nicolae din Brașov, R a d u T e m p e a († 1742), scriind *Istoria sfintei biserici a Scheailor Brașovului* (continuată de R a d u D u m a), găsește accente energice și duioase, ca să condamne și să plângă pe cei ce „au lăpădat și călcat pravoslavnică lege“. La un moment dat, cuvintele primesc subț condeiul său formă versificată. Cronica aceasta, pe lângă un scurt istoric al bisericii, de la venirea Bulgarilor (a. 1392) în Brașov, care reproduce cronică Popii Vasile, cuprinde și interesante notițe autobiografice, din care vedem energica atitudine a protopopului brașovean, nu numai când aveă să se împotrivescă lui Inochentie Clain, venit la Brașov cu gândul să atragă pe Români la unire, ci și în luptele sale locale cu Sașii.

Plângerea
Silvașului

Tot împotriva unirei e îndreptată pe la a. 1782: *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvașului, din eparhia Hațegului, din Prislop*, o cronică rimată, cu versuri șchioape, dar cu accente foarte puternice împotriva celor ce au părăsit legea strămoșească. Călugărul care a scris aceste versuri, pe lângă preocupările religioase, vede și primejdia n a ț i o n a l ă ce rezultă din desbinarea bisericească:

*Că nu va fi spre un folos
Unăția ce s'a scos,*

„Furnicile cari lua omul si-l mânca“, ilustrație din ALEXANDRIA
(După N. Iorga, *Anal. Acad. Rom. XXXVII*, și N. Cartoian, *Cărțile populare*)

*Ci numai ca să ne răsnească
De frații din Țara Românească
Și din Țara Moldovească;
Ba încă și între noi din Ardeal
Să bage pe cel viclean,
Să nu ne mai putem înțelege,
Din Sași și din Unguri a ne mai alege . . .*

De aceea vom pricepe durerea suflească din care răsare păi-
mașul blestem:

*O, de te-ar fi ars focul, Blaj,
Că tu multe răutăți lucrasi!*

Versuri

Tema Paradisului pierdut, care a ispitit atâți poeți mari, și-a
găsit și la noi un versificator destul de dibaciu, care se ține de legenda
apocrifă despre Adam și Eva, impresionat mai ales de contractul
ce l-a făcut întâiul om cu Satana, de a-i cedă sufletele copiilor săi
pentru ca să aibă voie să are pământul. O copie din Ardeal, din
1760, se păstrează la Academia Română, având titlul *Versul lui
Adam*. În 1714 găsim o interesantă *Petiție* veselă în versuri destul de
bune a unui oarecare C a v r i l C h i ș, care cere să fie numit gornic
în munții Hunedoarei. Tot mai des apar și versuri lirice, precum
jălania băjenarilor refugiați din Principate în Ardeal, intitulat *Cân-
tecul străinătății*, păstrat într'un manuscris din 1874, *Versul pustiei*,
un *Vers mângăios* etc.

Teodor
Corbea

Avem, în acest secol și o încercare nouă, mai puțin serioasă
însă ca a lui Dosofteiu, de a versifica psaltirea, făcută în 1720 de
brașoveanul T e o d o r C o r b e a, pe când eră „vel-pisar i cantelar
al Impăratului Rusiei“, căruia îi și dedică lucrarea. Același Corbea
a compus din îndemnul și cu cheltuiala învățatului episcop de Râm-
nic (și mai târziu de Buzău) Mitrofan, și un *Dicționar latin-român*,
al cărui manuscris se păstrează la Blaj.

Calendar

În Brașov, unde-și înjghebase, cum știuse el, din buchi cioplite
cu mână, „o stambă nouă“, tipări, în anul 1733, dascălul P e t c u
Ș o a n u l, întâiul *Calendar* românesc, „alcătuit de pe cel sârbesc“,
„ca întru 100 de ani să slujască“.

Gramatica
lui Eusta-
tievici

În sfârșit, tot din acel Brașov, care întreține prin biserica și
negustorii săi relații strânse cu Curtea din București, este E u s t r a-
t i e (fiul protopopului Eustatie Grid), căruia îi plăcea a se numi, pe
rusește, Dimitrie Eustatievici, sau chiar pe grecește,
E u s t a t h i a d i s. El a scris, ca dascăl al școalelor din Brașov, în
a. 1757, cea dintâiu *Gramatică românească* pe care o „afierosește“

Ilustrație din *EROTOCRITUL* lui Cornaro
După Manuscriptul de la Muzeul Limbei Române.

Агаста сам афлаті аням, шї рїнарпїз аїтїз
 а сфїтїлїи свсвїи де памфїлїи, епїтїи де
 хесарїи палестїнїи, оунде сїрїе сїауа
 марелїи Константїи рїпра,
 р' аїтїиуз карпїз:—

І Іудїїи фєрїтї кїмїсїтїи, тєрдїамдєвїтї:
Архїдєвїлє сїмїи фїва, кїнїз пємїнїтїи ва асїдїа
Є Євїло вїнїтї прїнцїпє пєр сїиїла фєтївїс.
Анїтєрї вїнїва дїмїтїїїл прїи вїтїи тєвїсвїе.
Є Сїиїлїцїтї вїтїкїнїи прїзїсїс етї іудїїцїтї оїаїи.
Пєнїтєрє катєрїпїи де фїауїз шї сє фєдєтє лїмї:
О Оїнїс тїхои тїхїи фїдєсїпє дєїи, інвїдїсїтєс вїдєвїтї.
Тотї оїмї прїдєтєстї крєстїи фїи, шї тїл оурїтї вєтїва.
У Уїна кїмїсїнїтїи сїуцїлєлї фїнїс сїа аївї.
Фрїпїнїз крєстїїи прїналтїкї рєсїлїшї сїпїтї вїїлї.
Є Єдє сєдєнє аїтїас цїсїсвїтї кортєрївїтї ітїса.
Фсїаїи шївїнїз сїфїлїтєлє вартїрїїа шї тїрїтїкє рєсє.
Х Хєрїос єрїтї мїнїдєс, сїїїнїас фєрїтї індїїнїс тїлїнїс.
Цїлїнїсїа лїмї, шї сїїїнїи крєстїє вєр прїтїїтї пїмїїтї.
Р рєїи цїсїс сїтєлїахрїа тїхїмїнїс, вїтїмїнєрїа дїпїтїс.
Ідєпїдїїнїз ідїлї оїаїїнїи, шї вїлїїрїїлє оїаїїнїлєр.
И Иїнївїрїсїс пєртїас інїфїрїнїгєтї кєрїуїрїс аїтїрї.
Чєрїїнїз пєрїїлї вєрїїїїїкї аїтїлїнїїцїи іаїдєлїтї.

с Сїиї

Лєгїдє Млїтї Сїлїнїа:—
 аїнїл' аїтїмв. мїлїтї:

O pagină din CODICELE MATEIU VOILEANU: Versuri latine transcrise
 cu litere chirilice

(După M. Voileanu, Codicele Mateiu Voileanu)

lui Constantin Mavrocordat. De model i-au servit gramaticile grecești și rusești pe care le-a cunoscut pe când își făcea învățătura în școlile din Chiebul rusesc. Astfel se explică, că în această descriere a limbii române nu se pomeneste nici un cuvânt de romanitatea noastră și nu licărește nici una din ideile ce aveau să-și facă drum prin gramatica lui Samuil Clain și Gheorghe Șincai.

Codice
miscelaneu

De curând a găsit și a descris d-l N. Drăganu un Codice scris de mai mulți cărturari de la sate (între aceștia un Ion din Surduc și un Diacon Popovici Mihaiu din Cupaz) între anii 1754 și 1810 în regiunea Bihorului, interesant pentru varietatea conținutului lui. El cuprinde nu mai puțin de 48 de bucăți, între care găsim un text slav alături de o satiră la adresa celor ce mai slujeau în biserică în limba slavonă; rugăciuni (între ele una ungurească și un Tatăl-nostru țigănesc) alături de descântece de ciumă și de friguri (între care unul slavo-român, care trebuie scris „pă nemâncate“); predici alături de cărți populare (între care povestea lui *Archirie și Anadam și Versul lui Adam*). Interesante sânt mai ales bucățile versificate în stil popular (între care găsim un fragment de scenetă comico-satirică, cea dintâi de acest fel, în contra unui vlădică ce face pe judecătorul în procesul unei fete cu voinicul ce o înșelase). Un alt manuscris, descris tot de d-l N. Drăganu, copiat de un băjenar din Oltenia cu numele Nicolae înainte de 1800, cuprinde o mulțime de versuri vechi, între ele poate cea mai veche colecție de colinde, cântece de stea, poezii populare de dragoste, și cronici rimate. Cât de căutate erau asemenea cărți considerate ca „sfinte“, se vede din prețul de „doi zloți buni“ cu care a cumpărat manuscrisul unul din mulții lui posesori.

Codicele
Mateiu
Voileanu

Trecând în revistă manifestările literare din Ardeal, nu vom uita a pomeni de un codice miscelaneu, alcătuit de un preot sătesc (care în tinerețele sale petrecuse dincolo de munți, la mănăstirea Bistrița). Acest manuscris, prin conținutul său, ne face să ne dăm seama nu numai de cultura, ci și de gustul celor ce formau pe timpul acela clasa cărturarilor ardeleni. El e o duioasă dovadă de setea după emoții artistice a acestor preoți aruncați în câte un sat, departe de orice bibliotecă, a neînvinsului dor de a-și alcătui câte o bibliotecă, copiind pentru sine și pentru urmași învățăturile edificatoare și poveștile frumoase ce le treceau prin mâni, scriind din memorie altele, cetite sau auzite de mult, încercând înșiși să le imite și să aștearnă pe hârtie reflexiile lor personale. În acest manuscris, scris între anii 1737 și 1768 cu slovă caligrafică de preotul

Ilustrație — Masă cu lăutari — din EROTOCRITUL lui Cornaro
 (După V. Grecu, *Erotocritul*)

Mateiu Voileanu găsim, alături de versuri latine transcrise cu litere chirilice, acele povestiri naive care au format hrana sufletească a epocii. Partea cea mai mare a Codicelui Voileanu e dedicată scrierilor de natură religioasă, evanghelii cu tâlc, predici, vieți de-ale sfinților, etc. „Pildele filosofești de pe limba cea proastă grecească tălmăcite românește“ sânt copiate pentru înțelepciunea cuprinsă în forma lor scurtă și sentențioasă. Nu lipsește „Istoria Troadei, întru carea au împărățit Priam împărat, tatăl lui Parij“, iar „Povestea lui Archirie cu nepotu-său Anadam“ o scrie la îndemnul soției sale, Mărinca. O deosebită predilecție are însă Voileanu pentru povestirile versificate, precum e aceea a lui „Ioasaf Stâlpnicul“ (pe care am mai menționat-o în redacția lui Dosofteiu din Horez), „Cântarea Evei când ieșea din porțile raiului“ și „Plângerea lui Adam, când ședeà în preajma raiului“. Și psalmul 136 îl găsim versificat, probabil de Voileanu însuși, care adesea încheie diferitele părți ale manuscrisului său cu versuri și care se încearcă chiar a traduce câțiva hexametri latini ai lui „Evsévie de Pamfilia, episcopul de Chesaria Palestinei“ despre „Prorocia Sivillei“.

Cu încorporarea Bucovinei la Austria (1777), s'ar putea crede că în această parte a vechii Moldove, prin contactul nemijlocit cu cultura apuseană, aveau să răsară, mai de vreme decât în Țările române, zorile epocii nouă. Dar aici să porni de la început o politică de germanizare. Din rapoartele generalului Enzenberg, care vorbește cu dispreț de „popi“, se vede că tendința de a da noii provincii un caracter german erà mai mare decât grija de a răspândi cultura între Români. Din cele șase școli „moldoveneste“ pe care le găsiră Austriei la venirea lor, în curs de nouă ani s'au închis cele din Câmpulungul-moldovenesc și rusesc, cea de la Putna, care avusese de dascăl pe Vartolomeiu Măzăreanu, iar cea din Siret se prefăcù în școală „utravistă“. Tipografiile din Viena, Lemberg și Cernăuți trimit ici și colo câte o broșură cu „Așezăminte pentru cadastru“ sau „pentru țărani“ (1786), cu „Orânduiele de pădure“ (1786) sau „pentru stingerea focului“ (1794) și o „Pravilă asupra călcărilor grele de poliție“ (1807), dar pentru hrana sufletească a mulțimii nu se face nici o publicație, iar pentru educarea tinerimii apare abia la 1804 un *Catehisis mic*, cu textul german alăturat — „prin înaltul guberniumicescul decret din 17 Septemvrie 1802, nr. 27111“ se spune în titlu — și un și mai mic *Octoih*. Faimosului A. de M a r k i, adus la 1783 din Transilvania ca dascăl, pe motivul că știà

In Bucovina

Ilustrație din EROTOCRITUL lui Cornaro
(După V. Grecu, *Erotochritul*)

românește — de fapt se adevări că nu știă — i-au trebuit douăzeci și șapte de ani până să poată scrie *Gramatica* sa germano-română. În biblioteca Facultății de teologie din Cernăuți se găsește un *Dicționar german-român* manuscris, de la începutul veacului al XIX-lea scris de un Cantemir. Ca și în celelalte provincii românești, și în Bucovina se copiau scrierile distractive ale vremii. Astfel, un manuscris scris în seminarul teologic din Cernăuți în 1796, de „cliricul din clasul al triile“ Popovici, cuprinde *Istoria Sandipii filosoful și Războiul Troadei*; autorul acestui codice e Călugărul Ioanichie din Homor, care scriă în 1784. *Cazaniile Păcătoșilor* ni s'au păstrat într'un manuscris copiat în 1790 de Dascălul Nechita din Dorna.

La Aromâni.

Nu vom uită să amintim, la sfârșitul acestei priviri generale asupra năzuințelor culturale românești în veacul al XVIII-lea, de mișcarea importantă pentru o redeșteptare națională la frații noștri din depărtatele ținuturi ale Peninsulei Balcanice. Încă de pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, prin lărgirea negoțului cu țările occidentale, Aromânii din centrul Macedoniei ajunseseră la o înflorire economică atât de remarcabilă, încât ea nu putea, la acest popor cu înalte calități intelectuale, să nu producă și o înflorire culturală. Orașul Moscopole deveni centrul ei, iar Academia din acest oraș, pe lângă care lucră de la 1740 și o tipografie, fu cel mai însemnat focar de cultură al Peninsulei. E adevărat că limba acestei Academii eră cea grecească și tot grecești erau și cărțile ieșite de sub teascurile moscopolitane, dar tendințele școalei nu erau elenizatoare și nu puteau schimbă caracterul românesc al populației, care acasă, în socotelile negustorești, în școlile elementare și, pe cât se pare, în parte, și în biserică, întrebuițau graiul strămoșesc. Greceasca eră numai mijlocul de a pătrunde în studiile mai înalte. Spre a putea înlesni procurarea acestui mijloc, învățatul protopop Anastasie Cavalioti (născ. pe la 1728) a îngrijit să dea *Vocabularul* său *greco-român* (Πρωτοπειρία, tip. la Veneția, în 1770). Exemplul lui fu urmat mai târziu de Daniil Mihali Adami Hagi (Εισαγωγή, ed. I, 1770 Moscopole, ed. II, 1802, Veneția). Conștiința națională eră, la acești Aromâni, atât de deșteaptă, ei erau atât de mândri că sânt urmași ai Romanilor, încât pe la începutul veacului al XIX-lea, vestitul Neofit Duca își dădea toate silințele să-i atragă spre elinism și să-i convingă că sânt greșțiți, când se cred

Α Γκιεβγοσιτόρρη.

Αστέαπταο λυμύναιαησα πωτζάνα, τρα
Φηλησίρεα α Φεμέλλορδου ανοσερέδου, κα
(πησηψέσκυ) δε μάλτε τζέι ερά δόρδου σε ο
βέθζδι αήσα άρχηζμα τρα. Φάρα ανώατρα
τζη κω εφολήζε σε κηκασεάσκα Φεμέλλε
ανώατρα, ατζεά τζη κω μάλτα ζαμίανε, ος
κω μάλτα ζαχμέτε ο κηκατέσκω πρε άλτα
λήμπα. Κα ίαντε νάντε σε αγκαροσοι λήμπα
ανώατρα, ος νε μα λήμπα. μα οσοι δόγ-
ματελε α πύσηλλυ. Κα θζοίτζε δεβιδ (σε
μησηκάρω κω αλάντε πλάσι. οσοι ν βητζάρα
λκαρρα αλόρδου) Τρα τζεά δε κάττου πω
τίμι κωπυσήμ τρα αλφαβητάρεα αήσα, δε
Α κά-

descendenți ai Romanilor, blestemând pe cei ce „se laudă că vor să constituie o nație deosebită“.

Chiar răsfirați de soartă prin țări streine, Aromânii care avuseseră parte de lumina răspândită prin școalele din Moscopole, nu-și uitară de limba și obârșia lor, și astfel vedem apărând, în anul 1797, în Viena *Νέα Παιδείωσις*, cea dintâi carte aromânească de școală, a lui Constantin Ucuta, care, fiind „cartofilax“ și protopop al coloniei de negustori aromâni din Posen în Prusia, dădea acest „Abecedar ușor“, „Romano-vlahilor“ spre a învăța cartea românească. Câțiva ani mai târziu (după 1803) a scris un anumit Ghișcu din Tirana acel Codice, numit după posesorul lui actual, *Codicele Dimonie*, care cuprinde traduceri de scrieri de natură bisericească și constituie cel mai important document de limbă veche aromânească. În scurt timp aveau să apară apoi și cărțile lui Boiagi și Roja. Acestea însă sânt scrise de-adreptul sub influența școlii ardeleni și deci aparțin epocii următoare.

24. EPIGONII

Decadența culturii naționale a acestei epoci se oglindește pe deplin în scrierile celor ce erau să fie urmașii marilor noștri cronicari. Cei ce însemnează de-acum înainte cursul vremii și evenimentele istorice, sânt niște epigoni palizi și fără originalitate, cărora le lipsește simțul istoric și vederile personale. Astfel este acel Vasile Buhăescu, cămărașul de izvoade, care, în anul 1733, scrise, din porunca Domnului Moldovei Const. Mavrocordat *Istoriile Țării Românești* și a *Țării Moldovei*, însemnând pe două coloane, la stânga a Munteniei și la dreapta a Moldovei, istoria celor două Principate pe tronul cărora protectorul său s'a perindat de zece ori în curs de aproape patru decenii (1730—1769). Acești cronicari scriu istoria țării lor mai mult din datorie decât din vocație. Fără să fie în stare să imite strălucitele modele din trecut, rămase unora din ei necunoscute, în paginile lor apare, în locul frumosului graiu bătrânesc, o limbă impestrițată cu cele mai hibride neologisme grecești și turcești.

Alexandru
Amiras

Cel ce continuă întru câtvă vechea tradiție a cronicarilor e un Grec din Smirna, cu numele Amiras, care laudă pe slugile înțelepte din Tarigrad, de care se încunjură Domnul. El scrie cronica lui în grecește și în românește, limbă pe care se fălește că a învățat-o perfect în șase luni. Cunoștințele sale de limbi orientale îl

Ilustrație — Autoportretul Logofătului Petrace — din EROTOCRITUL
lui Cornaro

(După V. Grecu, *Erotocritul*)

fac să urce scara boierilor și să fie întrebuințat în misiuni diplomatice, pe care nu și le împlinește totdeauna cu fidelitate. De la 1729 încolo îi pierdem urma. Cronica sa pare a și-o fi scris pe când eră marele sulger al lui Grigore Ghica, pe care îl tămâiază cu orice ocazie. Cronica sa începe de la 1661 și se bazează pe „izvoadele“ continuatorilor lui Miron Costân, iar mai târziu pe același izvor pe care-l copiază și Nicolae Muste. Partea originală, bogată în amănunte, e aceea care tratează domnia a treia a lui Mihaiu Racoviță și începutul domniei dintâi a lui Grigore Ghica.

Ienache
Kogălni-
ceanu

Un precursor al Kogălnicenilor, Stolnicul Ienache, copiă pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea *Letopisețul Domnilor Moldovii de la domnia întâiu și până la a patra Domnie a lui Const. Mavrocordat V. V.*, letopiseț pe al cărui autor nu-l cunoaștem. Pentru timpurile anterioare (de la 1661 înainte) cronicarul traduceă sau copiă o traducere română a croniciei lui Amiras. Scrisă într'un stil banal, cu caracterizări ce s'ar potrivi la orice domn, cronica aceasta cuprinde mai ales descrierea ceremonialului de la Curtea domnească. Cu o naivitate semnificativă, anonimul își mărturisește une-ori singur neștiința sa, astfel la Const. Mavrocordat: „În zilele acestui Domn, ce s'a fi lucrat, nu știu, că n'am găsit scris“. Izvoarele sale erau puține și e caracteristic că nu-l cunoșteă nici pe Neculce, de la care ar fi putut învăța atât de mult. Din cronica aceasta transpiră mai ales un reacționarism boieresc. Astfel, când Const. Mavrocordat caută să asculte jalbele țăranilor, cercând să-i desrobească din sclăvie și când el silește pe preoți să învețe carte, boierul, care nu se gândește decât la casta sa, exclamă: „Ușile divanului erau închise și multă vorbă cu prostimea aveă — cât atât le dedese obraz, cât nu puteă nimenea dintre boieri ca să zică măcar cât de puțin lucru vreunui țăran, că îndată strigă lui Vodă, și pentru un lucru de nimica a unui țăran, cât de prost, făcă pe un boier mare mascară și-l închideă. Și mai dăduse o poruncă în țară, ca să nu fie nime volnic a luă cuivă măcar un ou fără de bani, nici slujbaș, nici altul nime“.

Cronicarul
Canta

Un alt cronicar moldovean, care, răzămându-se pe cronicile anterioare, mai ales pe Neculcea, pe care-l compilează pe scurt întreșând pe ici pe colo câte un amănunt, povestește, apoi, dela sine o bucată din istoria Moldovei, până la ocupația rusească din 1769—1774, e Ioan Canta (prescurtat din Cantacuzino), boier, fost mare-spătar și stolnic, încuscrit cu Hurmuzăcheștii. În cronica sa, Canta ne apare adesea ca un aspru judecător al Domnilor, fără

însă a avea priceperea istoricului și lipsindu-i și farmecul limbei și al expunerii.

În timpul acesta de scădere a oricărei politici de energie națională, o parte însemnată din grija Domnitorilor și a celor ce-i înconjurau erau manifestările de natură curat formală, multe și pompoasele ceremonialuri, care, împrumutate de la Bizantini, se dezvoltaseră până la ridicul, după pravile binestabilite, pe care curtenii le păzeau cu mai multă sfințenie decât legile țării. „Cunoaștem până și rânduiala alaiului la scoaterea domneștilor cai din ciair și știm că la capul procesiunii mergea iuruc-bai-ractarul și la coadă mehter-bașa, toată taițaoa“ (D. Russo).

Gheorghe
Suțu

Drept cea din urmă scriere din colecția de „Letopisețe ale Moldovii“ a lui M. Kogălniceanu figurează *Condica ce are întru sine obiceiri vechi și nouă a preînălțaților Domni* pe care, în 1762, o scrise Gheorghe Suțu, sau, după cum se numea el în limba vremii sale, Gheorgachi, al doilea logofăt. Ce valoare literară poate avea înșirarea seacă a ordinei în care se așezau boierii și diferitele amănunte din ceremonialul Curții, își poate închipuî orișicine.

În Țara Românească, un anonim a refăcut, probabil între anii 1724 și 1729, cronica lui Radu Popescu în favoarea influenței familiei Bălăceanu. Din cronica lui Popescu se lasă afară toate aprecierile nefavorabile la adresa lui Aga Const. Bălăceanu, ginerele lui Șerban Cantacuzino, care a știut să moară ca un erou pentru o cauză puțin vrednică de laudă, iar moartea lui Brâncoveanu se descrie cu amănunte nouă și duioase, într'un stil frumos și avântat. De la una din nepoatele lui Const. Bălăceanu primî manuscrisul acestei Cronici Samuil Clain, care-l copiè la 1770.

Cronica
Bălăce-
nească

În *Istoria oștirii ce s'au făcut asupra Moreii la anul 7233* se descrie, în formă de jurnal, campania Turcilor în Morea împotriva Venețienilor, la care luase parte, din porunca lui Ștefan Cantacuzino, și marele paharnic State Leurdeanu. Unul dintre puținii Români din suita sa, probabil Constantin Vătavul, a descris-o, dând știri interesante, deși adesea naive, precum e aceea că la Seres „aerul e greu pentru bărbați, iar pentru neveste bun, că sânt prea frumoase“. Limba e plină de barbarisme fiind împetrișată de multe turcisme.

Istoria
oștirii
asupra
Moreii

Stolnicul Dumitrache ne-a lăsat niște memorii despre timpul scurt, dar zbuciumat, dintre începerea războiului ruso-turc și întronarea lui Alexandru Ipsilante. Scrierea aceasta, foarte im-

Stolnicul
Dumi-
trache

portantă pentru mulțimea de amănunte istorisite de un martor ocular și pentru actele intercalate în ea, e lipsită însă de valoare literară, căci autorului îi lipsește darul de povestitor, iar scrierea lui mișună de neologisme turcești și grecești, une-ori și italienești, neasimilate spiritului limbei române.

Mihaiu
Cantacuzino

Un alt cronicar e „Cneazul“ Mihaiu Cantacuzino, din vestita familie a boierilor munteni, născut în anul 1723. A fost boier cu vază, ocupând funcțiunile de vel-medelnicer (1746), mare stolnic (1753), apoi un timp îndelungat aceea de mare vistier și în urmă de mare ban. A fost însărcinat în viață cu importante misiuni diplomatice și avu să sufere în două rânduri întemnițarea pentru atitudinile sale politice. Rusofil convins, el fu silit, când Turcia se dovedi mai puternică, să facă ceea ce făcuse și celalalt înaintaș al său în politica prietenoasă Rusiei, Dimitrie Cantemir, adică să emigreze în Rusia (1776), unde primi rangul de general-maior și 2000 de șerbi, dar de unde nu se mai întoarse în țara sa.

A scris o *Istorie a Țării Românești*, de la 1215—1774, al cărei manuscris inedit se păstrează la Academia Română, *Istorie* pe care a tradus-o și în grecește în anul 1776. După această traducere grecească, *Istoria* lui Cantacuzino a fost tipărită la Viena, de frații Tunusli, fără indicația autorului, în 1806.

În exilul său din Rusia el scrise, în 1787, opera sa principală, *Genealogia Cantacuzinilor*. Doritor de a se impune aristocrației rusești prin obârșia sa strălucită, fostul mare ban alcătuește un arbore genealogic, în mare parte fantastic. Nemulțumit cu vița împărătească a strămoșilor săi, el își găsește descendența dela un „pair de France“ de pe timpul lui Carol cel Mare, cu numele Nicolae Valua (Valois). Pentru vremile pe care le poate reconstrui din acte păstrate în familie, scrierea sa e de mare valoare istorică, iar paginile în care istorisește pățaniile proprii dintre anii 1750—1787 au, pe lângă însemnătatea lor istorică, și o valoare literară, fiind bine scrise și interesante prin bogăția amănuntelor.

Dionisie
Eclesiarhul

Cu totul altfel e alcătuită opera unui modest călugăr, om de casă al episcopului și mitropolitului de mai târziu Filaret. Deși Dionisie Eclesiarhul († 1820) își scrie opera sa în anul 1814, ea e mai bătrânească decât cele mai multe scrieri de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Autorul ei, însemnând „cele ce s'au întâmplat acestei patrii a Valahiei în diastima vremii de la cincizeci-cinci de ani încoace“, ne amintește adesea timpurile bune ale înfloritoarei cronografii de demult. E adevărat că simplul călugăr

n'are simț istoric, că nu e critic în alegerea izvoarelor sale și adesea e foarte naiv. În schimb însă, el știe să povestească frumos și are un interes viu pentru partea anecdotică a istoriei; are vorba figurată a omului din popor, îi plac asemănările din nemijlocita sa apropiere și caută să-și explice lucrurile neobicinuite de aiurea, prin prizma celor cunoscute din țara sa. Vom aminti numai păreriile delicios de naive ale acestui contemporan al lui Napoleon Bonaparte despre cuceritorul lumii. El ar fi fost la origine un „grec-romeos“, care s'a papistășit, trecând mai întâiu la Nemți, apoi la Franțuji, unde a ajuns „obirster“ (= colonel) și mai târziu feldmareșal — o rudă a lui trecuse cu „madama“ lui și prin Țara Românească — a luat parte la luptele care ținteau să desființeze „rumânia Franței“, combătută de boierii cei mari, care aveau sate multe, „iobagi, adecă rumâni“, și, pricepându-se să „între subt pielea“ miniștrilor și a boierilor, ajunsese Împărat. Dară cu toată vitejia lui, el fu biruit de marele duce Constantin, care „spun unii că încălecuse pe tunuri și răcneă ca un leu asupra tunarilor, să sloboază tunurile cu iuțime“, acele tunuri, despre care i-a spus „un ipochimen vrednic de crezut“ că își luau auzul cu bubuitul lor și că se umpleau cu „un săculeț de barut“ (= praf de pușcă). Aceste minunății, care se strecoară în cronica lui din istorisirile sfătoșilor moșnegi strănși la taifas pe prispa unei case din vecini, sau din cărțile ilustrate ale lui Carcalechi (tipărite la Buda în 1814 și 1815) relative la războiul napoleononic din Rusia, îi dau un deosebit parfum de vechime. Dionisie vede lucrurile simplu, precum simplă eră și cultura sa, dar le vede limpede: volintirii intrând în București aveau „câte un pistol, ca un picior de porc, la brâu“. Astfel el are calitatea prețioasă de a fi evocativ în povestirile sale.

Către sfârșitul veacului, ca o slabă compensație pentru decadența genului istoric, se înmulțesc tot mai mult narațiunile istorice în versuri. Evenimente contemporane care impresionau cu deosebire, precum războaie sau ucideri senzaționale, formau subiectele de predilecție ale acestor narațiuni. Schimbând forma exterioară, autorii lor nu prea izbuteau să prefacă proza în poezie. Dar versul începea să fie gustat din ce în ce mai mult, el aveă farmecul nouității și dădea iluzia genurilor literare similare, care se înmulțeau mereu la Greci. Nervii versificatorilor, și mai ales ai ascultătorilor, erau mai puțin rafinați decât ai noștri, încât suportau potopul ritmului monoton ce urmă neturburat de nici o imagine puternică, de nici o rimă neobicinuită. În curgerea lor uniformă, versurile acestea

Narațiuni
versificate

se potriveau cu atmosfera greoaie a iatacurilor împodobite cu covoare groase, în care totul te îmbiã la lene, totul erã întocmit pentru cea mai gustatã trecere a vremii, somnul. Singurele senzații pe care le deșteptau aceste versuri erau revãrsãrile lirice ale autorului, când sau își cãinã eroul, sau se jeleã pe sine, sau — și aici e un progres — boceã starea tristã a țãrii și a poporului sãu. Cãci toate aceste cronici rimate erau „jalnice istorisiri sau tragedii“, ca faimoasa poemã asupra Eteriei a vornicului Alecu Beldiman de la începutul veacului urmãtor, care încheind șirul acestor cronici, le întrece pe toate în proporții.

Istoria
lui Stava-
rache și
Istoria
Țãrii Ro-
mãnești

Cea mai veche din aceste narațiuni versificate, (copia datãnd din 1767), este *Istoria lui Lordache Stavarache, biv vel spãtar și bașicapichiaia al Țãrii Muntenesti*. În 235 de versuri lungi, cu rima banalã și ritmul nu totdeauna respectat, fãrã imagini poetice și cu un vocabular sãrac, ținãndu-se fidel de originalul grec, pe care-l traduce, se descrie în ea cu exactitate istoricã viața de strãlucire și cãderea nãprasnicã a lui Lordache Stavarache. În Constantinopol, unde erã reprezentant al Domnului pe lângã Sublima Poartã (capuchehaie), acest tipic Fanariot lacom strãngeã averi fantastice, țesãnd intrigi împotriva dușmanilor sãi personali, fiind temut chiar de Domni, pãnã ce, ajuns în închisoare, fu ucis și i se confiscã toate averile agonisite prin jaf.

Cele dintâi versuri originale asupra evenimentelor contemporane sãnt cele intitulatã *Istoria Țãrii Romãnești de la leat 1769*, pãstratã în mai multe variante, al cãror autor pare a fi Ștefan Rușãnescu și în care se descrie intrarea „stupãilor“, adicã a Rușilor și partizanilor lor, în București. Cu prilejul rãzboiului rusoturc din acel an se tipãrește și manifestul intitulat *Trãmbița romãneascã*. Avem și o narațiune despre *Moartea și îngroparea lui Potemkin*.

Stihurile
asupra
morții lui
Ghica

Din anul 1777, din Moldova, sãnt *Stihurile asupra Domnului Grigore Ghica Voivod, al Moldovii*. Ele descriu omorul Domnului martir, acel eveniment neobicinuit — un Domn decapitat din poruncã împãrãteascã — care a impresionat adãnc pe contemporani și care, precum mărturisește Sulzer, fãcũ să vibreze și coarda muzei populare. Autorul anonim pare a fi fost martor ocular al decapitãrii, cãci știe să ne povesteascã fel de fel de amãnunte. O face tacticos, fãrã simț pentru poezie, fãrã să priceapã tragedia momentului, în vreo 250 de versuri. Chiar când se pare cã a prins o notã într'adevãr potrivită, imediat urmeazã versuri banale, prozaice, în

Ilustrație din *EROTOCRITUL* lui Cornaro
După Manuscriptul de la Muzeul Limbei Române.

care se desvălesc gândurile sale de burghez pacinic și pios. Astfel, după ce omorul e arătat cu toate amănuntele și se spune că corpul a fost aruncat pe fereastră în grădina cea din dos, unde bostangii îl îngropară, se pare pentru un moment că duioșia îl cuprinde pe scriitor:

*Din averile lui toate
Neavând la a sa moarte
Măcar patru coți de pânză
Ca pe dânsul s'o întinză!*

Dar apoi urmează aceste versuri fără gust:

*Și-așa s'au săvârșit
Grigore Ghica cel vestit,
Care mult s'au minunat
De moartea ce s'au tâmplat!*

*Rămâne să ne rugăm
Ca să-l ierte Dumnezeu,
Să-i fie Duhul în fericire,
Vecinica lui pomenire!*

Se pare că de același autor — „un profesionist literar pentru asasinatelor politice“ îi zice d-l Iorga — sânt și cele vreo 550 de stihuri, în care se descrie cam în același fel, pieirea lui *Manolochi Bogdan, vel-vornic și a lui Ioan Cuza, biv vel-spătar, carii cu urgie împărătească și de sabie domnească s'au săvârșit.*

Ceva mai talentat decât stihuitoarea moldoveană eră un boierinaș muntean, care se numea pe sine *Pitarul Hristache*. Judecând după unele provincialisme, ca „picere“ (în loc de „picioare“), se pare că avem a face cu un Bucureștean. Versurile lui poartă titlul: *Istoriia lui Mavrogheni Vodă și a răsmiriții din timpul lui, pe la 1790* și se ocupă de fapt cu domnia acestui Fanariot capricios și crud, pe care nici nu-l laudă, nici nu-l defaimă și nici nu-l pricepe în de ajuns. Une-ori se încântă de faptele lui, aflând chiar o rimă neobicinuită:

*Brava, Mavrogheni, brava!
Altul ca tine mai sta-va?*

alte ori își bate joc de el:

*Jefuia unde știa . . .
Pe care știa că n'are
Nu-i mai face supărare*

Pitarul
Hristache

fără să se indigneze prea mult însă și explicându-și jafurile la ordinea zilei pe vremea sa:

*Adevăr spun că prădă,
Dar nevoia-l îndemnă.*

În general, versurile acestea, deși stângace și cu toate cusurile inerente unei vremi începătoare, se citesc totuși cu mai multă plăcere, fiindcă în ele răsună ceva din felul poeziei noastre populare și de-oare-ce le lipsește mai ales nota supărător de tânguioasă. În locul ei adesea apare gluma și ironia, deși cam tare și trivială. Încă un lucru însă bate la ochi în versurile Pitarului: Grecii sânt nesuferiți și împotriva lor el găsește accente de energică protestare. Aceasta e un pas înainte, arătându-ne că ne-am apropiat de vremurile când luptele naționale ale Grecilor, duse pe pământ românesc, au deșteptat și la Români mișcări naționaliste și au provocat ruptura între cele două neamuri care nu mai puteau lupta alătura. Ele însă ne conduc în epoca nouă a literaturii române și nu mai pot fi tratate aici.

CUPRINSUL

	Pag.
Introducere	1—10
Împărțirea 1 — Epoca veche 1 — Epoca nouă 2 — Epoca modernă 3 — Epoca contemporană 4 — Continuitatea între cele patru epoci 4 — Metoda 5 — Aparatul și materialul 6 — Subîmpărțirea 7 — Influențele externe 7 — Scriitorii mari 8 — Iubirea față de subiectul tratat 8 — Cursuri populare 9.	
Capitolul I: Înainte de întâia carte românească	11—59
1. <i>Stăpânirea culturii bisericești în haină slavonă</i>	11—18
Începuturile 11 — <u>Influența slavonă</u> 12 — Întâia influență apuseană 13 — Ortodoxismul biruitor 13 — Mănăstirile, focare culturale 14 — Școlile mănăstirești 15 — Caracterul cosmopolit și savant al culturii religioase 17 — Lipsa unui mediu cultural în afară de mănăstiri 18.	
2. <i>Celelalte arte</i>	20—38
Tipicul și profesionalismul 20 — Originalitatea și puritatea artei românești 20 — Pictura 22 — Sculptura 26 — Muzica 28 — Arhitectura 32 — Lipsa unui mediu artistic 34 — Arta populară 34.	
3. <i>Neagoe Basarab</i>	38—44
4. <i>Inceputul istoriografiei române</i>	44—48
<u>Rezumate istorice și anale</u> 44 — <u>Analele de la Bistrița și de la Putna</u> 45 — <u>Cronicarul Macarie</u> 46 — <u>Eftimie</u> 46 — <u>Azarie</u> 48.	
5. <i>Tipografia</i>	48—52
Tipograful <u>Macarie</u> 50 — <u>Dimitrie Liubavici</u> și <u>Coresi</u> 52.	
6. <i>Literatura populară</i>	52—59
Predispozițiile poetice ale poporului român 52 — Influența religioasă 53 — Bogomilismul 53 — Motive străvechi și motive creștinești 54 — Influențe literare 55 — Împrumuturi din afară 55 — Poezii epice 56 — Predominarea elementului liric 56 — Filosofia optimistă 58 — Originalitatea poeziei populare române 59.	
Capitolul II: Întăile scrieri și tipărături în limba română	61—89
7. <i>Acte și notițe românești</i>	61—62
8. <i>A doua influență apuseană</i>	62—73
<u>Husitismul</u> 64 — <u>Limba veche</u> 66 — <u>Codicele voronetean</u> 69 — <u>Psaltirea</u> 70 — <u>Evangelhia</u> 71 — Alte traduceri 71.	
9. <i>A treia influență apuseană</i>	73—74
<u>Luteranismul și calvinismul</u> 73 — <u>Vlădicii calvini</u> 73 — <u>Psalmii versificați</u>. <u>Palia de la Orăștie</u> 74.	
10. <i>Diaconul Coresi</i>	74—80
11. <i>Literatura profană și de imaginație</i>	80—89
S. Pușcariu, Istoria literaturii.	

Cărți populare 80 — Literatura apocrifă 82 — Adam și Eva 82 —
Literatura apocaliptică 82 — Epistolia Domnului nostru Isus Hristos
83 — Legende hagiografice 83 — Literatura astrologică 84 —
Fiziologul 84 — Albinușa 84 — Alexandria 85 — Hronografe 86 —
Istoria Troadei 86 — Codicele sturdzan 86 — Codicele lui Ioan
din Sâmpetru 88 — Alte codice 88 — Hronograful lui Moxa 88 —
Dascălul Toader 89.

Capitolul III: Epoca de înflorire (1630—1720) . . . . . 91—182

12. *Privire generală* . . . . . 91—119

Mediul cultural 91 — Ideea originii romane și a unității etnice 92 —
Tiparul 92 — Cărți de legi 93 — Decăderea culturii slavone 94 —
Literatura religioasă 95 — Străduințele lui Mateiu Basarab. Petru
Movilă 96 — Udriște Năsturel 98 — Sinodul ecumenic din Iași.
Vasile Lupu 98 — Mitropolitul Varlaam 100 — Biblia de la Bucu-
rești. Episcopul Damaschin 100 — Epoca lui Brâncoveanu. In-
fluența italiană 102 — „Almanacele“ lui Ioan Românul 102 — Vito
Pilutiu și Amelio Silvestro 102 — Influența grecească 103 — „Școala
cea mare“ din Constantinopol 104 — Școlile polone 104 — În Ardeal
105 — Propaganda calvină 105 — Noul Testament de Bălgrad 106 —
Alte scrieri bisericești 106 — Versuri 107 — Mihail Halici 108 —
Vocabulare 108 — Bucoavne 110 — Cărți populare 110 — Redacții
grecești și apusene 110 — Varlaam și Ioasaf 111 — Versuri despre
Ioasaf Stâlpnicul 112 — Istoriografia națională 112 — Cronica lui
Popa Vasile și Cronica lui Brancovici 112 — În Moldova. Logo-
fățul Eustratie 114 — Simeon Dascălul și Azarie 114 — Izvoadele
boierești 115 — Axintie Uricariul 115 — În Muntenia 116 — Cronica
Buzేశtilor 117 — Cronica lui Stoica Ludescu 117 — Cronica lui
Radu Greceanu 117 — Genealogii 118.

13. *Grigore Ureche* . . . . . 118—122

14. *Mitropolitul Dosofteiu* . . . . . 123—126

15. *Spătarul Milescu* . . . . . 126—131

16. *Miron Costău* . . . . . 132—138

17. *Stolnicul Constantin Cantacuzino* . . . . . 138—142

18. *Nicolae Costău* . . . . . 142—146

19. *Radu Popescu* . . . . . 146—149

20. *Antim Ivireanu* . . . . . 150—154

21. *Ion Neculce* . . . . . 154—161

22. *Dimitrie Cantemir* . . . . . 161—182

Capitolul IV: Epoca de decadență . . . . . 183—210

23. *Privire generală* . . . . . 183—202

Epoca fanariotă 183 — Literatura religioasă 184 — Damaschin și
Chesarie 184 — Iacov Stamati și Paisie Veliciovski 186 — Varto-
lomeniu Măzăreanu 186 — Literatura profană 188 — În Ardeal
189 — Unirea cu Roma 190 — Neuniții. Istoria lui Radu Tempea

190 — Plângerea Silvaşului 190 — Versuri 192 — Calendare 192 — Teodor Corbea 192 — Gramatica lui Eustratievici 192 — Codice miscelane 194 — <u>Codicele Mateiu Voileanu</u> 194 — În Bucovina 197 — La Aromâni 200.	
24. <i>Epigonii</i>	202—210
Alexandru Amiras 202 — Ienachie Kogălniceanu 204 — Cronicarul Canta 204 — Gheorghe Suţu 205 — Cronica Bălăcenească 205 — Istoria oştirii asupra Moreii 205 — Stolnicul Dumitrache 205 — Mihaiu Cantacuzino 206 — Dionisie Eclesiarchul 206 — <u>Naraţiuni versificate</u> 207 — Istoria lui Stavarache şi Istoria Ţării Româneşti 208 — Stihurile asupra morţii lui Ghica 208 — Pitarul Hristache 209.	

ILUSTRATII

a) în text

	Pag.
1. Frontispiciu din <i>Evangheliarul</i> românesc al lui <i>Coresi</i> (1561)	1
2. Frontispiciu din <i>Cazaniile</i> lui <i>Varlaam</i> și din <i>Pravila</i> lui <i>Vasile Lupu</i>	11
3. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav, scris de <i>Nicodim</i> la 1405	16
4. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav, manuscris dela 1436	19
5. Portretul lui <i>Ștefan cel Mare</i> din <i>Evangheliarul</i> slav de la <i>Homor</i> , din anul 1473	21
6. Evaghelistul <i>Mateiu</i> , miniatură în același manuscris	23
7. Pagină întâia din același manuscris	25
8. Epilog din același manuscris	27
9. Legătura aceluiași manuscris, făcută în anul 1487	29
10. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav, scris la 1502 din ordinul lui <i>Ștefan cel Mare</i> pentru mănăstirea <i>Bistrița</i>	31
11. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav, manuscris dela 1512	33
12. Pagină din <i>Evangheliarul</i> slav, manuscris dela 1555	35
13. Legătura <i>Evangheliarului</i> dela <i>Voroneț</i> (manuscris slav din 1550), făcută la 1557	37
14. Portretul lui <i>Mateiu Basarab</i> și al <i>Doamnei Elena</i> , legate la 1644 într'un <i>Evangheliar</i> slav din 1543	39
15. <i>Neagoe Basarab</i> cu familia sa	41
16. Pagină din <i>Liturghierul</i> slav din 1508, tipărit de <i>Macarie</i>	47
17. Începutul prefeții <i>Molitevnicului</i> slavonesc din 1545, tipărit de <i>Liubavici</i>	49
18. <i>Triodul-Penticostar</i> din 1557—1558, tipărit de <i>Coresi</i>	51
19. Ilustrație dintr'o tipăritură de la 1700	59
20. Frontispiciu din <i>Noul Testament</i> de <i>Bălgrad</i> (1648)	61
21. Scrisoarea lui <i>Neacșu</i> din 1521	63
22. Întâiul act istoric de stat scris românește: O poruncă dată la 1600 de <i>Mihaiu Viteazul</i> , ca domn al <i>Ardealului</i>	65
23. O pagină din <i>Codicele Voronetean</i>	67
24. Pagina 483 (cu criptogramă) a <i>Psaltirei Scheiane</i>	70
25. Pagină din <i>Evangheliarul</i> copiat de <i>Radu din Mănecști</i> la 1574	72
26. Inițiala <i>K</i> într'un <i>Evangheliar</i> slav, manuscris din 1502, în <i>Liturghierul</i> slav tipărit de <i>Macarie</i> la 1508 și în <i>Evanghelia</i> cu învățătură tipărită de <i>Coresi</i> la 1581	75
27. Pagină din <i>Evagheliarul</i> slavo-român din <i>Petersburg</i>	79
28. <i>Codex Neagoeanus</i> cu <i>Albinușa</i> și nota copistului	87
29. Frontispiciu din <i>Cazania</i> lui <i>Varlaam</i> (1643)	91
30. Fiul rătăcitor, din <i>Evanghelia învățătoare</i> , <i>Govora</i> (1642)	93
31. Stema <i>Basarabilor</i> din <i>Pravila dela Govora</i> (1640)	94
32. Stema <i>Moldovii</i> din <i>Pravilele împărătești</i> , <i>Iași</i> (1646)	95
33. Pagina întâia a <i>Lexiconului</i> slavo-român al lui <i>Mardarie Cozianul</i>	97

	Pag.
34. Omofoare ale <i>Mitropolitului Varlaam</i> , păstrate la Mănăstirea Secu . . .	99
35. Pagină din <i>Biblia de la București</i> (1688)	101
36. <i>Oda</i> , de la 1674, a lui <i>Halici</i>	108
37. Pagina 16 din <i>Vocabularul</i> atribuit lui <i>Halici</i>	109
38. <i>Varlaam și Ioasaț</i> (Mănăstirea Horez)	113
39. Aerul Mitrofanei, mama lui <i>Gr. Ureche</i> (1608)	119
40. Manuscris autograf al lui <i>Gr. Ureche</i>	121
41. <i>Mitropolitul Dosofteiu</i>	125
42. Pagină din <i>Psaltirea în versuri</i> a <i>Mitropolitului Dosofteiu</i> (1673)	127
43. Titlul manuscrisului slav al „Descrierii Chinei“ de <i>Nicolae Milescu</i>	129
44. Autograful lui <i>Nicolae Milescu</i>	130
45. <i>Miron Costân</i>	135
46. Autograf al lui <i>Miron Costân</i> (1688)	139
47. Stolnicul <i>Constantin Cantacuzino</i>	141
48. Iscălitura Stolnicului <i>Constantin Cantacuzino</i>	142
49. Iscălitura lui <i>Nicolae Costân</i> , hatman	145
50. Iscălitura lui <i>Radu Popescu</i>	149
51. Versuri românești tipărite cu caractere georgiane de <i>Mihail Ștefanovici</i> (1710)	151
52. Portretul lui Wakhthang IV din întâia Evanghelie georgiană, tipărită la 1709 la Tiflis de <i>Mihail Ștefanovici</i>	153
53. Iscălitura lui <i>Antim</i> , Mitropolitul Ungro-Vlahiei	154
54. O scrisoare a lui <i>Ion Neculce</i>	158
55. Portret din tinerețe al lui <i>Dimitrie Cantemir</i>	165
56. Palatul lui <i>Dimitrie Cantemir</i> în Constantinopol	166
57. <i>Dimitrie Cantemir</i> , Principele Moldovii	169
58. Foia de titlu a <i>Istoriei ieroglifice</i> de <i>D. Cantemir</i>	171
59. Istoria Imperiului otoman de <i>D. Cantemir</i> . Ediția franceză	173
60. Istoria Imperiului otoman de <i>D. Cantemir</i> . Ediția engleză	174
61. Istoria Imperiului otoman de <i>D. Cantemir</i> . Ediția germană	175
62. <i>Harta Moldovei</i> de <i>D. Cantemir</i>	177
63. Cetatea Epithymiii, desenată de <i>D. Cantemir</i>	181
64. Frontispiciu din <i>Viețile Sfinților</i> de <i>Dosofteiu</i>	183
65. Canon de pocăință, manuscris autograf de <i>Vartolomeiu Măzăreanu</i>	185
66. Iscălitura lui <i>Paisii stareț</i>	186
67. „Cetate Cleofilei“, ilustrație din <i>Alexandria</i>	187
68. „Furnicile“, ilustrație din <i>Alexandria</i>	191
69. Pagină din <i>Codicele Mateiu Voileanu</i> : Versuri latine transcrise cu litere chirilice	193
70. Ilustrație din <i>Erotocritul lui Cornaro</i>	195
71. Ilustrație — Masă cu lăutari — din <i>Erotocritul lui Cornaro</i>	196
72. Ilustrație din <i>Erotocritul</i> lui Cornaro	198
73. Ilustrație din <i>Erotocritul</i> lui Cornaro	199
74. O pagină de <i>Pedagogia</i> lui <i>Ucuta</i> (1797)	201
75. Ilustrație — Autoportretul Logofătului Petrache — din <i>Erotocritul</i> lui Cornaro	203
76. Ornament din <i>Octoih</i> (1700)	211

b) planșe colorate în afară de text

77. Evanghelistul Luca din *Evangheliarul* slavo-grec
  78. Inceputul Evangheliei lui Marcu din *Evangheliarul* slavo-grec
  79. Inceputul Evangheliei lui Mateiu din *Evangheliarul* slavo-grec
  80. Inițiale și vignete din *Evangheliarul* slavo-grec
  81. Ilustrație din *Erotocritul* lui Cornaro din Manuscriptul de la Muzeul Limbei Române
  82. Ilustrație din *Erotocritul* lui Cornaro din Manuscriptul de la Muzeul Limbei Române
-

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017